

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**ISSN 1694-8106
Индекс 77366**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№ 2 (57)

Бишкек – 2022

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Периодичность: 3 выпуска в год
Учредитель: Кыргызская академия образования

Главный редактор

Мамытов А. М. – доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Дюшеева Н. К. – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный секретарь

Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО
Байгазиев С.О.	доктор педагогических наук, профессор
	доктор филологических наук, профессор,
	академик КАО
Добаев К.Д.	член-корреспондент КАО
	доктор педагогических наук, профессор
Рысбаев С.К.	член-корреспондент КАО
	доктор педагогических наук, профессор
Бабаев Д.Б.	член-корреспондент КАО
	доктор педагогических наук, профессор
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Турдугулов А.Т.	доктор филологических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент

Адрес редакции: г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Жумашова Гүлзада Султановна,
тарых илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: jumasha83@mail.ru*

*Арстанов Сабыркул Абдиманатович,
тарых илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: sabyrkyl@mail.ru*

ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮНҮН БААЛУУЛУКТАРЫ

*Жумашова Гүлзада Султановна,
кандидат исторических наук, доцент,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: jumasha83@mail.ru*

*Арстанов Сабыркул Абдиманатович,
кандидат исторических наук, доцент,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: sabyrkyl@mail.ru*

ЦЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Zhumashova Gulzada Sultanovna,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city,
e-mail: sabyrkyl@mail.ru*

*Arstanov Sabyrkul Abdimanapovich,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city,
e-mail: sabyrkyl@mail.ru*

VALUES OF MODERN EDUCATION

Аннотация: Билим берүүнүн өнүгүүсү жана милдетин так аткаруусу коомдун жашоосундагы бардык факторлор жана шарттар менен, башкача айтканда экономикалык, социалдык, саясий, маданият менен шартталган. Кандай гана билим берүү системасы болбосун негизги максаты болуп инсанды окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүү. Коюлган максаттын натыйжасын ченөөнү, окутуу жана тарбиялоо технологиясынан, методдорунан, окутуу процессин уюштуруудан, материалдык базаны түзүүдөн эмес, бүтүрүүчү инсандын жетишкендиктеринен көрүү керек.

Аннотация: Развитие и функционирование образования обусловлено всеми факторами и условиями жизни общества, т.е. экономическими, социальными, политическими и культурными. Главной целью любой системы образования является обучение, воспитание и развитие личности. Измерение результатов цели следует видеть не в технологии, методах обучения и воспитания, организации учебного процесса, создании материальной базы, а в достижениях выпускника.

Annotation: The development and functioning of education is determined by all the factors and conditions of society, i.e. economic, social, political and cultural. The main goal of any education system is the training, education and development of the individual. Measuring the results of the goal should be seen not in technology, methods of training and education, organization of the educational process, creation of a material base, but in the achievements of the graduate.

Түйүндүү сөздөр: Кыргыз Республикасы, шаар, технологиялык мамилелер, мыйзам актылары, башкаруу тутуму, шаардык автономия, шаардык бюджет, инфраструктура, каржылоо, инвестиция, ресурс, колдоо.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, город, технологические отношения, законодательство, система управления, городская автономия, городской бюджет, инфраструктура, финансирование, инвестиции, ресурс, поддержка.

Key words: Kyrgyz Republic, city, technological relations, legislation, management system, city autonomy, city budget, infrastructure, financing, investments, resource, support.

Киришүү. Билим берүү, коомдун социалдык түзүлүшүнүн бир бөлүгү сыяктуу, социалдык институт катары каралат. Билим берүүнүн мазмуну коомдун ал абалын, бир абалдан экинчи абалга өтүп тургандыгын чагылдырып турат. Азыркы учурда бул ХХ кылымдагы индустриалдуу коомдон ХХI кылымдын постиндустриалдуу, маалыматтык коомго өткөндүгү менен белгиленет.

Заманбап билим берүү – бул чексиз изденүү, чыгармачылык. Билим берүү мекемесинин эң негизги миссиясы – ар бир баланы өстүрүү. Бул негизги принцип болушу керек. Жалаң гана олимпиада жеңүүчүсү, ЖРТдан жакшы балл алган окуучуларга эле эмес, ар бир балага көңүл буруу керек. Кээ бир мектептерде жакшы окуган окуучулар менен иштеп, ал эми сабагынан кыйналган окуучуларга эч ким көңүл бурбай калат. Бул туура эмес. Мектептин рейтингин түшүрүп коёт деп, кээ бир сабактан артта калган окуучуларды жалпы республикалык тестирилөөгө катышууга уруксат бербеген мектептер да жок эмес. Ар бир окуучу билим алуусу керек.

Буга чейинки билим берүүдө салттуу түрдө мектеп директору башкарат, ал эми мугалим окутат, окуучу үйрөнөт деген пикир калыптанып калган. Бирок чыныгы кесипкөй жамаатта андай эмес. Баары үйрөнүүчү болот. Керек болсо, мектеп директору дагы үйрөнөт. Кесипкөй үйрөнүүчү жамаат заманбап мектеп модели болуп саналат. Мектептин ар бир мүчөсү олуттуу чечимдерине катышат. Ош шаарында жалпы 55 мамлекеттик мектеп, 30дан ашуун жеке менчик мектеп бар. Ушул мектептердин арасындагы бири-бири менен байланышы катарында окуучулардын билим сапатынын рейтингин жыл сайын чыгарылып турат аны салыштыруу менен гана чектелет. Аны талдай келгенде бир мектептин билим сапаты жогору, айрымдары төмөн экендиги

байкалат. Бирок андагы айырмачылыктарды чечүүнүн жолдору жоктой көңүл бурулбай келет. Билим берүү системасы жөнүндөгү реформалар жөнүндө сөз кылуу менен биз ага жумшалган каражат тарабынан билим берүүгө болгон мамлекеттин көз карашы ураан катары айтылды. Ошол учурда мектеп системасын айтып өтсөк, анда да билим берүү сапатын өнүктүрсөк, мугалимдин абройун көтөрүү зарыл [6, 55-б]. Сабактарды жемиштүү өткөрүүгө, чыгармачылык, долбоордук иш-аракеттердин мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу жана жардам берүү үчүн бир нече ресурстар бар деп ишенебиз. Бирок алар кандай өңүттө иштелип жатат суроо ушунда.

Түрдүү мамлекеттердеги билим берүүнүн калыптануу тарыхы түрдүү өнүгүү тепкичтеринде спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ. Билим берүү системасынын бардык элементтери өз ара аракеттенүү процессинде жөн гана эсепке кирбестен, алардын байланыштарынын негизги өзгөчөлүгү бул инсанды өнүктүрүү, тарбиялоо жана окутуу максатына жетүүгө багытталган, өз ара кол кабыштык иш-аракет. Окуучунун инсан катары, иш-аракеттин субъектиси катары өнүгүүсү бардык билим берүү системасынын эң негизги максаты жана маселеси болот жана ошондой эле ал компоненттин системасын пайда кылуучу сапатта каралышы мүмкүн. Азыркы учурдагы мектеп практикасында «өнүгүү» түшүнүгү дайыма эле комплекстүү маселе катары карала бербейт: биринчи аспекттин басымдуулугу менен, интеллектуалдыктын (1) жана инсандыктын (2) мамилелештик проблемаларына көңүл бурууда дисбаланстын күчтүүлүгү жана дааналыгы байкалат [2, 145-б.]. «Өнүгүү» түшүнүк проблемасы көп учурларда маселе катары такыр белгиленбейт, ал эми өнүктүрүү проблемасы окуучуларга билимдерди берүү жөнүндө суроосу менен алмаштырылат. Бул азыркы учурдагы мектепте, практика жүзүндө ишке ашуучу жана мугалимдин индивидуалдык жана коллективдик кесиптик аң сезиминде психологиялык өзгөчөлүктөргө ээ болуучу, дидак-

тикалык доминанттын бардыгын чагылдырат.

Изилдөөнүн максаты. Заманбап билим берүүнүн артыкчылыктуу багыты сабактарды жемиштүү өткөрүүгө, чыгармачылык, долбоордук иш-аракеттердин мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу жана жардам берүү үчүн мугалимдин ишин жеңилдете турган мыкты ресурстар менен камсыз кылууну максат кылабыз. Бул ресурстардын көбү мектеп окуучулары жана алардын ата-энелери үчүн пайдалуу болот. Эгемендүүлүктүн натыйжасында, көз карандысыз улуттук Кыргыз Республикасынын пайда болушу, мамлекетибизди бир катар тарыхый-саясий өзгөрүүлөргө дуушар кылып, беш жыл ичинде эки элдик революцияны баштан кечирип, бир катар саясий, социалдык-экономикалык ийгиликтерге жетишип, ички жана тышкы саясаттарыбыз нукка салынып, мамлекетибиз эл аралык аренада өз алдынча өлкө катары тааныла баштады [1, 15-б.]. Бирок ошол эле кезде бир жагынан жогорудагыдай ийгиликтерге жетишсек, экинчи жагынан мамлекетибиздин, улуттун олуттуу тармагы болгон билим берүү тармагы улам барган сайын начарлап, элибиз маданий жардылыкка, руханий туңгуюкка кептелгендей болдук.

Анткени биз дал ошол тарыхый, саясий окуялар менен алек болуп, аларды турмушка ашырууга аракет кылуу менен коомдук, мамлекеттик турмуштун дагы бирден бир олуттуу тармагын – улуттук, мамлекеттик деңгээлдеги билим берүүнү көмүскөдө калтырып, аны экинчи, керек болсо андан да кийинки «калдык» принциби боюнча акыркы орундарга сүрүп, ага анча маани бербей жүрүп, дал ошол эгемендүүлүктүн жылдарында улутубуздун, мамлекетибиздин эң олуттуу маселелеринин бири – билим берүү тармагын эстен чыгарганыбызды, аны менен катар элибизге, мамлекетибизге руханий жардылыкты өзүбүзгө өзүбүз алып келгенибизди баамдабай калдык [7, 69-б.]. Дал ошонун өзү эле бүгүнкү күндүн актуалдуу да, маанилүү да маселеси болуп турганы талашсыз.

Изилдөөнүн усулу. Түрдүү мамлекеттердеги билим берүүнүн өзгөрүүлөрдү окуп үйрөнүүдө объективдүүлүк жана тарыхый таанып билүү принциптери, системалуу түрдө салыштырып жиктөө, биографиялык, логикалык, практикалык ж.б. ыкмалар колдонулду. Ошондой эле коомдук өнүгүүнүн жүрүшүндөгү окуяларды талдоого конкреттүү, тарыхый көз карашта мамиле жасоо көңүлдүн борборунда болушу зарыл.

Макала илимий маалыматтарга жана расмий документтерге, интернет булактарга таянуу менен талдоо жүргүзүү менен эмпирикалык байкоолор учурундагы методдор пайдаланып жазылды.

Бул методдорду колдонуу менен Кыргызстандын эгемендүүлүк жылдарындагы билим берүүнүн баалуулуктарын принципалдуу кароо, окутуучу менен окуучунун өз ара тыгыз мамилелери, билим берүүнүн борборунда окуучу болуп, окуучуга багытталган билим негизги деп эсептелип, окутууну, тарбиялоонун социалдык-экономикалык, саясий тармактарындагы бардык көрүнүштөрдү ачып берүү менен бирге кеңири пайдаланууга мүмкүнчүлүктөр түзүлдү.

Негизги мазмуну. Мугалимдерге ар дайым колдоо керек. «Мен силерге үйрөтөм, мен гана бул багытта адисмин» дебестен, эмнени үйрөнүүнү каалай турганын сурашыбыз керек. Кээде алардын оюн укпай эле «силер ушуну үйрөнгүлө» деп таңуулагандай мамиле жасалат. Жаңы нукта билим берүү жаатындагы семинарларды министрлик жергиликтүү билим берүү башкармалыктары менен кошо системалуу түрдө алып баруусу кажет. Ошол эле учурда демилге окутуучулардын өзүнөн чыгышы керек.

Азыркы билим берүүнүн баалуулугу катарында мугалим эң алгач ыймандуу, адептүү, андан соң жөндөмдүү, андан соң адилеттүү болуш керек. Мугалим эч качан окуучулардын алдына даярдыксыз чыкпашы керек. Уккан-билген маалыматтарын топтоштуруп, катарга коюп түшүндүрө турчу теманы бир планга салып, андан соң сабакка кирүүсү керек. Мугалим бардык нерсени билген адам эмес. Ошондуктан күнүмдүк иштерди мурунтан пландоо керек. Ишин

пландай албаган мугалимдин окуучуга бере турган нерсеси дайыма чектелүү болот.

Предметин мыкты өздөштүргөн, сабагын жеткиликтүү деңгээлде билген мугалимдин классты башкаруусу да жеңилдейт. Мугалим сабакты катасыз түшүндүрүү үчүн түшүндүрө турган тема жөнүндө терең маалыматка ээ болушу зарыл. Себеби үйрөтүш үчүн алгач үйрөнүш керек. Мугалим өзү билсе гана үйрөтө алат.

Ийгиликтин сыры бардык нерсени толук билүү, кесибинде жөндөмдүү жана өз жаатында уста болуу менен бирге өзүнө ишене билүүсүндө. Сабагын билген мугалим өзүнө ишенет. Өзүнө ишенген адам ишеничтүү кадам таштай алат жана ийгиликти да багытта алат [4, 15-6.].

Билген адам бардык жумушту кандай жана канчалык деңгээлде аткарылышы керектигин билет жана дал ошондой аткарууга аракет жасайт. Бирок билиш үчүн мугалим канчалык көп маалыматка ээ болсо дагы сабакка чейин даярдануусу зарыл.

Жөндөмдүүлүк мугалимдикте усталык сыяктуу сапаттардын зарыл экендиги менен бирге мугалимдин жеке инсандык сапаттарынын ыйман, адеп жана башка сапаттары да эң жогорку өлчөмдө болуш керектигин баяндаган. Бул эки фактор мугалимдин кош канаты сыяктуу жана эч бири бири-биринин ордун толуктай да, алмаштыра да албайт.

Мына ошондуктан окуучулар өз кесибин сүйгөн, сабагын мыкты билген, өз тармагында абройго ээ болгон мугалимдерди жакшы көрүшөт жана аларга дагы да көбүрөөк сыйурмат көрсөтөт. Сабагын мыкты өздөштүргөн темаларды түшүнүктүү деңгээлде түшүндүрө алган мугалим, окуучулардын арасында жакшы кадыр-баркка ээ болушат. Инсандын социалдык жактан калыптанышындагы адеп-ахлактык жана диний приоритеттердин өз-ара байланышын жана өзгөчөлүктөрүн изилдөөнү да негизги багыттардын бири катары карайбыз [8, 162-6.]. Анткени азыркы жаштар – такыр башка замандын балдары. Алар технологиялардын өнүгүү чордонунда турушат. Эң негизгиси, балдардын башын маалымат менен эле толтурууга басым жасоого болбойт. Алган билимин

кантип колдоно алышат, ар кандай маанилүү жана олуттуу маселелерге туш келгенде, кантип чечим чыгарышат, ар кандай көз караштагы адамдар менен кантип тил табышып кетишет? Билим берүүдө ушуларды эске алуу керек.

Бирок мугалим өзүнүн жаатында жеткиликтүү билимге же маалыматка ээ болбосо, сабагын пайдалуу бир деңгээлде түшүндүрө албаса окуучулар муну дароо эле байкайт жана сабакка кирүүнү каалабай, зордоп сабакка катыштырса дагы сабакты кулагынын сыртынан өткөрөт. Дал ушундай мугалимдин окуучуга таасири жок болот.

Убакыттын өтүшү менен бул кенемтени аңдап түшүнгөн мугалим өзүнүн алсыз тарабын жаап жашырыш үчүн окуучуларды коркутуу же аларга орой мамиле жасоого өтөт. Бирок, мындай аракетин менен окуучуну өзүнөн биротоло алыстатып алат.

Тилекке каршы, окуучуларды басынткан сайын же болбосо окуучуларга эч кандай мүмкүнчүлүк бербеген сайын мугалимдин окуучулардын арасында аброю төмөндөй баштайт. Мугалимдин сабакты жакшы түшүндүрбөгөнү, сабакка болгон жөндөмдүүлүгүнүн жетишсиздиги анын аброюна мына ушинтип төмөндөтөт. Натыйжада, классты туура башкара албай, пикир келишпестиктер көбөйөт [4, 71-б.]. Бул тууралуу И.Кант өз учурунда мындай деп айткан: «Окуучулардын сый-урмат көрсөтүшүнүн негизги себеби – мугалимдин көп маалыматка ээ болушу жана ар түрдүү маданият жөнүндө кабардар болушу».

Коомдун керектөөсүнө карата билим берүүнүн багытындагы негизги идеологияны ушул жаңы багытка буруу керек. Жаңы багыт дегенибиз билим берүүдө рыноктун идеясынын маңызын өз ара кызматташуу аркылуу бир максатты көздөй умтулушу. Илгертен бери элде сакталып келген улуттук баалуулуктарды, каада-салттарды, үрп-адаттарды окутууда жана тарбиялоодо колдонуу, үй-бүлө жана мектеп менен биргелешип тарбиялоо – учурда актуалдуу маселелердин бири деген идеяны колдонгондор бар [3, 145-б.]. Бул жерде улуттук баалуулукту, каада салтты колдонуу, тар-

биялоо менен биргеликте эле балдарыбызды өзүбүздүн көчүрмөбүзгө айлантпай, аларды болочокко тарбиялайлы. Болочок дегенде азыр футуролог илимпоздор келечекте – туруксуз, белгисиз, татаал жана бүдөмүк жагдай түзүлүп калышы ыктымал дешет. Бул келечекте аалам кандай нукта өнүгөөрүн жана адамзат башына кандай кыйынчылыктар келерин эч ким так айта албайт дегенди билдирет.

Билим берүү мекемелеринде, билим берүүнүн шаардык башкармалыктарында, райондук билим берүү башкармалыктарында, мектептерде коомдун табиятына жараша билим берүүнүн философиясын аныктап, билим берүү саясатын жүргүзүүнүн методологиясын жана таалим-тарбиянын технологиясын иштеп чыгуу менен билим берүүнүн мазмун-маңызын жаңы багытка буруу милдети турат.

Мамлекетти билим берүүнү башкаруудан бөлүп кароого болбойт. Мамлекет акыл-кеңешти билимдин мазмун-маңызынан алат, б.а. аны менен азыктанат. Билим – бул мамлекеттин өнүгүү стратегиясын башкаруудагы жол көрсөтүүчүсү. Ошондуктан жаштарды келечекке даярдап жаткан соң алардын ички дүйнөсүн, көз караштарын жана адамдык сапаттарын да жаңы коомду өзгөртүп куруп башкара ала турган даражага көтөрүү милдетине мамлекет да көңүл борборун бурушу өтө маанилүү. Ал эми билим берүү мекемелеринде жаштардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн өнүктүрбөстөн, эртең мамлекетти башкарууга, аны өнүктүрүүгө жана турмушка даярдоо мезгилдин күч алган көйгөйлөрүнүн башкысы.

Мугалим менен окуучунун ортосундагы билим жана адам болууга умтулган кызыкчылыктар, ынандыруу аркылуу билим берүүнү башкаруунун эффективдүү жаңы багыттарына чыгуу парз. Муну педагогикадагы рыноктук башкаруу деп коркпой айтсак жарашат [5, 23-б.]. Кызыкчылыктар деген сөз эртеңки финансы жана ар кандай урмат-сый, моралдык колдоо жана сапаттуу билим маселелерин түшүндүрөт. Ошол учурда ал келечекте финансы байланышына алып келиши мыйзам ченемдүү. Бирок, ошол

учурдагы окумуштуу-практик мугалимдер (Б. Апыш, А. Батыралиев) педагогикадагы базар экономикасындагы маселе катары карап аны убагында аташкан эмес. Кыргызстандын XXI кылымдагы экономикалык, маданий талабы, кандай деңгээлде мамлекетке айланышы бүгүнкү күндө жаш муундарга кандай мазмундагы билим жана тарбия берилгендигине жараша болот. Ошол билим тарбия жугумдуу болуп жатабы аныктоодо кыйналам. Анткени жашоодо баары өзгөрүп тургандыктан дайыма келечек жаштарга тиешелүү болот.

Айрыкча бүгүнкү күндө республикабыз экономикалык өнүгүүнү эң башкы маселеге айландырган учурда, коом өз кесибин терең билген адистерди даярдоону талап кылууда кандай салым кошуп жатабыз деген суроого жооп табуу татаалдай. Техногендик цивилизациянын шартында окуу жараянында компетенттүүлүк багытты ишке ашырууну камсыздоо менен окутууну уюштуруунун элдик педагогика жана заманбап формасын иштеп чыгууга көмөк көрсөтүү менен үйрөнүүнү максат кылдык.

Корутунду. Заманбап билим берүүнүн артыкчылыгы катарында мектеп, социалдык институттун башаты болуу менен, балдарды турмушка даярдоосу керек. Турмуш бул академиялык билимдер гана эмес, социалдашуу илимдин негиздери жөнүндө маалыматтарды гана берүү менен чектелбейт. Адамдын инсан жана иш-аракеттин субъектиси катары, билим берүүдөгү аракеттерде өнүгүүсүн төмөндөгүлөр башкы факторлор болуп эсептелет:

- 1) интеллекттин өнүгүүсү,
- 2) эмоционалдык сферанын өнүгүүсү,
- 3) ар кандай кырдаалдарга чыдамкайлыкты өнүктүрүү,
- 4) өзүнө болгон ишенимди өнүктүрүү,
- 5) дүйнөгө позитивдик мамилени жана башкаларды туура кабыл алууну өнүктүрүү,

б) автономдуулукту жана өз алдынча луулукту өнүктүрүү,

7) өзүн актуалдаштыруунун, өзүн жогорулатуунун мотивацияларын өнүктүрүү.

Өзүн өнүктүрүү мотивациясынын негизги элементи катары окуунун мотивациясын өнүктүрүү. Аталган ойлорду тарбиялоонун жана окутуунун гуганисттик психологиясы деп атоого болот. Алардын мектеп практикасында практикалык ишке ашуусу психологдордун катышуусуз мүмкүн эмес, ошондуктан мектеп психологиясынын системасынын динамикалык калыптануусу талап кылынат. Билим берүүчүлүк чөйрө инсандын калыптануусунун шарты жана таасирлердин системасы катары, өзүн өзү өнүктүрүү үчүн анын айланасында камтылган мүмкүнчүлүктөрдү түзүү. Инсан чөйрөдөгү мүмкүнчүлүктөрдү канчалык толук пайдаланса анын өзүн өзү өнүктүрүүсү ошончолук ийгиликтүүрөөк болот.

Адабияттар:

1. Бекбалаев А. Билим берүү реформасы – Жаңылануу багытынын жаңы бийиктиги // Кыргыз туусу гезити. – Бишкек, 2009. – № 34. – 15-б.
2. Алымбаева Б.Б., Сабырова Э.С. Ата-энелердин сабаттуулугун жогорулатууда энелер мектебинин таасири // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №1 (53). – С. 143-148.
3. Мадаминов Г. Өзүн өзү тарбиялоо – асыл инсандык сапат. – Б., 2019. – 112 б.
4. Шаматов Д. Билимге умтулуу. – Б., 2019. – 160 б.
5. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Бишкек, 2003. – 304 б.
6. Акматов К.К. Ата-энелерге баалуу кеңештер. – Б., 2022. – 288 б.
7. Асипова Н.А. Изилдөөгө алынуучу темалардын проблемалуулугу жана алардын заманбап таалим-тарбия талаптарына туура келиши // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №2 (54). – С. 66-71.
8. Жолдошбаева Ы.К., Ташиева Н.А. Болочок мугалимдерди даярдоонун айрым маселелери // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – №3 (52). – С. 160-165.

Рецензиялаган:

Иманкулов М.К.,

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

*Калыбаева Анаркан Бектемировна,
филология илимдеринин кандидаты, доцент,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

АЙТМАТОВ ААЛАМЫ – САБАКТА

*Калыбаева Анаркан Бектемировна,
кандидат филологических наук, доцент,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ВСЕЛЕННАЯ АЙТМАТОВА – НА УРОКЕ

*Kalybaeva Anarkan Bektemirovna,
Candidate of Philological Sciences,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

АЙТМАТОВ'С WORLD – IN CLASS

Аннотация: Тандалган тексттердин тематикасы түрдүү болсо, өтүлгөн сабактын билим, тарбия берүүчүлүк жана жалпы эле руханий маданияттын, дүйнө таануусун өстүрүүчүлүк мазмуну менен мүмкүнчүлүгү байыйт. Макалада учурдагы дүйнө түйшүктөрү, адам баласына Жер жүзүндөгү бүткүл жандуулардын алдында өзүнүн милдетин жана жооптуу экендигин дагы бир жолу эскертүү болгондугу айтылган. Айтматов адам таануунун, дүйнө таануунун жаңы моделин иштеп чыккандыгы баяндалган.

Аннотация: Если выбранные тексты различны по тематике, то урок будет обогащен содержанием об образовании, воспитании и развитии общей духовной культуры, и познания мира. В статье говорится, что мировые проблемы являются напоминанием человеческому роду о его

долге и ответственности перед всеми живыми существами на Земле. А также о том, что Айтматов разработал новую модель изучения человека и мира.

Annotation: If the topics of the selected texts are different, the possibility of the lesson will be enriched by the content of education, upbringing and general spiritual culture, the development of knowledge of the world. The article says that the current world problems are a reminder to the human race of its duty and responsibility to all living beings on Earth. It was reported that Aitmatov developed a new model for the study of man and the world.

Түйүндүү сөздөр: Аалам, сепил, өнөр, сүрөткер, икая, керемет, ыйык, бата.

Ключевые слова: Вселенная, сооружение, искусство, художник, чудо, легенда, святость, благословение.

Key words: *Related concepts are universe, art, artist, story, and wonder, legend, holy and blessing.*

Киришүү. Кайсы гана тилди албайлы, аны экинчи тил катары үйрөнүүнүн негизин тилдик система (лингвистикалык-теориялык маалыматтар) эмес, тилдин кептеги, сүйлөшүүдөгү колдонулушу (коммуникация) түзүлүшү керек деген жобо турмушта жашап, практикада колдонулуп, өзүнүн артыкчылыктары бар дегенди түшүндүрүп турат. Тилди үйрөнүүгө жасалган мындай мамиленин алгылыктуулугун биз дагы толук таанып ага таянуу менен иш жүргүзөбүз.

Кеп ишмердүүлүгү, анын тыянагы катары текст – биз күткөн иш-аракеттердин жыйындысы болору талашсыз. Бул иште тексттин өзүн тандоо, адаптациялоо, ал боюнча аткарылуучу көнүгүү, машыгуу жана бышыктоо жумуштарынын комплексин алдын ала иштеп чыгуу, аларды белгилүү, конкреттүү максатка багыттоонун мааниси чоң. Текст – үйрөнүүчүлөрдүн сөз байлыгын, түшүнүгүн байытуучу, шар, көркөм жана түшүнүп окуунун, окуганын өз сөзү менен айтып берүүнүн негизги материалы болууга тийиш. Ошону менен бирге эле текст – эл таануунун, өлкө таануунун да булагы.

Демек, текст тилди үйрөтүп жаткан окутуучунун билимине, чыгармачылыгына, фантазиясына жараша экинчи тилди үйрөнүүнүн негизги жана натыйжалуу куралына айнанышы толук мүмкүн.

Бул багыттагы иш-аракеттерге аздыр-көптүр салым кошуу максатында текст менен аткарылуучу жумуштардын айрымдарынын ичинен «Айтматов ааламы – сабакта» деген теманын үлгүсүнө көңүлүнүздөрдү бурмакчыбыз.

Изилдөөнүн максаты. Илимде белгилүү болгондой «... туура коюлган проблема – изилдөөнүн жарым-жартылай чечилиши болуп эсептелет» (В.Гейзенберг). Жазуучунун чыгармаларындагы жалпы адамзатка тиешелүү көйгөйлөрдүн чагылдырылышын түшүндүрүү. Аалам менен адам дүйнөсүнүн байланышын билип-үйрөнүү менен, алардын сүйлөө речин гана өнүктүрбөстөн, ой-жүгүртүүсүн, дүйнөгө көз карашын

калыптандырып, ушундай залкар кыргыз жазуучусу болгондугуна алардын сыймыктануу сезимдерин ойготуп, аны жан дүйнөсүндө кабылдап, анализ – талдоо жүргүзө билүү мүмкүнчүлүктөрүнө эгедер кылуу [6, 70-б.].

Изилдөөнүн методу. Тилдерди окутуп үйрөтүүдө калыптанган, сыналган ыкмалар, практика жүзүндө чоң натыйжа ийгиликтерди жараткан методдорду колдонобуз.

Окутуучунун мындай ыкмаларды колдонуу менен сабакты баарлашуу сабагына айландыруусу, окутуу материалдарын функционалдык негизде талдоо, окутууну этаптарда жүргүзүүсү менен, окуу материалдарынын мазмунун байытуу үчүн жасалган чыгармачыл мамилеси, тереңдетип изилдөөсү, кошумчалoo, сабакка жаңычыл түр берүүгө аракети оң натыйжаларын берип келе жатканын эч тана албайбыз [1, 5-11-бб.].

Негизги мазмуну. Адабият – искусствонун башка тармактарынын башаты. Өзүнөр байкагандай, Айтматовдун чыгармалары кинодо, театрда, музыкада, сүрөт өнөрүндө да өз өмүрүн улантып жатат. Дегеле, Айтматовду дүйнө эли сүйүп окуйт, сыры эмнеде?

Жазуучунун ушул ар бир чыгармасындагы көтөрүлгөн маселелер карапайым элдин көйгөйү болгондуктан, дүйнө элинин сүйгөн жазуучусу болуп отурат.

Тексттер таратылат. Анда берилген тексттерди окуп, таанышып, Айтматов кайрылган темаларды жана анын улуу жазуучу болуусунун сырларын ачканга аракет жасайлы.

1-бөлүм: Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы каармандар Танабай, Сейде, Дүйшөн, Эдигей, Казангап, Арсен, Толгонай эне ж.б. алар биздин арабызда эледир, а мүмкүн, биз аларды капарыбызга албай жүрдүкпү?

Залкар жазуучунун жөнөкөй адамдардагы ушундай улуу касиеттерин баамдаганыбы? Башкача айтканда, улуу сүрөткер өзүбүздүн арабыздагы жөнөкөй адамдардан аалам тааныган кыргызды жаратты.

2-бөлүм: Ошол катаал кезеңдеги бир эле идеологияга бир эле катуу тартипке кызмат

кылган адабияттын өмүрү кыска болгон. Ч.Айтматовдун дээрлик бардык чыгармалары СССРдин убагында жаралса да, алар бүгүн да ошол курч маанисин жоготкон жок. Айтматовдун улуу сүрөткерлиги – өткөндү көз алдына бүгүнкүдөй чагылдырганы эмес, адамзаттын эртеңин көрө билгендигинде. Кийинки урпактар үчүн жазуучунун чыгармалары улам жаңы өңүттөн көрүнүп турат.

3-бөлүм: Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы жаныбарлар, алардын баары – чыгармада башкы кейипкерлер. Ошол эле Ташчайнар менен Акбара, Каранар жана башкаларсыз чыгарманы элестетүүгө да мүмкүн эместей, биз сыяктуу алардын да жашоого акысы бар экендиги, деги эле, адамды бул дүйнөдө эмне курчап турса, жандуу, жансыз жаратылышпы бардыгынын бул дүйнөдө жашоого акысы бар экендигине эскертүү берген. Гүлсаранын сүрөттөлүшү анын өмүрү социализм, коммунизм деген утопияга айланган доордун өмүрү. Акбара менен Ташчайнардын бейпил жашоосунун бузулушу, Бугу эненин адамзатка кылган камкордугу – адамдардын табияттан көз каранды экендигин эскертүү болсо, Жети атанды биле жүр дегени, Дөнөнбай Ак куштун чакырыгында берилет.

4-бөлүм: Чыңгыз Айтматов – кандуу согуш мезгилиндеги карапайым элдин турмушун чыгармаларында таасын чагылдырган атагы ааламга белгилүү улуу жазуучу. «Эрте келген турналар», «Бетмебет», «Жамийла», «Саманчынын жолу» деген чыгармалар мына ушул жексур согуш темасын чагылдырган. Улуу сүрөткер согушту кан төгүлгөн кырчылдашкан салгылашуу менен эмес, атылган октун үнү угулбаган жөнөкөй тылдагы жашоо, айылдагы карапайым адамдардын кайгылуу тагдыры аркылуу укмуштуудай баяндап бергендигинде. Чыгармадан бир эле учурду алсак, маселен, Толгонай эненин монологу – бул эмне деген улуу трагедия, дүйнөлүк классиктин деңгээлиндеги Шекспирдик деңгээлдеги улуу трагедия [2, 3-б.].

Салыштыра келсек, дүйнө элинин ичинен Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларын

өзгөчө сүйүп окуган эл – немис эли экен. «Жамийла» повести эле көп жолу кайра-кайра жарык көргөн.

5-бөлүм: Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары ааламдагы кеңири алкакты камтып, жазуучунун Шекер айылынан башталган, жалпы жергебиздин суусун, тоосун, ташын андан ары Сары-Өзөктү аралап өтүп, Орусиянын жерлери, элдери менен шаарларын, Германиянын шаарларында, бирде суу үстүндө, ошентип келип чыгарма асман-ааламды, космосту чапчып уланат. Жазуучунун чыгармаларында Азиянын эли менен жери эле эмес, бүт Европа континенти кошо камтылган. Чыгармада окуя бирде таштуу, шагылдуу айыл жолундагы бараткан арабада өтсө, бирде поезде, сууда, бирде самолётто өтөт.

6-бөлүм: Жазуучунун чыгармалары «Ак-кемедеги» Бугу эне жомогунан башталып, андан ары, акыры «Сардал кызга» чейин улам бир чыгармада улам жаңы болумуш менен толукталып, коштолуп, паралелдүүлүк өркүндөп жүрүп отурат. Болумуш менен чындык турмуш чогуу жүрөт. «Кылым карытар бир күн» чыгармасындагы Понтий Пилатка байланышкан окуялар же болбосо «Чыңгыз хандын ак булуту», жомок жаралып андан бери нечендеген доорлор өттү, дүйнө цивилизацияланды, технологиялык чоң өзгөрүүлөрдү, революцияларды баштан кечирдик. А бирок, адамгерчиликтин революциясы боло элек.

7-бөлүм: Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы эң кызыктуу сүрөттөлгөн – дагы бир тема адамдагы болгон улуу сезимди билдирген сүйүү, жалындаган махабат темалары. Алар Асел менен Илияс, Данияр менен Жамийланын, Мырзагүл менен Султанмураттын, Раймаалы менен Бегимайдын, Эрдене менен Догулан, Эдигей менен Зарипанын мамилелери аркылуу кандай гана көркөм, кызыктуу, таамай берилген.

8-бөлүм: Турмуштагы ак менен кара, бала менен эне, андагы өткөн ар бир күн, көр оокат менен алпурушкан карапайым элдин жашоосу чыгарманын аяк-башына чейин үзөңгүлөш, дал турмуштагыдай эриш-аркак кездешет. Андагы адамды адам бойдон

калууга үндөп турган каармандар Момун чал менен бала, Дүйшөн менен Танабай, Толгонай, Орган карыя менен Эдигей, Сейит менен Сейде, Казангап менен Арсен, Бостон менен Авдий Калистратов, Филофейлер болсо, Орозкул, Базарбай, Сабитжан, Эрташ, Курчалдарсыз чыгарма супсак болор беле, элестетүү мүмкүн эмес.

Айтматовдук чыгармалардан бизге «Маңкурт» болуудан сактан, «Адамзат, адамдык сапатыңардан тайбагыла», «Жамандык кылба», «Урулук кылба, ушак айтпа» деген осуяттар коңгуроо сымал кулагыбызга угулуп тургандай [4, 7-9-бб.].

9-бөлүм: Улуу кемеңгер Чыңгыз Айтматовдун Ф.Достоевскийдин деңгээлинде жаза да, сүйлөй да билгени орус интеллектуалдарын өз мезгилинде таң калтырган болсо, жазуучунун теги кыргыз экендиги ого бетер суктандырган. Бул Манастын тили менен орус тилин бирдей алып жүргөн жалгыз кыргыз Айтматов эле [2, 3-б.].

Бийик чеберчилик менен эки тилди, орус тили менен кыргыз тилин эки канат кылган Айтматов кыргыз тилинин укмуштуудай көркөм, бай тил экендигин дүйнө элинин алдында тастыктап жана ачып берген.

1980-жылдары Ч.Айтматов аркылуу тараган «Маңкурт», «Руханият», «Инсан» түшүнүктөрү бүгүнкү турмушубузда жана айрыкча «Маңкурт» түшүнүгү орус, англис, немис, кытай, араб ж.б. дүйнө элдерине котормосуз Манкурт бойдон айтылып калды.

10-бөлүм: Кыргыздар гана ымыркай төрөлсө «бата» берип, сөз менен тосуп алат, «бешик ырын» ырдап сөз менен сооротот. Жылкы кайтарса, үрөн сээп, эгин эксе, ашык болсо баарын ырдап, сөзү менен билгизет. Жоого аттанарда сөз менен ант берет. Өлгөндө да сөз чыгарып, кошок кошуп узатат. Андан да сөз менен жаан жаадырып, сөз менен адамды айыктырат. Өзүнөн алда канча саны көп жоо менен чабышканда, кырылып жок болуп кетээрде сөз менен кайра тирилген элбиз. Сөздү кылыч кылып, сөз менен «Улуу кыргыз сепилин» курган элбиз. А болбосо океан сымал «Манас» кайдан жаралмак [2, 4-б.].

11-бөлүм: Кыргыздын улуу таланттары Төлөмүш Океев, Болот Шамшиев, Сүймөнкул Чокморов, Сабира Күмүшалиева, Бакен Кыдыкеева, Калый Молдобасанов, Дооронбек Садырбаев ж.б. Айтматов аркылуу улуттук маданиятыбызды жана искусствобузду дүйнөлүк аренага алып чыгышып, бийик деңгээлге көтөрүшкөн. Тактап айтканда, улуу жазуучунун чыгармаларына шыктанбаган, таянбаган бир да өнөр тармагы болгон эмес. Алар кино өнөрү, кыргыз адабияты, кыргыз театрлары, көркөм сүрөт өнөрү, хореография, живопись, скульптура, музыка ж.б. улуу чыгармаларга шыктанган таланттарыбыз, алар «Кыргыз керемети» дүйнөсүн жаратып келе жатышат.

12-бөлүм: Көптөгөн баалуу сыйлыктардын ээси болгон Чыңгыз Айтматов А.С.Пушкин, У.Шекспир, О.Де Бальзак, В.Гюго, Г.Гете, Вольтер, Ф.Достоевский, Л.Толстой жана Э.Хемингуэй сыяктуу улуу бийиктиктеги жаратман экенин бүгүн андабасак да, эртең моюнга алабыз. Дүйнөдө болгону саналуу гана империя болгон. Аны саналуу эле элдер курган. Алардын бири – биз, кыргыздар. Биздин ата-бабалар, быягы Кашкарга чейинки чөлкөмдү бийлеп, улуу кыргыз доору жүргөн. Эми эртедир-кечтир, замандын бир заманында кайрадан бир империя курушубуз зарыл болчу [2, 3-б.].

Аны биз кура алдык. Бир эле улуу сүрөткер Чыңгыз Айтматовдун кудурети менен курулду. Ал аскерий же экономикалык империя эмес, ал нукура руханий каганат. Бул каганат сөз менен курулду.

(Берилген бөлүмдөрдү студенттер окушат. Темалар тактада илинген болот.)

1. Башкы каармандары карапайым адамдар
2. Келечекти көрө билген жазуучу
3. Адам жана жаратылыштын бүтүндүгү
4. Согушту жектеген
5. Географиялык аймакка бөлгөн
6. Миф жана реалдык жашоону айкалыштырган
7. Сүйүү ыйык сезим экенин даңазалаган
8. Адеп-ахлак, жан дүйнөгө
9. Тилге жасаган мамилеси

10. Улуттук жан дүйнөнү урматтаган
11. Кыргыз искусствосунда – Айтматовида жаратты

12. Ал айкөл Ааламдын ээси.

Корутунду. Ушул сапаттардын баарына ал сабырдуулугу менен, өзүнүн алган илими менен, көп окуп талыкпаган эмгеги менен жетишкен. Ошондуктан ал: «Сен китепти ачсаң, китеп сени ачат» – деп айткан эмеспи. Студенттер: Темаларын алып сүйлөм түзүшөт (тактага). Темалар:

1. Ч.Айтматовдун чыгармасындагы башкы каармандар карапайым адамдар болгон.
2. Адам жана жаратылыштын бүтүндүгүн айткан
3. Согушту жектеген
4. Элди географиялык аймакка бөлгөн эмес
5. Миф жана реалдык жашоону айкалыштырган
6. Сүйүү ыйык сезим экенин даңазалаган
7. Улуттук жан дүйнөнү урматтаган
8. Адеп-ахлак жан дүйнөгө
9. Тилге өтө олуттуу мамиле жасаган
10. Ал келечекти көрө билген жазуучу болгон
11. Кыргыз искусствосуна Айтматовида жаратты
12. Ал бүткүл Ааламдын ээси – Чыңгыз Айтматов.

Мына ушинтип, Айтматовдун ааламын ачканга аракет кылдык. Ал эми илимде Аалам деген эмне? (Студенттер телефондон карап илимий аныктама беришет.) Аалам – чексиз, анда баары бар.

Адам дүйнөсү да чексиз. Болгону окуп, үйрөнүп, билимибизди өстүрүп өз дүйнөбүздү ачышыбыз керек.

Демек, так ушул сыяктуу сабактар студенттерди Айтматов ааламына саякат кылдырып, анын улуулуктарын жан дүйнөсү менен сезип, жазуучунун терең дүйнөсүнө саресеп салып, ал жөнүндө ой-пикир жүргүзүп, бүтүм чыгарарына көмөкчү болору шексиз.

Адабияттар:

1. Рысбаев С.К., Сыдыкова Б.Ч. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуунун маселелери / Мугалимдер үчүн усулдук колдонмо. – Бишкек, 2002. – 87 б.
2. Иманалиев К. Чыңгыз Айтматовдун он эки керемети / Кут Билим. – Бишкек, 25-октябрь 2018-жыл. – 3-4-бб.
3. «Кыргызстан маданияты» гезити 17-декабрь 1987. №51 (1090) – 8-11-бб. Ч.Айтматов Республикалык илимий практикалык конференцияда сүйлөгөн сөзү.
4. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтматовдун адабияттагы арымы / Эркин-Тоо. – Бишкек, 2008. – 7-9-бб.
5. Калыбаева А.Б. Кыргыз тилин ааламга Айтматов таанытты / «Кыргыз Тили» гезити. – Бишкек, 2009. – 3-б.
6. Асипова Н.А. Изилдөөгө алынуучу темалардын проблемалуулугу жана алардын заманбап таалим-тарбия талаптарына туура келиши / Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №2 (54) – С. 66-71.

Рецензиялаган:

Рысбаев С.К.,

*КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Матанова Калыскан,
физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент,
Кыргыз-Түрк «Манас» университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: kalys.matanova@manas.edu.kg*

*Дөлөшаева Айсалкын,
магистрант, математика мугалими,
Кыргыз-Түрк «Манас» университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: doloshaeva.1996@mail.ru*

**MAPLEде ЭКИНЧИ ТАРТИПТЕГИ БОРБОРДУК ИЙРИ
СЫЗЫКТАРДЫ КАНОНИКАЛЫК ТҮРГӨ КЕЛТИРҮҮ**

*Матанова Калыскан,
кандидат физико-математических наук, доцент,
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: kalys.matanova@manas.edu.kg*

*Дөлөшаева Айсалкын,
магистрант, учитель математики,
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: doloshaeva.1996@mail.ru*

**ПРИВЕДЕНИЕ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ЛИНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА К
КАНОНИЧЕСКОМУ ВИДУ С ПОМОЩЬЮ MAPLE**

*Matanova Kalyskan,
Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor,
Kyrgyz-Turkish «Manas» University,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: kalys.matanova@manas.edu.kg*

*Doloshayeva Aisalkyn,
Master's student, Mathematics Teacher,
Kyrgyz-Turkish University «Manas»,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: doloshaeva.1996@mail.ru*

**REDUCING THE SECOND-ORDER CENTRAL LINES TO A
CANONICAL FORM USING THE MAPLE PACKAGE**

Аннотация: Бул макалада экинчи тартиптеги борбордук ийри сызыктардын жалпы теңдемесин инварианттар методу жана жаңы координата системасына өтүү жолу менен каноникалык түргө келтирүүнү визуалдаштыруучу программа Maple компьютердик математика пакетинде түзүлдү. Программанын аткарылышы мисалдарда көрсөтүлдү.

Аннотация: В этой статье описана программа визуализации приведения общего уравнения центральных линий второго порядка к каноническому виду с помощью метода инвариантов и путем перехода к новой системе координат в пакете компьютерной математики Maple. Выполнение программы продемонстрировано на примерах.

Annotation: This work describes a visualization program for reducing the general equation of second-order central lines to a canonical form using the invariant method and by switching to a new coordinate system in the Maple computer mathematics package. The execution of the program is demonstrated by examples.

Түйүндүү сөздөр: экинчи тартиптеги борбордук ийри сызыктар, инвариант методу, өзгөртүп түзүү, каноникалык түр, Maple пакеттери.

Ключевые слова: центральные кривые второго порядка, метод инвариантов, преобразование, канонический вид, пакеты Maple.

Key words: second-order central lines, invariant method, transform, canonical form, Maple packages.

Киришүү. Компьютерди жана башка маалыматтык-коммуникациялык технологияларды жалпы билим берүү мектебинде жана ЖОЖдо колдонуу окутуунун башкаруусун оптималдаштырууга, окутуучулардын жана студенттердин убактысын бир кыйла үнөмдөө менен бирге окуу процессинин натыйжалуулугун жана объективдүүлүгүн

жогорулатууга, окуучуларды жаңы билимдерди алуу үчүн умтулууга жана иштелип чыккан билгичтиктерди жана көндүмдөрдү бекемдөөгө мүмкүндүк берет. «Кандай гана тармакта билим берүүнү уюштуруу жүргүзүлбөсүн замандын талабына ылайык окутууну компьютердик технологияларынан пайдаланып уюштуруу зор жыйынтык берери» талашсыз [1, с. 26]. Ар кандай маселелердин визуалдаштыруусу жана санариптик жабдуулары математиканын тиешелүү бөлүмдөрүн үйрөнүүдө көрсөтмөлүүлүктү жогорулатат, студенттерди жаңы билим алууга мотивациялайт.

Экинчи тартиптеги ийри сызыктардын теориясын [2, 169-б.; 3, 45-б.] өздөштүрүүдө табигый илимдер адистиктеринин студенттери гана эмес, математика багытында окуган студенттер да кыйынчылыктарга туш болушат. Экинчи тартиптеги ийри сызыктарды өздөштүрүп, каноникалык түргө келтирүүдө жана алардын графиктерин тургузууда Maple программасын колдонуу ыңгайлуу жана ишеништүү болот. Керектүү касиеттерди талап кылган компьютердик моделдерди түзүү үчүн көп параметрлүү программалык процедураларын иштеп чыгуу зарыл. Бүгүнкү колдонулган математикалык пакеттерде теңдемелери менен берилген ийри сызыктардын графиктерин ал пакеттердеги командалардын жардамы менен оной эле тургузууга болот. Бирок ал пакеттерде берилген сызыктардын жалпы теңдемесинин каноникалык түрүн жана ал түргө келтирүүдөгү тик бурчтуу координата системасынын өзгөртүп түзүүлөрүн түздөнтүз алууга мүмкүн эмес. Мындай маселелер бир топ эмгектерде каралган [4]. Эмгегинде экинчи тартиптеги ийри сызыктардын жана беттердин каноникалык түргө келтирүүсү ортогоналдуу өзгөртүү методу менен MathCAD чөйрөсүндө каралган [5, 85-б.; 6]. Эмгектеринде Maple системасында экинчи тартиптеги ийри сызыктардын теориясынын компьютердик моделдөөсү берилген.

Изилдөөнүн максаты. Бул макалада

«Аналитикалык геометрия» «дисциплина-сындагы «Экинчи тартиптеги ийри сызыктарды каноникалык түргө келтирүү» деген теманын Maple программасынын жардамы менен визуалдаштыруусу каралат.

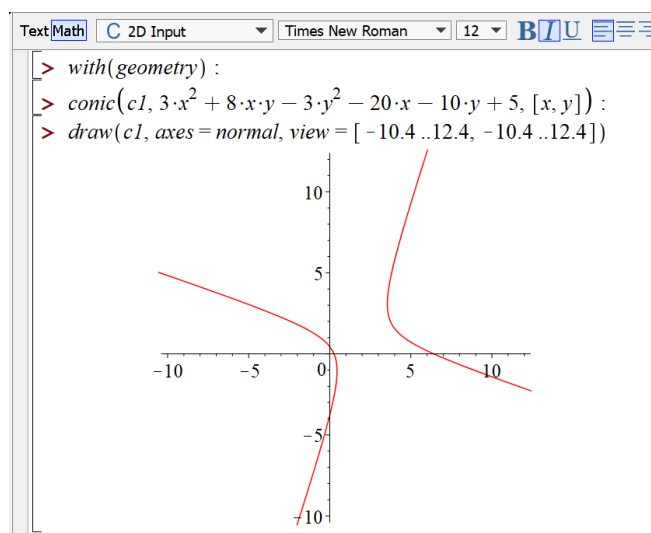
Изилдөөнүн методу. Өзгөртүп түзүү жана инварианттар методдорун колдонуп экинчи тартиптеги борбордук ийри сызыктарды классификациялоочу, алардын графикалык иллюстрациясын, каноникалык теңдемелерин жана координата системасын өзгөртүп түзүү формулаларын чыгарган программа түзүлдү. Аны түзүүдө басым *geometry* пакетине жасалды.

Негизги мазмуну. Maple программалык пакетинде геометриялык объекттер менен иштөө үчүн атайын *geometry* пакети каралган [7, 570-б.]. Ал евклидик тегиздигиндеги

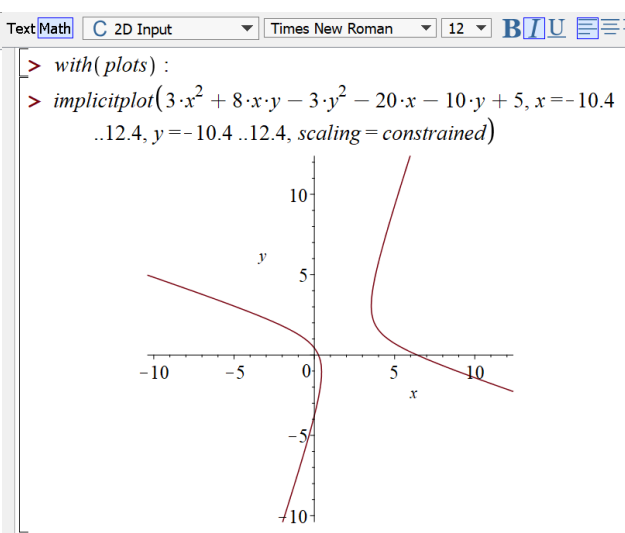
бардык геометриялык объектилерин, б.а чекит, ийри сызык, үч бурчтук, айлана ж.б. тургузууга жана алар менен иштөөгө мүмкүндүк берет.

$$ax^2 + 2abxy + cy^2 + 2dx + 2ey + f = 0$$

жалпы экинчи тартиптеги ийри сызыктарды изилдөө үчүн *conic*, *ellipse*, *hyperbol*, *parabol* командалары колдонулат. Ошондой эле, теңдемелери айкын эмес түрдө берилген ийри сызыктарды изилдөө үчүн *plots* пакетиндеги *implicit* командасы да колдонулат. Бул командалардын жардамы менен ийри сызыктардын параметрлерин жана графиктерин алууга болот, мисалы, $3x^2 + 8xy - 3y^2 - 20x - 10y + 5 = 0$ жалпы теңдемеси менен берилген ийри сызыкка колдонулушу 1, 2-сүрөттөрдө көрсөтүлдү.

1-сүрөт.

2-сүрөт.

Экинчи тартиптеги бардык ийри сызыктар 2 группага бөлүнөт: борбордук жана борбордук эмес. Борбордук ийри сызыктар жалгыз симметрия борборуна ээ. Борбордук эмес сызыктарда симметрия борбору жок же алар чексиз көп болот. Борбордук ийри сызыктарга эллипс, жалган эллипс, гиперболо, эки чыныгы жана жалган кесилишкен түз сызык кирет. Бул түрдөгү ийри сызыктарды келтирүү үчүн эң жакшы инварианттар методу иштейт. Биз сунуштаган программада инварианттар методу жана жаңы тик бурчтуу координаталар системасына өтүү ыкмасы колдонулду. Төмөндө эллипстин теңдемесин каноникалык түргө келтирген программа сунушталат.

```
restart;
with(geometry);
with(plots, display);
```

```

with(linalg, det);
_EnvHorizontalName := 'x';_EnvVerticalName := 'y';_EnvExplicit := true;
### Ийри сызыктын теңдемесин киргизгиле:
Eq := a*x^2 + 2*a*b*x*y+c*y^2 +2*d*x +2*e*y+f = 0;
Q := lhs(Eq);
a_11 := coeff(Q, x^2);
a_22 := coeff(Q, y^2);
dd := 1/2*coeff(Q, y);
a_12 := coeff(dd, x);
Q2 := a_11*x^2 + 2*a_12*x*y + a_22*y^2;
LQ := simplify(Q - Q2);
a_13 := 1/2*coeff(LQ, x);
a_23 := 1/2*coeff(LQ, y);
a_33 := simplify(-2*a_13*x - 2*a_23*y + LQ);S := a_11 + a_22;
delta := det(Matrix(2, 2, [[a_11, a_12], [a_12, a_22]]));
Delta := det(Matrix(3, 3, [[a_11, a_12, a_13], [a_12, a_22, a_23], [a_13, a_23, a_33]]));
sys := {A_11*C_11 = delta, A_11*C_11*F_11 = Delta, A_11 + C_11 = S};
sol := solve(sys);
assign(sol);
A_11;
if a_12 = 0 then
  alpha := 0;
else
  alpha := arctan((A_11 - a_11)/a_12);
end if;
deg := evalf[4](convert(alpha, degrees));
CFIM := A_11*xi^2 + C_11*eta^2 + F_11;
cf_1 := coeff(CFIM, xi^2);
cf_2 := coeff(CFIM, eta^2);
cf_3 := -cf_1*xi^2 - cf_2*eta^2 + CFIM;
CFIM := (CFIM - cf_3 = -cf_3)/(-cf_3);
eq_c := solve([a_11*x0 + a_12*y0 + a_13 = 0, a_12*x0 + a_22*y0 + a_23 = 0], [x0, y0]);
assign(eq_c); ellipse(e1, Eq);
point(O1, x0, y0); line(x1, x - x0); line(y1, y - y0);
point(F1,simplify(HorizontalCoord(foci_1_e1)), simplify(VerticalCoord(foci_1_e1)));
point(F2,simplify(HorizontalCoord(foci_2_e1)), simplify(VerticalCoord(foci_2_e1)));
line(x2, [F1, F2]);
PerpendicularLine(y2, O1, x2);
GR1 := draw([e1(color = white), x1(style = line, color = "Niagara DarkOrchid", thickness = 1),
y1(style = line, color = "Niagara DarkOrchid", thickness = 1), O1], printtext = true, axes = normal);
GR2 := draw([e1(color = white), x1(style = line, color = "Niagara DarkOrchid", thickness = 1),
y1(style = line, color = "Niagara DarkOrchid", thickness = 1), x2(style = line, color = blue,
thickness = 1), y2(style = line, color = blue, thickness = 1), O1], printtext = true, axes = normal);
GR3 := draw([e1, O1, F1, F2, x2(style = line, color = blue, thickness = 1), y2(style = line, color
= blue, thickness = 1)], printtext = true, axes = normal, title = "Эллипс");
Eq1 := Eq;
x := xi*cos(alpha) - eta*sin(alpha) + x0;
y := xi*sin(alpha) + eta*cos(alpha) + y0;
xxx := x; ууу := y;

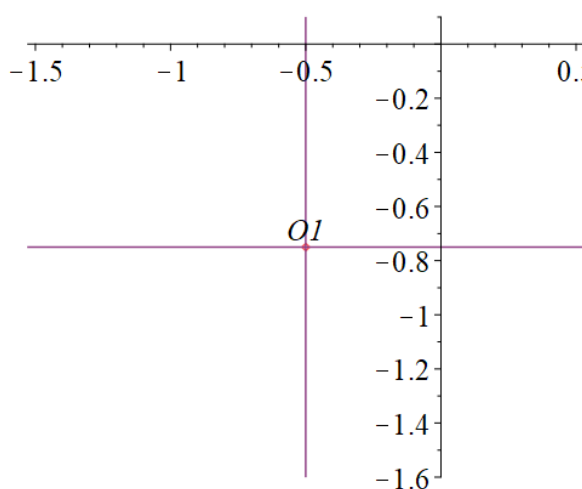
```

```
eq1 := Eq1; unassign('x'); unassign('y'); Eq;
eq1 := expand(eq1); eq2 := lhs(eq1);
a_11 := coeff(eq2, xi^2);
a_22 := coeff(eq2, eta^2);
cc := -a_11*xi^2 - a_22*eta^2 + eq2;
eq3 := combine(simplify((eq2 - cc = -cc)/(-cc)));
AAA := array(1 .. 12, 1 .. 3, sparse);
AAA[1, 1] := `Жалпы теңдеме:`; AAA[1, 2] := `:`; AAA[1, 3] := Eq;
AAA[2, 1] := [x[0], y[0]]; AAA[2, 2] := `=`; AAA[2, 3] := [x0, y0];
AAA[3, 1] := `&alpha; буруу бурчу`; AAA[3, 2] := `=`;
AAA[3, 3] := [alpha, deg];
AAA[4, 1] := `Инварианттар: S, &delta;, &Delta;`;
AAA[4, 2] := `=`; AAA[4, 3] := [S, delta, Delta];
AAA[5, 1] := [A[1], C[1], F[1]]; AAA[5, 2] := `=`;
AAA[5, 3] := [A_11, C_11, F_11];
AAA[6, 1] := `Каноникалык теңдеме (ИМ)`; AAA[6, 2] := `:`;
AAA[6, 3] := CFIM: AAA[7, 1] := [cos&alpha;, sin&alpha;];
AAA[7, 2] := `=`; AAA[7, 3] := [cos(alpha), sin(alpha)];
AAA[8, 1] := x; AAA[8, 2] := `=`; AAA[8, 3] := xxx;
AAA[9, 1] := y; AAA[9, 2] := `=`; AAA[9, 3] := yyy;
AAA[10, 1] := `Каноникалык теңдеме (ЖКСӨ)`;
AAA[10, 2] := `:`; AAA[10, 3] := eq3; AAA[11, 1] := [F1, F2];
AAA[11, 2] := `=`; AAA[11, 3] := [coordinates(F1), coordinates(F2)];
AAA[12, 1] := [a, b]; AAA[12, 2] := `=`;
AAA[12, 3] := [1/2*MajorAxis(e1), 1/2*MinorAxis(e1)];
print(AAA);
display(GR1); display(GR2); display(GR3);
```

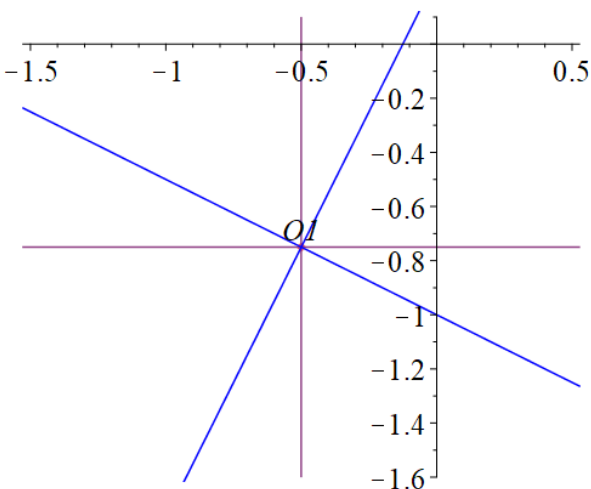
Программанын аткарылышын мисалда көрсөк, 3-сүрөттө симметрия борбору, буруу бурчу, инварианттардын маанилери, инварианттар методу (ИМ) менен алынган каноникалык теңдеме, жаңы координаталарга өтүү формулалары, ал формулалардын жардамы менен алынган каноникалык теңдеме (КСӨӨ), эллипстин фокустары жана жарым октору, ал эми 4-сүрөттө алгач декарттык координаталар системасынын параллель которуусу, 5-сүрөттө анын бурчка буруусу, 6-сүрөттө эллипстин графиги фокустары менен бирге экранга чыгарат.

Жалпы теңдеме:	\therefore	$5x^2 + 4xy + 8y^2 + 8x + 14y + 5 = 0$
$[x_0, y_0]$	\equiv	$\left[-\frac{1}{2}, -\frac{3}{4}\right]$
α буруу бурчу	\equiv	$\left[-\arctan\left(\frac{1}{2}\right), -26.55 \text{ degrees}\right]$
Инварианттар: S, δ, Δ	\equiv	$[13, 36, -81]$
$[A_1, C_1, F_1]$	\equiv	$\left[4, 9, -\frac{9}{4}\right]$
Каноникалык теңдеме (ИМ)	\therefore	$4\eta^2 + \frac{16\xi^2}{9} = 1$
$[\cos\alpha, \sin\alpha]$	\equiv	$\left[\frac{2\sqrt{5}}{5}, -\frac{\sqrt{5}}{5}\right]$
x	\equiv	$\frac{2\xi\sqrt{5}}{5} + \frac{\eta\sqrt{5}}{5} - \frac{1}{2}$
y	\equiv	$-\frac{\xi\sqrt{5}}{5} + \frac{2\eta\sqrt{5}}{5} - \frac{3}{4}$
Каноникалык теңдеме (КСОӨ)	\therefore	$4\eta^2 + \frac{16\xi^2}{9} = 1$
$[F1, F2]$	\equiv	$\left[[0, -1], \left[-1, -\frac{1}{2}\right]\right]$
$[a, b]$	\equiv	$\left[\frac{3}{4}, \frac{1}{2}\right]$

3-сүрөт

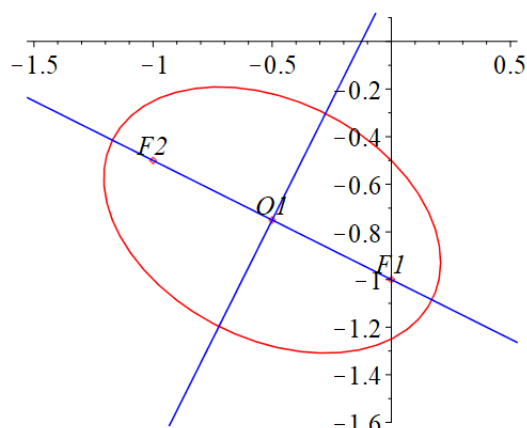

4-сүрөт.

5-сүрөт.

Эллипс

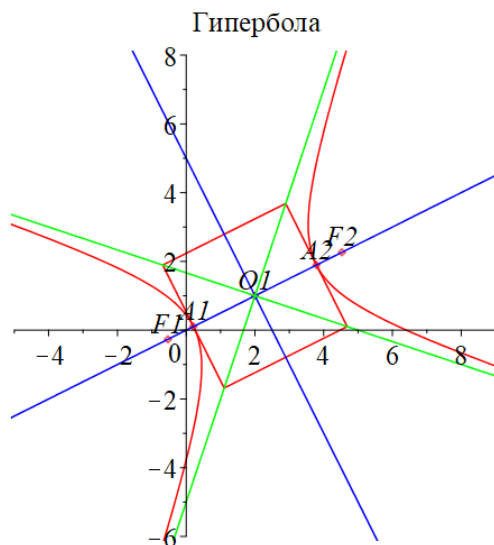

6-сүрөт.

Жогоруда каралган $3x^2 + 8xy - 3y^2 - 20x - 10y + 5 = 0$ теңдемесин гиперболанын программасына киргизсек, ушундай эле натыйжаларды алабыз, бирок кошумча гиперболанын чокуларын жана асимптоталардын теңдемелерин (7-сүрөт), графигин, фокустарын, негизги тик бурчтугун жана асимптоталарын да көрсөк болот (8-сүрөт).

Жалпы теңдеме:	'\`	$3x^2 + 8xy - 3y^2 - 20x - 10y + 5 = 0$
$[x_0, y_0]$	'\`	$[2, 1]$
α бургуу бурчу	'\`	$\left[\arctan\left(\frac{1}{2}\right), 26.55 \text{ degrees} \right]$
Инварианттар: S, δ, Δ	'\`	$[0, -25, 500]$
$[A_1, C_1, F_1]$	'\`	$[5, -5, -20]$
Каноникалык теңдеме (ИМ)	'\`	$-\frac{\eta^2}{4} + \frac{\xi^2}{4} = 1$
$[\cos\alpha, \sin\alpha]$	'\`	$\left[\frac{2\sqrt{5}}{5}, \frac{\sqrt{5}}{5} \right]$
x	'\`	$\frac{2\xi\sqrt{5}}{5} - \frac{\eta\sqrt{5}}{5} + 2$
y	'\`	$\frac{\xi\sqrt{5}}{5} + \frac{2\eta\sqrt{5}}{5} + 1$
Каноникалык теңдеме (КСОӨ)	'\`	$-\frac{\eta^2}{4} + \frac{\xi^2}{4} = 1$
$[F1, F2]$	'\`	$\left[\left[2 - \frac{4\sqrt{10}}{5}, 1 - \frac{2\sqrt{10}}{5} \right], \left[2 + \frac{4\sqrt{10}}{5}, \frac{(\sqrt{5} + 2\sqrt{2})\sqrt{5}}{5} \right] \right]$
$[A1, A2]$	'\`	$\left[\left[\frac{2(\sqrt{5} - 2)\sqrt{5}}{5}, \frac{(\sqrt{5} - 2)\sqrt{5}}{5} \right], \left[\frac{2(\sqrt{5} + 2)\sqrt{5}}{5}, \frac{(\sqrt{5} + 2)\sqrt{5}}{5} \right] \right]$
Асимптоталар:	'\`	$\left[\frac{x\sqrt{5}}{5} + \frac{3y\sqrt{5}}{5} - \sqrt{5} = 0, -\frac{3x\sqrt{5}}{5} + \frac{y\sqrt{5}}{5} + \sqrt{5} = 0 \right]$

7-сүрөт.

8-сүрөт.

Корутунду. Жыйынтыктап кетсек, бул эмгекте өзгөртүп түзүү жана инварианттар методдорун колдонуп экинчи тартиптеги борбордук ийри сызыктарды классификациялоочу, алардын графикалык иллюстрациясын, каноникалык теңдемелерин жана координата системасын өзгөртүп түзүү формулаларын чыгарган программалар түзүлдү. Бул программалар Maple компьютердик математика системасы окуу процессин оптималдаштыруу үчүн уникалдуу мүмкүнчүлүктөрдү түзөөрүн көрсөтөт. Математиканын бөлүмдөрүн үйрөнүүдө ар кандай маселелердин визуалдаштыруусу студенттердин, окуучулардын материалды түшүнүүсүн жана жаңы билим алууга умтулуусун арттырат.

Адабияттар:

1. Тагаева Д.А., Талипов А.Т. Орто мектепте геометрия сабактарын маалыматтык технологияларды пайдаланып окутуу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №3 (55), – С. 24-31.
2. Ильин В.А., Позняк Э.Г. Аналитическая геометрия. – М.: Физматлиб, 2004. – С. 169-183.
3. Асанов А., Рафатов Р. Аналитикалык геометрия. – Бишкек, 2003. – С. 41-87.
4. Ахметова Ф.Х., Акимова И.Я., Чигирева О.Ю. Методика уравнений кривых и поверхностей второго порядка к каноническому виду с применением среды MathCAD // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016.
5. Игнатъев Ю.Г. Математическое моделирование фундаментальных объектов и явлений в системе компьютерной математики Maple. – Казань: Казанский университет, 2013. – С. 71-124.
6. Нигмедзянова А.М. Приведение кривых второго порядка к каноническому виду с помощью метода инвариантов в СКМ Maple // Системы компьютерной математики и их приложения. – Смоленск: Изд-во СмолГУ 2015. – Вып. 16. – С. 30-32.
7. Дьяконов В.П. Maple 9.5 / 10 в математике, физике и образовании. – М.: СОЛОН-Пресс, 2006. – С. 566-570.

Рецензиялаган:

Син Е.Е.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

*Жуманова Гулзат Тилековна,
преподаватель,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: dyuimovochka13@mail.ru*

*Аликова Аида Мамырбаевна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: aidaalikova@mail.ru*

*Торогельдиева Конуржан Макишевна,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: torogeldieva52@mail.ru*

**К ВОПРОСУ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ
ПРОГРАММ НА УРОКЕ СТЕРЕОМЕТРИИ**

*Жуманова Гулзат Тилековна,
окутуучу,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: dyuimovochka13@mail.ru*

*Аликова Аида Мамырбаевна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: aidaalikova@mail.ru*

*Торогельдиева Конуржан Макишевна,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: torogeldieva52@mail.ru*

**СТЕРЕОМЕТРИЯ САБАГЫНДА ИНТЕРАКТИВДУУ ГЕОМЕТРИЯЛЫК
ПРОГРАММАЛАРДЫ КОЛДОНУУ МАСЕЛЕСИНДЕ**

*Zhumanova Gulzat Tilekovna,
Teacher,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: dyuimovochka13@mail.ru*

*Alikova Aida Mamyrbayevna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: aidaalikova@mail.ru*

*Torogeldieva Konurjan Makishevna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: torogeldieva52@mail.ru*

ON THE USE OF INTERACTIVE GEOMETRIC PROGRAMS IN THE LESSON OF STEREOOMETRY

Аннотация: Потребность наглядных материалов возникает у учителей особенно в курсе стереометрии в старших классах. Использование компьютерной технологии помогает при решении данной проблемы. Программа «GeoGebra» является универсальным инструментом учителя в обучении всех разделов математики.

В статье рассмотрена задача на вычисление площади многоугольника в сечении куба с подробным пошаговым описанием построения на программе «GeoGebra». Также есть подробное решение этой задачи вручную, чтобы сравнить полученные ответы площади сечения с ответом на программе.

Аннотация: Орто мектептеги стереометрия курсунда мугалимдердин арасында көргөзмө материалдарга муктаждык пайда болот. Компьютердик технологияларды колдонуу бул маселени чыгарууга жардам берет. «GeoGebra» программасы математиканын бардык бөлүмдөрүн окутууда универсалдуу мугалимдик курал болуп саналат.

Макалада GeoGebra программасында курулуштун этап-этабы менен деталдуу сүрөттөлүшү менен кубдун кесилишинде көп

бурчтуктун аянтын эсептөө маселеси каралат. Алынган жоопторду программадагы жооп менен салыштыруу үчүн бул маселенин деталдуу чыгарылышы да бар.

Annotation: The need for visual materials arises among teachers especially in the course of stereometry in high school. The use of computer technology helps in solving this problem. The Program "GeoGebra" is a universal tool of the teacher in teaching mathematics, algebra, planimetry and stereometry course.

The article considers the problem of calculating the area of a polygon in the cube section with a detailed step-by-step description of the construction on the program "GeoGebra". There is also a detailed manual solution to this problem to compare the received answers of the cross-sectional area with the answer on the program.

Ключевые слова: предметный стандарт, пространственное мышление, информационные технологии, интерактивная геометрическая программа «GeoGebra», стереометрия, куб, площадь, сечение.

Түйүндүү сөздөр: предметтик стандарт, мейкиндиктик ой жүгүртүү, маалыматтык технологиялар, Geogebra интерак-

тивдүү геометриялык программа, стереометрия, куб, аянт, бөлүм.

Key words: *subject standard, spatial thinking, information technology, interactive geometric program "Geogebra", stereometry, cube, area, cross-section.*

Введение. В обучении математике при переходе на новые ГОС перемены необходимы, но для достижения требуемых результатов следует, в первую очередь, более полно использовать существующий потенциал нашего образования. Нужно лишь усилить акценты на соответствующем содержании и более широко использовать разработанные и новые технологии, базирующиеся на компетентностном подходе.

В соответствии с новым предметным стандартом по математике для основной и старшей ступени общеобразовательных организаций (утвержденный в 2018 г.) концептуальной основой обучения становится компетентностный подход, и позволяет реализовать основные положения концепции развития математического образования [3, с. 5]. Сущность компетентностного подхода заключается в достижении предметных, метапредметных результатов обучения. Основной ценностью становится усвоение умений применять полученные знания в учебных задачах с реальной ситуацией, а также решение жизненных задач. Роль математики в структуре содержания общего среднего образования заключается в том, что она является опорным учебным предметом, обеспечивающим качественное изучение дисциплин естественно-научного цикла, и позволяет развивать логическое и пространственное мышление учащихся. В предметном стандарте по математике отмечено следующее.

Задачи преподавания предмета математики:

- сформировать математические компетентности таким образом, чтобы учащийся мог использовать её для дальнейшей своей профессиональной и общественной жизни;
- дать учащемуся необходимые математические знания, умения и навыки для

продолжения образования в различных направлениях [2, с. 3].

Цель исследования. Необходимо дать достаточную математическую подготовку каждому учащемуся независимо от места и условий проживания для дальнейшей успешной жизни [3, с. 5]. Ведь основной целью обучения в современности является умение применять полученные знания в реальной жизненной ситуации. Поэтому целью исследования является применение наглядных материалов на уроках стереометрии курса математики, что способствует более глубокому пониманию и усвоению

Методы исследования. Анализ предметного стандарта по математике для общеобразовательных учреждений [3], учебников по использованию различных технологий в преподавании математике, методологических и теоретических учебников по теме [1, с. 90]. Анализ использования средств информационных и коммуникационных технологий в обучении стереометрии приводит к необходимости поиска программных средств учебного назначения, которые могут быть использованы при изучении понятий и теорем, а также при решении задач.

Основное содержание. В контексте заявленных целей и задач большое значение приобретает использование различных технологий в обучении математике [7, с. 24]. Как показывает опыт исследований, компьютер расширяет возможности решения сложных стереометрических задач. Курс стереометрии удастся понять далеко не всем ученикам старших классов из-за недостаточного развития пространственного мышления. Поэтому необходимо использование наглядных материалов на уроках стереометрии [5, с. 102]. Он позволяет такого типа задачи сделать наглядно обозримыми, помогает развитию пространственного воображения [4, с. 10]. Наглядным материалом на уроках стереометрии будет выступать заранее заготовленные работы учителя на программе «GeoGebra». Программа «GeoGebra» является универсальным инструментом учителя в обучении

всех разделов математики. Создание видеороликов с решениями задач и демонстрациями доказательств теорем способствует более быстрому и глубокому пониманию предмета и появлению заинтересованности к его изучению. Также в значительной степени помогает учителю при проведении урока, делает его взаимодействие с учащимися в русле сотрудничества [6, с. 132].

Из-за бурного развития информационно-коммуникационных технологий нужно внедрить в учебный процесс компьютерные технологии, помогающие представить, начертить и вычислить геометрические построения. Для наглядного примера в этой работе приведем методику решения задачи на построение и вычисление площади

сечения куба из школьного курса стереометрии на программе «GeoGebra», которая отличается от остальных программ универсальностью применения во всех классах начальной, основной и старшей школ, также легким, простым и понятным интерфейсом, что очень важно для учителей.

Задача. Найти площадь сечения единичного куба $ABCDEFGH$, проходящее через вершину A и середины ребер BF и DH .

Пошаговое построение на программе «GeoGebra»:

1) Открываем программу «GeoGebra» и выбираем режим «3D графика». На экране появляется трехмерная декартова система координат.

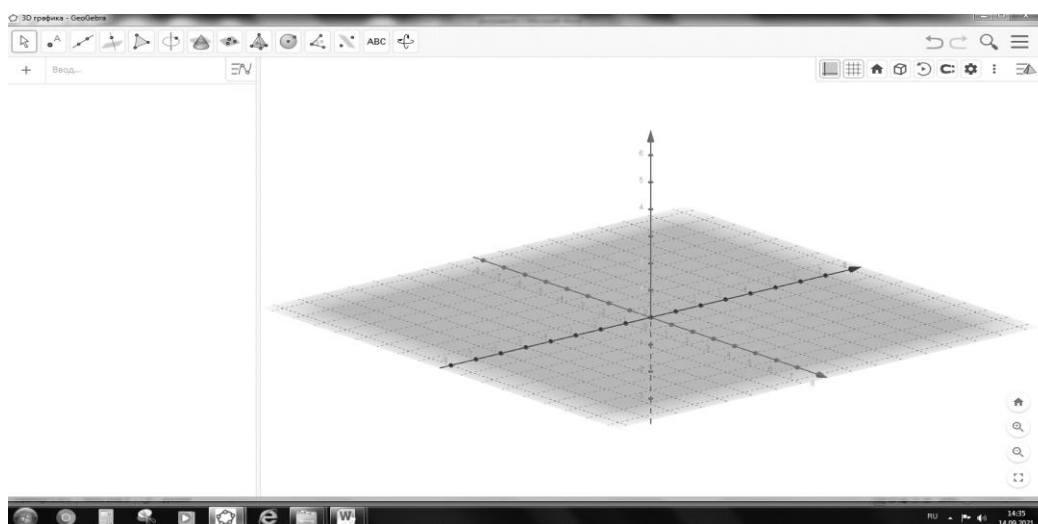

Рисунок 1. Трехмерная декартова система координат.

2) Строим единичный куб $ABCDEFGH$. Для этого на панели инструментов слева сверху выберем функцию «Куб».

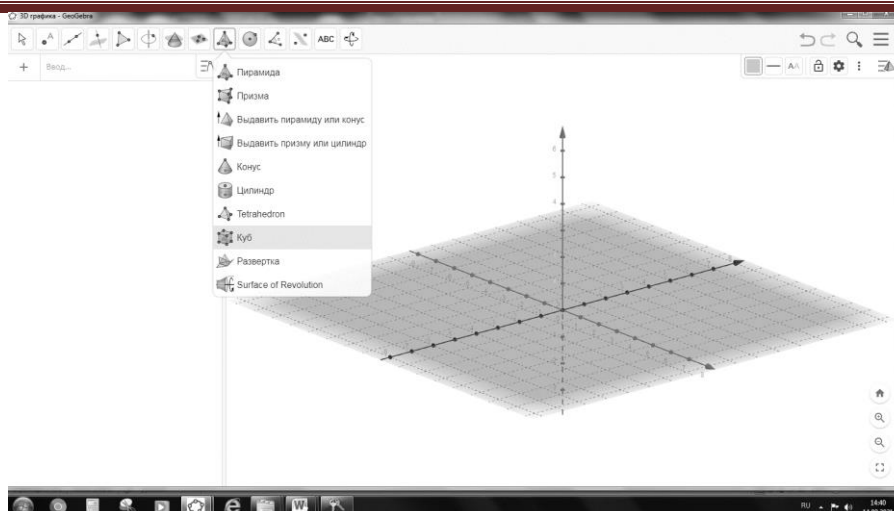

Рисунок 2. Выбор функций для построения куба.

Далее, в системе координат достаточно поставить две точки, то есть указать чему равно ребро куба, чтобы программа сама достроила весь куб и показала в окошке слева координаты точек $A(0,0,0)$ и $B(1,0,0)$.

	$A = \text{Пересечение(ОсьОрдинат, Ос$	
	$\rightarrow (0, 0, 0)$	
	$B = \text{Точка(ОсьАбсцисс)}$	
	$\rightarrow (1, 0, 0)$	
	$a = \text{Куб}(A, B, C)$	
	$\rightarrow 1$	

Рисунок 3. Координаты точек.

Соответственно координаты точек C и D равны $C(1,1,0)$ и $D(0,1,0)$.

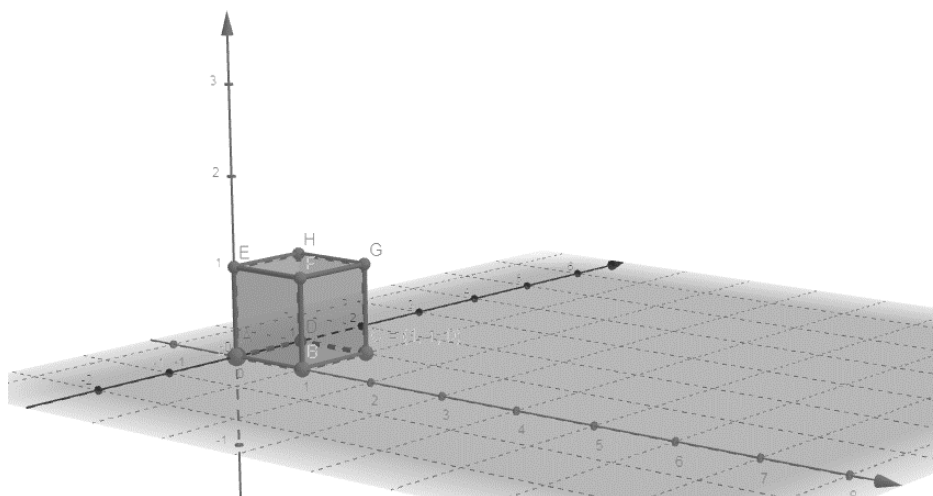

Рисунок 4. Построенный куб с координатами вершин.

3) Найдем середины ребер BF и DH . Выберем из панели инструментов функцию «Точка» >> «Середина или центр». На рисунке получим соответственно точки J и I с координатами $(1;0;0,5)$ и $(0;1;0,5)$.

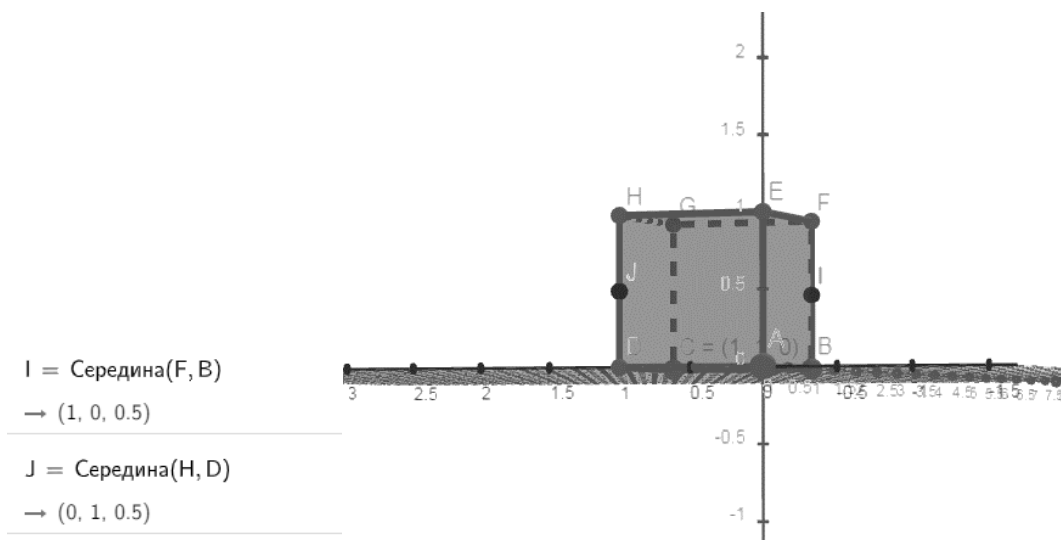

Рисунок 5. Середины ребер BF и DH .

4) Проведем сечение через точки A , J и I . Для этого нажимаем функцию «Плоскость через три точки».

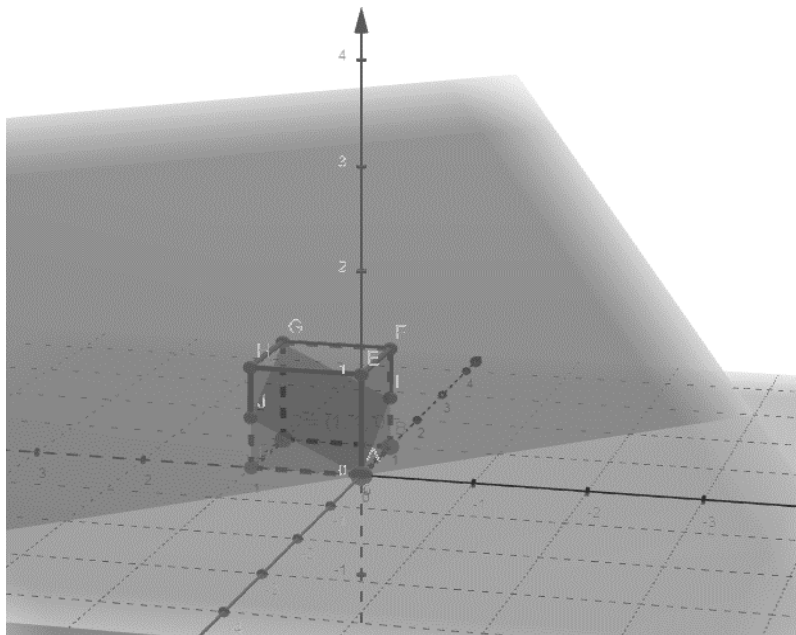

Рисунок 6. Секущая плоскость.

5) Чтобы увидеть какой многоугольник получился в сечении, и посмотреть в разрезе, нажимаем на функцию «2D вид». В окошке справа программа выдает многоугольник $GAIJ$, получившийся в сечении куба плоскостью.

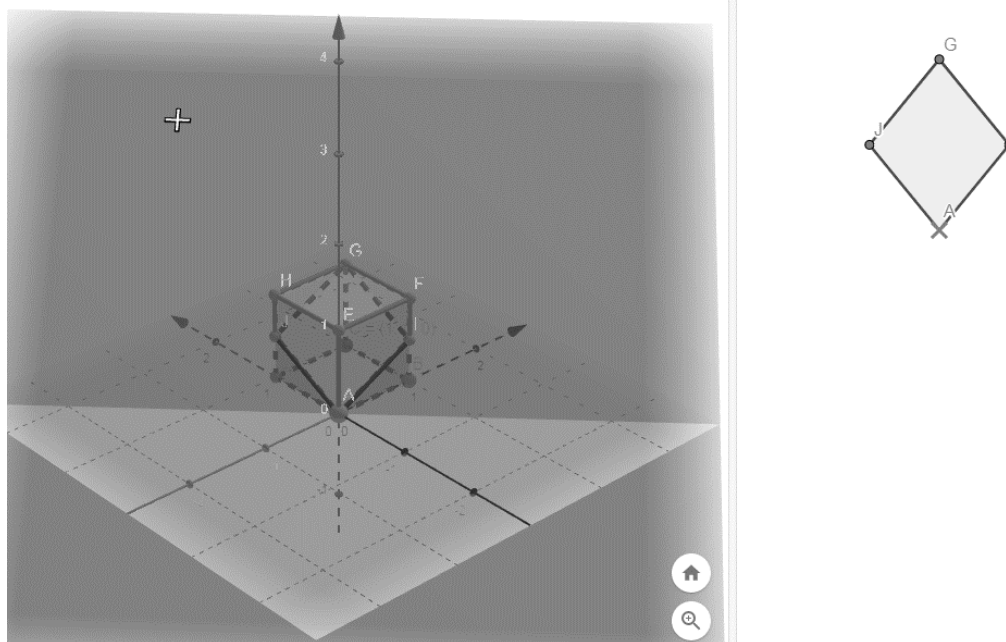

Рисунок 7. Сечение куба.

б) Найдем площадь сечения куба плоскостью, нажав на панели инструментов «Площадь».

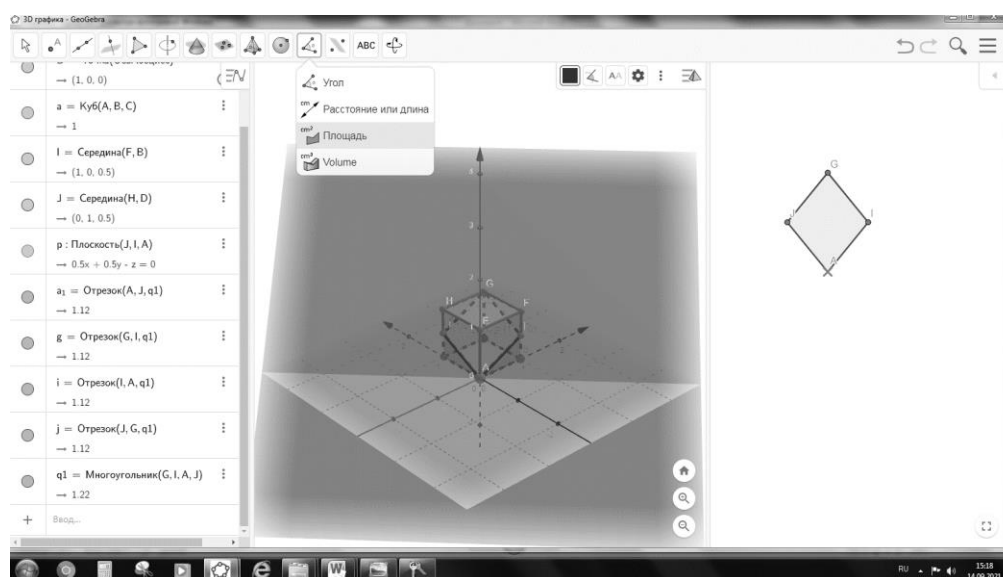

Рисунок 8. Нахождение площади сечения куба.

Программа высчитала, что площадь многоугольника $GAIJ$ примерно равна 1.22 кв.ед.

Ученик может выполнить построение задачи на программе, чтобы наглядно увидеть в трехмерной графике получившийся многоугольник в сечении куба плоскостью, но высчитать площадь многоугольника может вручную и проверить получившийся свой ответ на программе. Далее, приведем подробное решение задачи вручную.

Решение. В сечении куба плоскостью получился ромб $GAIJ$. Площадь ромба равна половине произведения его диагоналей GA и IJ .

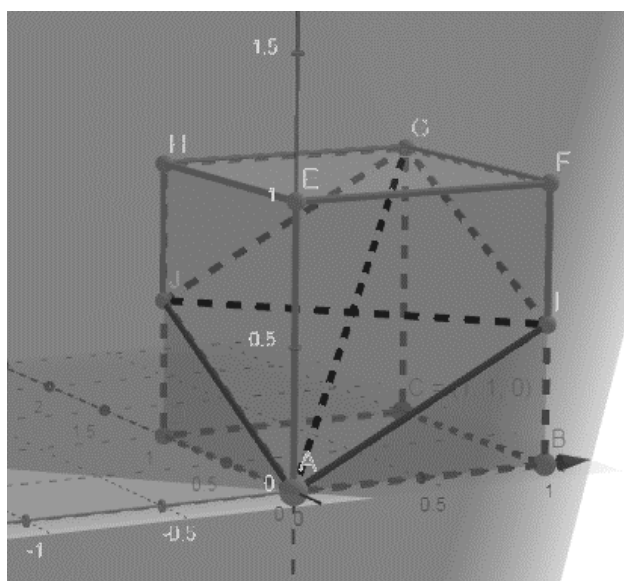

Рисунок 9. Фигура, получившаяся в сечении куба.

Нужно найти длины диагоналей ромба. Нам даны единичный куб и точки J и I – середины ребер BF и DH по условию задачи. Так как точки J и I – середины ребер BF и DH, то $|IJ| = |DB|$. DB – диагональ квадрата. Длина $|DB| = \sqrt{1^2 + 1^2} = \sqrt{2}$ (ед.) = $|IJ|$.

Треугольник ACG – прямоугольный. $|AC| = |DB| = \sqrt{2}$ (ед.) – диагонали куба. $|CG| = 1$ ед. по условию задачи. Тогда по теореме Пифагора $|AG| = \sqrt{1^2 + 2} = \sqrt{3}$ (ед.). Отсюда следует, что площадь ромба равна $S = \frac{1}{2} \cdot |IJ| \cdot |AG| = \frac{1}{2} \cdot \sqrt{2} \cdot \sqrt{3} = \frac{\sqrt{6}}{2} \approx 1.22$ (кв. ед.).

Вычисление площади сечения куба на программе и вручную совпали.

Вывод. Основной целью исследования является применение наглядных материалов на уроках стереометрии, чтобы учащиеся глубже понимали школьный курс математики. Потребность наглядных материалов возникает у учителей особенно в курсе стереометрии в старших классах. Когда нужно представить, начертить и вычислить площадь сечения фигуры плоскостью, объем фигуры, полученной при пересечении других фигур. Использование компьютерной технологии помогает при решении данной проблемы. Программа «GeoGebra» является

универсальным инструментом учителя в обучении всех разделов математики. Программа обладает широкими возможностями и легко применить во всех классах начальной, основной и старшей школы. Программа «GeoGebra» отличается от остальных программ универсальностью применения, также легким, простым и понятным интерфейсом, что очень важно для учителей. А самое главное программа имеет доступ к бесплатному скачиванию и неограниченному во времени использованию.

Литература:

1. Бекбоев И.Б., Бөрүбаев А.А., Айылчиев А.А. Геометрия 10-11-класс. – Бишкек, 2010. – 220 с.
2. Государственный образовательный стандарт школьного общего образования Кыргызской Республики (утвержден ПШКР № 403 от 21.07.2014) // [Электронный ресурс]. <https://edu.gov.kg/>
3. Предметный стандарт по математике в начальных классах (для обучающихся в 1-4 классах общеобразовательных школ) (утвержден приказом МОН КР №866/1 от

- 17.07.2019) // [Электронный ресурс].
<http://kao.kg/>
4. Смирнова И.М., Смирнов В.А. Компьютер помогает геометрии / И.М. Смирнова, В.А. Смирнов. – М.: Дрофа, 2003. – 365 с.
5. Торогельдиева К.М. Лекции и практические занятия по курсу «Теория и методика преподавания математики». Учебное пособие. I часть. – Б., 2017. – 294 с.
6. Касымалиев М.У. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү орто мектептеринде электрондук мектепти киргизүүнүн артыкчылыктары // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 1 (50). – С. 132-136.
7. Калдыбаев С.К., Тагаева Д.А., Талипов А.Т. Применение информационных технологий при обучении геометрии в средней школе // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 3 (55). – С. 24-31.

Рецензент:

Син Е.Е.,

доктор педагогических наук, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

*Кожомбердиева Каныкей Мамасалиевна,
окутуучу,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: kanykejkozomberdieva775@gmail.com*

ОКУУЧУНУН ТААНЫП-БИЛҮҮ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН ОКУТУУ
ПРОЦЕССИНДЕГИ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

*Кожомбердиева Каныкей Мамасалиевна,
преподаватель,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: kanykejkozomberdieva775@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
УЧАЩЕГОСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

*Kozhombardieva Kanykey Mamasalievna,
Teacher,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city,
e-mail: kanykejkozomberdieva775@gmail.com*

FEATURES OF COGNITIVE ACTIVITY OF A STUDENT
IN THE PROCESS OF LEARNING

Аннотация: Макалада таанып-билүү ишмердүүлүгү түшүнүгү, анын инсандык калыптануудагы жана өнүгүүдөгү орду, ролу жана мааниси философиялык, психологиялык, дидактикалык жана методикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынын негизинде талдоого алынат. Анын окуу ишмердүүлүгүнөн айырмачылыктары жана окшоштуктары берилет. Алардын окуучунун өнүгүү позициясынан алгандагы маанилүүлүгү ар тараптуу каралып, билим берүү процессинде аларды өз орду менен пайдалануунун жагдайлары жана ыкмалары көрсөтүлөт.

Аннотация: В статье понятие познавательная деятельность, ее роль, место и

значение анализируется на основе результатов философских, психологических, дидактических и методических исследований. Дается ее преимущества и сходства с учебной деятельностью, а также их значимость с позиции ученика. Кроме того, здесь рассматриваются методы применения способов познавательной деятельности в процессе обучения.

Annotation: In the article, the concept of cognitive activity, its role, place and significance is analyzed on the basis of the results of philosophical, psychological, didactic and methodological research. Its advantages and similarities with educational activities are given, as well as their significance from the

position of the student. In addition, methods of application in the education process are considered here.

Түйүндүү сөздөр: окуучу окуунун субъекти катары, окуучунун таанып билүү ишмердүүлүгү, окуучунун окуу ишмердүүлүгү, мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгү, таанып билүү ишмердүүлүгүнүн ыкмалары.

Ключевые слова: ученик как субъект обучения, познавательная деятельность ученика, способы познавательной деятельности, учебная деятельность ученика, позиция ученика, педагогическая деятельность учителя.

Key words: student as a subject of learning, student's cognitive activity, student's learning activity, student's position, teacher's pedagogical activity.

Киришүү. Окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүү Кыргыз Республикасындагы билим берүүнү реформалоонун башкы маселелеринин бири болуп эсептелерин учурдагы мамлекеттик деңгээлдеги иш-чаралардын мазмунунан көрүүгө болот. Бирок, билим берүүнүн бардык тепкичтеринде теориялык билим берүү басымдуулук кылгандыктан, окуучулардын да, студенттердин да билимдери, билгичтиктери жана көндүмдөрү турмуштук, эмгек рыногунун талаптарына жооп бербей келет. Эмне үчүн? Анткени, билим берүүдө да, билим алууда да ишмердүүлүк мамиле колдонулбайт. Окутуунун жана тарбиялоонун методикасы ишмердүүлүк мамилеге негизделген эмес. Анын себеби, ишмердүүлүк түшүнүгүнө камтылган касиеттерди так билбегендиктен болуп жатат деп эсептейбиз. Андыктан, биз таанып-билүү ишмердүүлүгү, окуу ишмердүүлүгү түшүнүктөрүнүн философиялык, психологиялык жана педагогикалык өңүттөн чечмелөөнү туура таптык.

Таанып-билүү ишмердүүлүгүн иликтөө иши философиянын «Таанып-билүү теориясы, же Гносеология» бөлүмүндө башталары белгилүү. Байыркы доорлордо эле, Аристотель таанып-билүү жөнүндө бирдиктүү окууну түптөгөн. Андан ары Сократ, Платон,

Ф. Бэкон, Р. Декарт, Ф. Гегель, К. Маркс, Э. Гуссерль ж.б. барандуу салымдарын кошушкандыгы талашсыз.

Психологиялык-педагогикалык булактарда окуу жана таанып-билүү ишмердүүлүгү боюнча көп сандагы эмгектерди жолуктурууга болот. Алсак, Ананьев Б.Г., Бекбоев И.Б., Белкин Е.Л., Дрозина В.В., Ибраева Н.И., Коротаева Е.В., Леонтьев А.Н., Талызина Н.Ф., Токтомаматов А.Д., Касымов А.А., Лурия А.Р., Шукина Г.И., Эльконин Б.Д. [1, 3, 6, 7, 11, 12, 13] ж.б. окуу жана таанып-билүү ишмердүүлүктөрүнүн теориясына олуттуу салым кошкон ата мекендик жана чет элдик окумуштуулар.

Таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн методологиясы – теориялык жана практикалык ишмердүүлүктү уюштуруу жана түзүү принциптеринин жана жол-жоболорунун системасы, ошондой эле бул система жөнүндөгү окуу. Ал таануу теориясына караганда тарыраак, анткени аталган методология таанууну изилдөөнүн формалары жана методдору менен чектелет. Таанып-билүү ишмердүүлүгүнөн айырмаланып, таануу теориясы таануунун табиятына, билим менен реалдуулуктун катышына, таануунун субъекти жана объектине, таануунун мүмкүнчүлүктөрүнө жана чектерине, анын чындык менен дал келүү критерийлерине байланыштуу проблемаларды изилдеп үйрөнөт. Бирок таанып-билүү ишмердүүлүгү гносеологияга караганда кеңири түшүнүк, анткени ал таануунун методдору менен эле эмес, ошондой эле ишмердүүлүктүн түрдүү формаларында жана сфераларында ишке ашырылуучу таануу процессинин өзгөчөлүктөрү менен да алектенет.

Теория деген эмне? Теория – бул кылымдар аралыгында топтолгон тажрыйбалар, т.а. билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр. Бирок, теория эскирүү касиетине ээ. Андыктан бардык эле теориялык материалдар болочок муундардын турмуш-тиричилиги үчүн актуалдуу боло бербестигин билүү өтө маанилүү. Теориянын эскирүү касиетин дайыма эсте тутуу зарыл. Дагы бир орчундуу касиети – теориянын

жаңылануу ылдамдыгы. XX кылымда билим 5 жылда эскирсе, азыр 5 күндө эскирип тургандыгын эске алууга милдеттүүбүз. Ушул өңүттөн алганда, билим берүү системасы, анын ичинде билим берүү уюмдары билим берүүнү эмес, билим алуу стратегияларын, методдорун, формаларын жана каражаттарын иштеп чыгууну колго алуу керек. Маалыматташуу жана ааламдашуу процесстери өкүм сүрүп турган мезгилде, мурдагыдай, мектеп билимдин булагы боло албай тургандыгы талашсыз болуп калды. Андыктан заманбап билим алуунун ыкмаларын калыптандыруу керек болуп турат. Тактап айтканда, окуу жана таанып билүү ишмердүүлүктөрүнүн методдорун, формаларын, стратегияларын, ыкмаларын окуучуларда калыптандыруу жана өнүктүрүү зарыл. Ал үчүн аталган түшүнүктөрдү так жана даана түшүнүп алышыбыз абзел.

Изилдөөнүн проблемасы: окуу ишмердүүлүгү менен таанып-билүү ишмердүүлүктөрүнүн окшоштуктары жана айырмачылыктары, окуучунун турмуш-тиричиликтериндеги мааниси эмнеде?

Изилдөөнүн максаты. Окуу ишмердүүлүгүнүн жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өз ара байланышын ачыктоо, бирин-бири толуктоосун, окуу-тарбия процессиндеги ордун жана маанисин аныктоо.

Изилдөөнүн методдору. Салыштыруу, аналогия, индукция, дедукция.

Негизги мазмуну. Профессор Т.В. Панкованын ынанымында, академик А.Н. Леонтьевдин ишмердүүлүк концепциясы ишмердүүлүктү субъектинин объектилер дүйнөсүнө болгон мамилесин ишке ашыруунун формасы катары карап, ишмердүүлүктүн практикалык, таанып-билүү, эстетикалык ж.б. түрдүү түрлөрүн бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ал эми булардын ичинде түрдүү ишмердүүлүктөр, алардын арасында окуу ишмердүүлүгү да камтылган [15, 58-59-66.].

Психолог А.В. Петровскийдин изилдөөлөрүнө караганда, таанып-билүү ишмердүүлүгүн сезүүдөн жана кабыл алуудан

башталып, андан кийин ой жүгүртүүгө өтүшү мүмкүн.

Академик А.Н. Леонтьевдин эмгектеринде таанып-билүү ишмердүүлүгү маалыматтык процесстердин жана мотивациялардын жыйындысы, иликтөө-изилдөө процесстеринин маалыматтарды алуунун жана кайра иштеп чыгуунун негизине багытталган, тандалма активдүүлүгү катары аныкталат [7].

Таанып-билүү ишмердүүлүгүн Дрозина В.В. төмөндөгүлөрдү мүнөздөөчү инсандык касиет катары түшүнөт:

- таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн таануу муктаждыгы жана терең ойлонулган мотиви;

- өзү үчүн жаңы билимдерди, аракеттердин ыкмаларын ачууга такай умтулуу.

В.И. Андреев айткандай, адам курчап турган дүйнөнү, албетте, кабыл алуу, ой жүгүртүү, эсте тутуу, көңүл буруу, кеп кылуу сыяктуу психикалык процесстердин жардамында тааный алат [2].

Ал эми В.А. Сластениндин эмгектерине [10] карасак, анда адамдын таанып-билүүсү дүйнөнү сезимталдык менен кабыл алуунун, теориялык ой жүгүртүүнүн жана практикалык ишмердүүлүктүн биримдиги катары сыпатталгандыгы көрүнүп турат. Окумуштуунун аныктамасында билим, билгичтик жана көндүм ишмердүүлүк аркылуу өнүгөрү белгиленип жатат.

Учурдагы публикацияларда негизинен окуу ишмердүүлүгү же окуу-таанып билүү ишмердүүлүгү жөнүндө сөз болуп, аталган түшүнүктөрдү бирдиктүү, так талкуулоо жок. Ушуга байланыштуу биз салыштырмалуу анализ жүргүзүп, таанып-билүү ишмердүүлүгү менен окуу ишмердүүлүгүнүн окшоштуктарын жана айырмачылыктарын аныктадык.

В.И. Андреевдин пикиринде, окуу ишмердүүлүгүндө түрдүү окуу маселелери чечилип, окуучулардын иш-аракеттеринин эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында педагог тарабынан уюштурулган, натыйжада алар билим, билгичтик жана көндөмдөргө ээ болууга, инсандык сапаттарды өнүктүрүүгө

мүмкүнчүлүк берүүчү ишмердүүлүк [2, 27-б].

Педагог Е.Н. Землянскаянын оюна таянсак, бала долбоордук ишмердүүлүктө, бир эле мезгилде окуу жана таанып билүү ишмердүүлүктөрүндө болот. Ошондуктан долбоордук ишмердүүлүктө окуучу окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүндө болот. Тактап айтканда, окуучу окуу жана таанып билүү ишмердүүлүктөрүн коюлган максатына жараша айкалыштырат [5, 39-б].

«Окуу ишмердүүлүгү» жана «таанып билүү ишмердүүлүгү» түшүнүктөрүнүн аныктамаларына карата мамилелерди талдоонун натыйжасында алардын жалпы белгилерин төмөндөгүдөй бөлүп көрсөтүүгө:

- акыл жана практикалык аракеттердин системасы;

- билимдердин жана ишмердүүлүктүн ыкмаларынын системасы репродукция же чыгармачылык деңгээлинде өздөштүрүлүүчү окутуу процесси;

- окуучулардын окуунун субъектиси формасында жашашы.

Таанып билүү ишмердүүлүгүнүн структурасы, окуу ишмердүүлүгү сыяктуу эле, төмөндөгүдөй деңгээлдерди өзүнө камтыйт: сезүү-көрүү, угуу, даам, тери аркылуу жана рационалдык (логикалык) – ой жүгүртүү, баарлашуу аркылуу таанып-билүү.

Доцент А.А. Касымовдун изилдөөлөрүнө таянсак, окуу-таанып билүү ишмердүүлүгү

репродуктивдүү жана продуктивдүү деңгээлдерден турат. Репродуктивдүү деңгээлдеги окуу-таанып билүү ишмердүүлүгү мугалим же окуу китептин автору көрсөткөн үлгү боюнча иш-аракетти аткаруу менен мүнөздөлөт. Аталган деңгээлге ыңгайлашкан балдар, практика көрсөткөндөй, ар бир класста өтө эле аздык кылат. Көпчүлүк окуучулар продуктивдүү деңгээлде иштөөгө жөндөмдүү болушат. Андыктан, академиялык моделдеги окутуу, өткөн мезгилдерде эле балдарды өнүктүрүүгө жөндөмсүз экендиги далилденген. Бирок, ал кездеги билим берүү саясаты продуктивдүү деңгээлди камсыздоого багытталган эмес.

Академик И.Бекбоевдин мектеби ишмердүүлүк мамилени билим берүүнүн бардык баскычтарында ырааттуу ишке ашырууну көздөгөн. Андыктан, аталган мектептин аракети менен даярдалган окуу китептерди пайдаланып сабак өтүү атайын даярдыкты талап кылган. Ошондуктан мугалимдердин чеберчилигин өркүндөтүү мекемелерин мазмундук-процессуалдык аспектиден кайрадан иштеп чыгуу керек болгон.

Ар кандай ишмердүүлүк – бул максаттуу, процессуалдык структуралаштырылган активдүүлүк. Ал төмөндөгүдөй негизги элементтерден турат: максаттар, предметтер, каражаттар, таблицада берилген структуралар.

1-таблица

Чектегич сызык	Таанып билүү ишмердүүлүгү	Окуу ишмердүүлүгү
Максат	Жаңыны, белгисизди таануу, белгисиз менен белгилүүнүн байланышын орнотуу, жаңы образдарды, түшүнүктөрдү, объектерди жаратуу, ишмердүүлүктүн жаңы, оригиналдуу усулдарын жана ыкмаларын колдонуу. Практикалык же интеллектуалдык маселени чечүү зарылдыгы.	Билимдин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн белгилүү көлөмүн берүү. Окуу маселелерин чечүү процессинде теориялык билимдерди жана ишмердүүлүктүн ыкмаларын өздөштүрүүгө атайын багытталган ишмердүүлүк.
Предмет	Болгон эмпирикалык жана теориялык	Өспүрүмдүн өзүнүн өзгөрүшү,

	маалыматтар.	анын өнүгүүсү. Зарыл билимдердин жана билгичтиктердин бөлүнгөн жыйындысы, аларды пайдалануу.
Каражаттар	Предметти, кубулушту түрдүү илимдердин методдору аркылуу илимий позицияда үйрөнүү.	Окуу процессинин технологиялаштырылышы
Жыйынтык	Предмет, кубулуш жана алардын касиеттери жөнүндө билимдер. Реалдуулуктун, түшүнүктөрдүн, окуулардын, концепциялардын жаралышы, билимдердин ишенимдүүлүгүнүн жана ынанымдуулугунун деңгээлинин жогорулатылышы. Таануунун жана ишмердүүлүктүн жаңы горизонтторуна чыгуу.	Окуу дисциплинасынын, предметинин билимдери, билгичтиктери жана көндүмдөрү
Структура	<ul style="list-style-type: none"> - Проблеманын коюлушу - Гипотезанын айтылышы - Гипотезаны текшерүү, тыянак Же: <ul style="list-style-type: none"> - Мотивация - Проблема - Реализация - Көзөмөл жана өзүн өзү көзөмөлдөө - Баалоо жана өзүн өзү баалоо 	<ul style="list-style-type: none"> - Керектөө (муктаждык) - Окуу маселеси - Окуу ишмердүүлүгүнүн мотивдери - Окуу аракеттери жана операциялары

1-таблицада айырмачылыкты бардык чектөө сызыктарында көрүп турабыз. «Окуу ишмердүүлүгү» «таанып билүү ишмердүүлүгүнө» караганда бир кыйла тар, предметтик түшүнүк, бул таануу процессинин бүткүл жыйындысына мүнөздүү. «Таанып билүү ишмердүүлүгү» – «окуу ишмердүүлүгү» түшүнүгүнө караганда бир кыйла жалпы түшүнүк. Бул тыянакка көптөгөн изилдөөчүлөрдүн окуу ишмердүүлүгүн таанып билүү ишмердүүлүгүнүн аткарылышынан бөлүнбөй туруп ишке ашырылышы тууралуу пикирлери түрткү болот. Ошол эле учурда таануу процесси окуу максатында эле эмес, ошондой эле илимий изилдөө максатында да ишке ашырылат.

Окуу ишмердүүлүгү да, таанып-билүү ишмердүүлүгү да окуучунун жаш курагынын өзгөчөлүгүнө ылайык форматы жагынан

өзгөрүп турушу талашсыз. Алсак, профессор Н.И. Ибраеванын изилдөөсүндө окуу ишмердүүлүгү таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн инструменти катары болуп өтөрү далилденген.

Окумуштуу ушул ачылышынын негизинде башталгыч класстын математика окуу китептерин иштеп чыгып, кыргыз мектептерине сунуштаган. Учурда ал китептен окуган окуучулардын математикалык билимдери жана практикалык көндүмдөрү М.И. Моро баш болгон авторлордун математика китептеринен окугандарга караганда жогору натыйжа бергендигин айта кетүү зарыл.

Ал эми В.С. Юркевичтин пикири бир кыйла жаңыдай сезилет. Адам аргасыздыктан эмес, өз каалоосу менен, билим алуу үчүн бардык жасагандары – бул таанып-билүү ишмердүүлүгү, ал эми, эгерде ал

«карызмын», «керек», «милдеттүүмүн» деген түшүнүктөр боюнча болсо, анда бул жасалгандар окуу ишмердүүлүгү болот. Мындан таанып билүү ишмердүүлүгү үчүн субъектинин өзүндө таанууга муктаждык болушу зарыл экендигин байкоого болот [14].

Таанууга карата муктаждыктын маанилүү өзгөчөлүгү болуп, анын жыйынтыкка багытталгандыгы эле эмес, ошондой эле жаңы билимди алуу процессине да багытталышы эсептелет. Айрым алганда, В.С. Юркевич таанууга карата болгон муктаждыкты жаңы билимди алууга багытталган ишмердүүлүккө болгон муктаждык катары аныктайт. Таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн субъекти анын ишке ашырылышында оң эмоцияга батат жана ошого байланыштуу таанууга карата болгон муктаждыктын өзү өнүккөн формада дааналана баштайт. Бул таанып-билүү муктаждыгы акыл ишмердүүлүгүнүн башка ойготуучуларынан айырмалап турат. Мисалы, ийгиликке жетүү муктаждыгы менен таанылуу муктаждыгынын айырмасы. В.С.Юркевичтин ою боюнча, «таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өзүнчө эле ишке ашырылышы таанууга болгон муктаждыкты күчөтөт» [14, 85-бет].

Окуучу таанып билүү ишмердүүлүгүнүн субъекти болуп эсептелет. Ошондуктан анын инсаны, аң-сезими, таанымал дүйнөгө да жана да таануу процессине да, таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн катышуучуларына (окуучуларга да, алардын окуусун уюштуруучу жана багыттоочу мугалимдерге да) мамилеси окуунун борборунда болот. Г.И. Щукинанын пикиринде, мектеп мезгилиндеги окуунун айырмаланган өзгөчөлүктөрү так ушунда турат.

Мектеп окуучусунун таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн дагы бир өзгөчөлүгү – анын агылып өтүшүнүн мүнөзүндө. Мектеп окуучусунун таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн максаты да, мазмуну да, ыкмалары да программага чегерилген. Окуучу кирген окуу процесси түрдүү күч үрөө, субъектинин (окуучунун) активдүүлүгү, өз алдынчалыгы менен ар кандай агылып өтүшү мүмкүн. Бир

катар учурларда таанып-билүү процесси тууроо, репродуктивдүү мүнөздө болсо, башка учурларда – изденүүчү, дагы бир башка учурда – чыгармачылык деңгээлде болушу мүмкүн. Таанып-билүү процессинин агылып өтүү мүнөзү анын акыркы жыйынтыгы болгон билимдин, билгичтиктин жана көндүмдүн мүнөзүнө түздөн-түз таасир этет.

Таанып-билүү процессинде адам предметтерди жана кубулуштарды кабыл алат жана түшүнөт, алар тууралуу элестетүүлөрүн тактап, алардын чыныгы түспөлүнө дал келтирет, каралып жаткан предметтердеги өзгөчөлүктөрдү аныктап, алардын арасындагы байланыштарды белгилейт.

Таанып-билүү ишмердүүлүгүн үзгүлтүксүз процесс катары карап, Лагунова М.В. жана Юрченко Т.В. этаптарды белгилейт:

- таанып-билүүнүн максатын белгилөө, т.а. окуу кырдаалынын структурасында максатты таба билүү;

- коюлган маселенин чечилишине алып келүүчү аракеттердин ыкмаларын тандоо жана колдонуу;

- маселени чечүүнүн жүрүшүн көзөмөлдөө жана максатка жетүүнүн толуктугун талдоо [9, 10].

Таанып-билүү ишмердүүлүгү максаттар жана мотивдер менен мүнөздөлөт.

Булар максат: жаңыны, белгисизди таануу, белгисиз менен белгилүүлөрдү байланыштыруу, жаңы образдарды, түшүнүктөрдү, объектерди жаратуу, ишмердүүлүктө жаңы, оригиналдуу ыкмаларды жана усулдарды колдонуу, практикалык же интеллектуалдык маселелерди чечүү зарылдыгы боло алат.

Адамды курчап турган дүйнө жана өзү жөнүндө маалыматтарды алууга түрткү болуучу ар кандай психикалык абалдар таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн мотивдери болушу мүмкүн. Ушундай түрткү болуучу нерселерге курчап турган дүйнөнү изилдөөгө умтулуу, кызыгууну жана таанып-билгичтикти канагаттандырууну каалоо, кызыгуу жана эргүүнү пайда кылуу, когнитивдүүлүктү ишке ашыруу.

Таанып-билүү ишмердүүлүгү үйрөнүү, изилдөө аркылуу ишке ашат, андыктан,

биздин оюбузча, изилдөө, таануу жүрүм-турумун түшүнүү маанилүү болуп эсептелет. А.С. Обухов төмөндөгүлөрдүн байма-бай кайталанышын келтирет:

- предметти кармалоо (предметти чыгаруу, мазмунду үйрөнүү, түшүнүү, бекемдигин текшерүү, олдоксон колдонуу, жашырып коюу);

- жыйноо, кармоо (кимдир-бирөөнү же кай бир нерсени);

- курчап турган дүйнөнү (казуу, куроо) өзгөртүү;

- даамын жана жумшактыгын (даамдап көрүү, кармалап көрүү) үйрөнүү;

- визуалдык үйрөнүү (көрүү, байкоо);

- мейкиндикте которуу (кайсы бир жакка түшүү, туш болуу, кетүү, баруу, сүзүп өтүү);

- сурамжылоо (бирөөлөрдөн суроо, түшүндүрүп берүүнү өтүнүү);

- башканын (адамдын, жаныбардын) реакциясын билүү;

- сезимдерди текшерүү (бир нерсеге окшошторду же өзгөчөлөрдү) [8, 56-б].

Корутунду. Корутундулап айта турган болсок, таануу – бул чыныгы дүйнөнүн адамдын аң-сезиминде активдүү чагылдырылыш жана кабыл алыныш жолу, билим алуу процесси. Билим – бул таануунун продуктусу, субъект менен объектинин өз ара активдүү аракетинин жыйынтыгы. Бул таануунун жыйынтык жана процесс катары натыйжасы десек болот. Өз кезегинде окуу ишмердүүлүгү таанып-билүү ишмердүүлүгүнө караганда тарыраак экендиги көрүнүп турат.

Ишмердүүлүктүн түрлөрү көп экендиги белгилүү. Алардын арасында таанып билүү ишмердүүлүгү, тарбиялык, билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк деген артыкбаш нерселерге чүмбөттөлгөн окутуунун рамкасы менен чектелбейт. Өспүрүмдөрдүн таанып-билүү кызыкчылыктарынын өнүгүшүнө түрткү берүүчү педагогикалык билгичтиктерге ээ болгон мугалимдер жакшы ийгиликтерге жетип жаткандыгын тажрыйба көрсөтүүдө. Алар кантип жетишүүдө? Өз сабактарында жалпы чыгармачылык жагдайды, ийгиликке жетүү максатында жамааттык жоопкерчиликти жана кызык-

чылыкты түзүү аркылуу жетишип жатышат. Бул үчүн мугалим окуучулардын жүрүм-турумунда таанып-билүү ишмердүүлүгү өкүм сүрүп жаткандыгына ынана билиши керек. Ошондуктан мугалим билим берүү процессинде окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштурууга бет алышы абзел, анткени, ал окуу ишмердүүлүгүнө караганда жаңы билимдерди алуу үчүн чоң потенциалга ээ. Инсандык компетенциялардын өнүгүшү үчүн эффективдүү жана ар бир окуучунун табиятына дал келет.

Адабияттар:

1. Ананьев Б.Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. – В кн.: Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1980. – т. 1. – С. 124-178.
2. Андреев В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – М.: Политиздат, 1989. – 247 с.
3. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-басылышы [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Б.: Бийиктик, 2011. – 238 б.
4. Дементьева О.М. Особенности познавательной деятельности в образовательном процессе // Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 2. – С. 147-148.
5. Землянская Е.Н. Методология исследовательской деятельности в начальном образовании: учебное пособие / Е.Н. Землянская. – Москва: МПГУ, 2019. – 216 с.
6. Ибраева Н.И. Формирование опыта учебно-познавательной деятельности младших школьников /дисс... канд. пед. наук. – Челябинск, 1984. – 216 с.
7. Леонтьев А.Н. Категория деятельности в современной психологии // Вопросы психологии. – 1979. № 3. – С. 15-18.
8. Обухов А.С. Развитие исследовательской деятельности учащихся. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Национальный книжный центр, 2014. – 280 с.
9. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. –

- 255 с. – (Над чем работают, о чём спорят философы).
10. Слостёнин В.А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостёнин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостёнина. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 576 с.
11. Талызина Н.Ф. Психологические основы управления усвоением знаний. Дис. д-ра психол. наук. – М., 1969. – 524 с.
12. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Кн. для учителя / Г.И. Щукина. – М.: Просвещение, 1986. – 142 с.
13. Эльконин Д.Б. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников / Под ред. Д.Б. Эльконина, В.В. Давыдова. – М., 1962. – 98 с.
14. Юркевич В.С. Развитие творческой активности школьников. – М.: Педагогика, 1991. – 222 с.
15. Панкова Т.В. Жогорку окуу жайлардын студенттеринин инновациялык окуу ишмердиги маселеси // Известия Кыргызской академии образования. – 2019, – №2 (48). – С. 58-61.

Рецензиялаган:
Добаев К.Д.,
КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Чыныбаев Рысалы Рысбекович,
жетектөөчү илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МЕКТЕПТИН ИЗИЛДӨӨЧҮЛҮК МҮНӨЗДӨГҮ ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК
ИШТЕРИНИН PISA ТЕСТТИРЛӨӨСҮНҮН БОЛЖОЛДУУ ТАПШЫРМАЛАРЫНДА
КОЛДОНУЛУШУ**

*Чыныбаев Рысалы Рысбекович,
ведущий научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ШКОЛЬНЫХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ХАРАКТЕРА В ПРИМЕРНЫХ ЗАДАЧАХ
ТЕСТИРОВАНИЯ PISA**

*Chynubaev Rysaly Ryspekovich,
Leading Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE USE OF SCHOOL EXPERIMENTAL WORKS OF A RESEARCH
NATURE IN THE APPROXIMATE TASKS OF PISA TESTING**

Аннотация: Бул макала мектептин табигый илимдер предметтери боюнча эксперименталдык изилдөө иштерин колдонуунун негизинде PISA тестирлөөнүн болжолдуу маселелерин чыгаруунун методологиясына арналган.

Аннотация: Данная статья посвящена методике решения примерных задач тестирования PISA на основе использования школьных экспериментальных работ исследовательского характера по предметам естественнонаучного цикла.

Annotation: This article is devoted to the methodology for solving exemplary PISA testing problems based on the use of school experimental research work in the subjects of the natural science cycle.

Түйүндүү сөздөр: PISA тесттери, изилдөөчүлүк мүнөзүндөгү эксперименталдык иштер, татаалдыктын 5-6-деңгээлиндеги тесттер, суюктуктардын электр өткөрүмдүүлүгү, жер титирөө механизми, жер астындагы радон суулары.

Ключевые слова: тесты PISA, экспериментальные работы исследовательского характера, тесты 5-6 уровня сложности, электропроводность жидкостей, механизм землетрясений, радоновые подземные воды.

Key words: PISA tests, experimental work of a research nature, tests of 5-6 levels of complexity, electrical conductivity of liquids, earthquake mechanism, radon groundwater.

Киришүү. Дүйнө жүзүндө билим берүү системасынын сапатын баалоодо эл аралык PISA изилдөөсү чоң ролду ойнойт. Алардын жыйынтыгы окуучулардын даярдыгындагы өзгөчөлүктөрдү башка өлкөлөрдөгүлөр менен салыштырып көрүүгө мүмкүндүк берет. Бүгүнкү окуучулар академиялык даярдыктарынын жогорку деңгээлине карабастан, алган билимин реалдуу же тааныш эмес жагдайларда колдонууда, практикалык маселелерди чыгарууда кыйналышат. Бул жөнүндө алардын PISA изилдөөсүндөгү жыйынтыктары далил. Ошондуктан окуучуларды предмет аралык, изилдөөчүлүк мүнөздөгү эксперименталдык тапшырмалар менен көбүрөөк тааныштыруу зарыл. Мындай тапшырмалар PISAнын жогорку, 5-6-деңгээлиндеги тесттеринде системалуу түрдө берилүүдө.

Изилдөөнүн максаты. Мектептин табигый илимдер предметтери боюнча эксперименталдык изилдөө иштерин колдонуунун негизинде PISA тестирилөөсүнүн болжолдуу маселелерин чыгаруунун методдорун сунуштоо.

Изилдөөнүн методдору. Мектептин табигый илимдер предметтеринин түшүнүктөрүн калыптандырууга жана эксперименталдык маселе чыгарууга арналган адабий булактарды изилдөө, анализдөө, синтездөө жана талдоо.

Негизги мазмуну. Илимий жактан сабаттуу адам илим жана технологиялар жөнүндө далилдүү ой жүгүртүүдө, талкуулоодо кубулуштарды илимий түшүндүрүү, илимий изилдөөлөрдү баалоо жана иштеп чыгуу, илимий жактан маалыматтарды жана далилдерди түшүндүрүү сыяктуу компетенцияларга ээ болушу талапка ылайык [5, 67-б.]. Бул көз караштан алганда окуучулардын аң-сезиминде табигый илимдерден алган түшүнүктөрдүн мааниси орчундуу орунду ээлейт.

PISA изилдөөсүнүн өткөн жылдардагы тапшырмаларын анализдөөдө Жер планетасынын мүнөздөмөлөрү, андагы жаратылыш процесстеринде суу менен байланышкан материалдар көп болоору аныкталды. Илим изилдөөдө суу аркылуу Жердин терең

катмарларындагы физикалык процесстерди байкоо кеңири орун алган. Жер алдындагы сууну геотермалдык булактарга орнотулган скважиналардан алып, анын курамын, айрым параметрлерин, анын ичинде электр өткөрүмдүүлүгүн өлчөөгө болот.

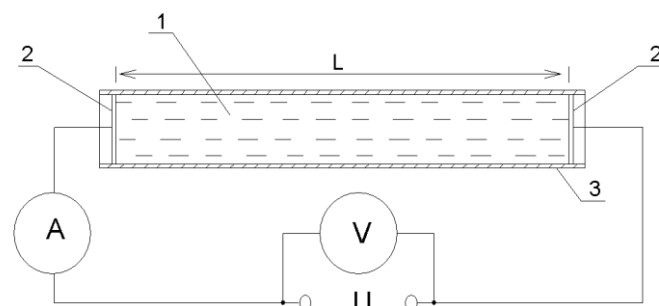
Суюктуктардын электр өткөрүмдүүлүгүн аныктоо боюнча физиканын илимий-методикалык адабияттарында тажрыйбалар жетишсиз каралган. Суюктуктарда ионду түзгөн майда бөлүкчөлөр болгондуктан, алардын электр өткөрүмдүүлүгү иондуу өткөрүмдүүлүккө тиешелүү. Суюктуктардын электр өткөрүмдүүлүгү төмөнкү формула менен аныкталат :

$$\sigma = \gamma E. \quad (1)$$

Мында σ - электр тогунун тыгыздыгы [А/мм²],

E - электр талаасынын чыңалышы, γ - электр өткөрүмдүүлүгү [1/Ом·мм]

Суюктуктун электр өткөрүмдүүлүгүн аныктоо үчүн төмөнкү схеманы чийебиз:

1-сүрөт.

1-суу

2-электрод

3-изоляцияланган түтүкчө.

Электр тогунун тыгыздыгы $\sigma = \frac{I}{S}$

теңдемеси аркылуу аныкталат.

Мында I -токтун күчү, S -электроддун туурасынан кесилиш аянты. Электр талаасынын чыңалышы $E = \frac{U}{l}$.

Мында U -электр чыңалуусу, l -электроддордун ортосундагы аралык. Жогорудагы теңдемелерди колдонуп,

$$\sigma = \gamma E = \gamma \frac{U}{l} \text{ жана } \sigma = \frac{I}{S} \text{ эске алып,}$$

$$\gamma = \frac{I}{US} \text{ алабыз.}$$

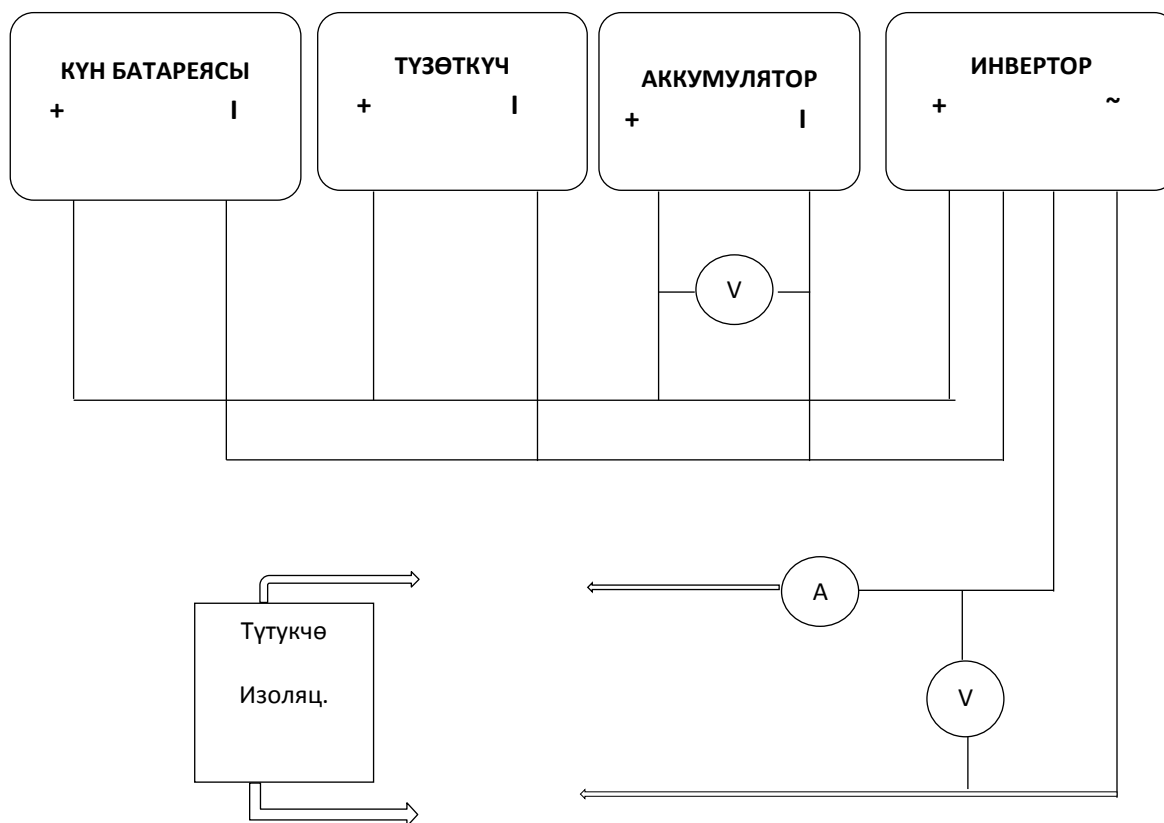
$S = \pi R^2$, R - электрондун радиусу [3, 20 б.].

Суюктуктардын электр өткөрүмдүүлүгүн аныктоо максатында 1-сүрөттөгү схема боюнча жана ага күн батареясынан, аккумулятордук батареядан, заряддоочу түзүлүштөн, инвертордон турган көз карандысыз ток булагын кошуп, мобилдүү аппарат даярдалган (2 сүрөт) [4, 177-б.].

Бул аппарат аркылуу лабораториялык шартта суунун жана башка суюктуктардын электр өткөрүмдүүлүгүн аныктоо менен бирге талаа шартында, геотермалдык суулардын белгилүү температурадагы электр өткөрүмдүүлүгүн өлчөсө болот. Бул параметрлерди системалуу алуу менен сейсмологияда жердин титирөөсүн прогноздоого аракет кылса болот. PISAнын мурунку жылдардагы тесттеринде жердин титирөөсүн прогноздоого байланыштуу эксперименталдык тапшырмалар көп кездешүүдө. Анда бул тапшырмалар негизинен химиялык анализ аркылуу берилген. Мектеп шартында бул тапшырмалар оозеки түрдө окулгандыгына байланыштуу окуучулар терең өздөштүрө алышпайт.

Каралып жаткан кубулушту изилдөө максатында орто мектептин 8-классынын физика курсунун «Түрдүү чөйрөлөрдөгү

электр тогу. Электр өткөрүмдүүлүк. Суюктуктардагы электр тогу» темаларына кошумча материал катары жогорудагы суюктуктун электр өткөрүмдүүлүгүн аныктоо үчүн берилген схема аркылуу лабораториялык эксперимент жүргүзүү талапка ылайыктуу болоор эле. Анын себебин төмөндөгүдөй түшүндүрөбүз. Жердин терең катмарларында массалуу тоо тектеринин бири бирине салыштырмалуу өтө тездик менен жылышы Жер титирөөнүн механизмин чагылдырат. Мында зор күч менен аракеттенишкен тоо тектеринин ортосунда серпилгичтүү чыңалуулар пайда болот да, аларды курчап турган чөйрөдө физикалык, химиялык өзгөрүүлөр байкалат. Мындай өзгөрүүлөр жер астындагы геотермалдык суулардын курамында да жүрөт. Чоң серпилгичтүү чыңалуунун натыйжасында тоо тектердин деформацияланышынан курчап турган сууга бөлүнүп чыккан радон бөлүкчөлөрү анын электр өткөрүмдүүлүгүн көбөйтөт [1, 227-б.]. Ошондуктан чоң массадагы тоо тектериндеги серпилгичтүү чыңалуулардын пайда болушун жана серпилгичтүү энергиянын топтолуу динамикасын жердин тереңинен чыккан геотермалдык суулардын электр өткөрүмдүүлүгүнө дайыма байкоо жүргүзүү жолу менен аныктаса болот. Радон, инерттүү газ болгондуктан, башка заттар менен жердин тереңинен үстүнө чыкканга дейре реакцияга кирбейт. Ал жарым ажыроо мезгили үч жарым сутка болгон радиоактивдүү элемент.

2-сурет.

Ташкент шаарында 1966-жылы 26-апрелде өткөн 8 баллдык жер титирөөнүн алдында, тереңдиги 2 км болгон скважинадан чыккан геотермалдык суунун курамындагы радондун концентрациясы эки эсе өскөндүгүн жана ал кубулуштан кийин бул концентрация кескин түрдө төмөндөгөнүн байкоолор көрсөткөн [2, 171-б.].

Тесттик тапшырмалар:

Төмөндөгү берилген илимий макалалардын үзүндүсүнөн жер титирөөнүн механизм чагылдырган бөлүмдү танда.

1) Жердин терең катмарларында массалуу тоо тектеринин бири-бирине салыштырмалуу өтө тездик менен жылышы.

2) Тоо тектердин деформацияланышынан курчап турган сууга бөлүнүп чыккан радон бөлүкчөлөрү анын электр өткөрүмдүүлүгүн көбөйтөт.

3) Радон, инерттүү газ болгондуктан, башка заттар менен жердин тереңинен үстүнө чыкканга дейре реакцияга кирбейт.

4) Ташкент шаарында 1966-жылы 26-апрелде өткөн 8 баллдык жер титирөөнүн алдында, тереңдиги 2 км болгон скважинадан чыккан геотермалдык суунун курамындагы радондун концентрациясы эки эсе өскөндүгүн жана ал кубулуштан кийин бул концентрация кескин түрдө төмөндөгөн.

Геотермалдык суулардын электр өткөрүмдүүлүгү жер титирөөнүн алдында эмне себептен көбөйөт?

1) Чоң серпилгичтүү чыңалуунун натыйжасында тоо тектердин деформацияланышынан курчап турган сууга бөлүнүп чыккан радон бөлүкчөлөрү анын электр өткөрүмдүүлүгүн көбөйтөт.

2) Зор күч менен аракеттенишкен тоо тектеринин ортосунда серпилгичтүү чыңалуулар пайда болот да, аларды курчап турган чөйрөдө физикалык, химиялык өзгөрүүлөр байкалат.

3) Жердин терең катмарларында массалуу тоо тектеринин бири-бирине салыштырмалуу өтө тездик менен жылышы

4) Радон, инерттүү газ болгондуктан, башка заттар менен жердин тереңинен үстүнө чыкканга дейре реакцияга кирбейт.

Жооптору: 1-1, 2-1

Корутунду. Мектептин табигый илимдер предметтери боюнча эксперименталдык изилдөө иштерин колдонуунун негизинде PISA тестирилөөнүн болжолдуу маселелерин чыгаруу окуучулар үчүн кошумча адабияттардан, интернет ресурстарынан көптөгөн изденүүлөрдү талап кылат. Мындай изденүү иштерин системалуу түрдө уюштуруу PISA тестирилөөсүнүн татаалдыктын 5-6-денгээлиндеги тапшырмаларын аткарууга зор көмөк көрсөтө алат.

Адабияттар:

1. Воробьев А.А. Физические условия залегания глубинного вещества и сейсмические явления. Томск.; изд-во ТПИ. – 1974 г. – Часть 2. – 290 с.

2. Уломов В.И., Мавалиев Б.З. Ташкентское землетрясения 26 апреля 1966 г. – Ташкент: ФАН, 1970. – 217 с.
3. Урсеитов О.У., Чыныбаев Р.Р. Геоэлектрический метод определения электропроводности геотермальных вод Прииссыккуля // Вестник ИГУ. –2015. – № 39. – С. 16-22.
4. Чыныбаев Р.Р., Джумабаев К.А., Тойгонбай уулу Б. Технология организации физического эксперимента по формированию понятия электропроводности жидкостей в средней и высшей школах // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, 2016. – №5. – С. 175-177.
5. Мааткеримов Н.О., Мамыров Ж., Аденова Б.Т. Методические аспекты разработки интегрированного курса физики // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2010. – № 1. – С. 67-71.

*Рецензиялаган:
Калдыбаев С.К.,*

педагогика илимдеринин доктору, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

*Элебесова Айгул Бейшенакуновна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: aigulbeishenakun@gmail.com*

ТАРЫХ САБАГЫН ОКУТУУДА STREAM-ТЕХНОЛОГИЯНЫН МААНИЛҮҮЛҮГҮ

*Элебесова Айгуль Бейшенакуновна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: aigulbeishenakun@gmail.com*

ЗНАЧЕНИЕ STREAM-ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ

*Elebesova Aigul Beishenakunovna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: aigulbeishenakun@gmail.com*

THE SIGNIFICANCE OF STREAM-TECHNOLOGY IN HISTORY TEACHING

Аннотация: Макалада *STREAM*-технологиянын (*Science* – табигый илимдер; *Technology* – технологиялар; *Reading* – окуу; *Engineering* – инженерия; *Art* – искусство, дизайн; *Mathematics* – математика) маанимаңызы баяндалган. *STREAM*-технология – заманбап мектеп окуучуларын тарыхый картаны окуу жана түшүнүү менен жаңычыл ой жүгүртүүсүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүүнү камсыз кылуучу технология.

Аннотация: В статье описывается сущность *STREAM*-технологии (*Science* – естественные науки; *Technology* – технологии; *Reading* – чтение; *Engineering* – инженерия; *Art* – искусство; *Mathematics* – математика). *STREAM*-технология – технология, которая позволяет современным школьникам развивать нестандартное

мышление и навыки, читая и понимая историческую карту.

Annotation: The article describes the essence of *STREAM*-technology (*Science*; *Technology*; *Reading*; *Engineering*; *Art*; *Mathematics*). *STREAM*-technology is a technology that allows modern schoolchildren to develop non-standard thinking and skills by reading and understanding a historical map.

Түйүндүү сөздөр: изилдөөчүлүк долбоор, интеграция, маалыматтык коом, XXI кылымдын көндүмдөрү, окуу процесси, *STEM*, *STEAM*, *STREAM*, технология, предметтер аралык байланыштар, экстрим окуу.

Ключевые слова: исследовательский проект, интеграция, информационное общество, навыки 21 века, учебный процесс, *STEM*, *STEAM*, *STREAM*, технологии,

междисциплинарные связи, экстремальное обучение.

Key words: *research project, integration, information society, 21st century skills, learning process, STEM, STEAM, STREAM, technologies, interdisciplinary connections, extreme learning.*

Киришүү. XXI кылымдын жаңычыл ой жүгүртүүсүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн негизинде мектеп окуучуларын тарыхый картаны окуу жана түшүнүү аркылуу жаңычыл ой жүгүртүүсүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүүнү камсыз кылган «Тарыхый картаны окуу жана түшүнүү» технологиясынын иштелип чыгышы.

Мектептик билим берүү жаатында айрым педагогдор үчүн ушундай жол жетишсиз болуп келгендей сезилген, айрымдары үчүн анчалык түшүнүктүү боло бербеген билим берүү тренди бүгүнкү күндө биздин билим берүү тармагыбызда кеңири кулач жая баштады. Педагогика илимдеринин доктору, профессор Е.Е. Син социалдык, экономикалык, экологиялык ж.б. көптөгөн глобалдуу маселелерди чечүү үчүн мектептик предметтик билимдер жетишсиздик кыларын, теманын мазмунун ачууда же маселелерди чечүүдө интеграцияланууга тийиш болгон жана ар кандай деңгээлдеги кырдаалдык тапшырмаларды камтыган класстан тышкары материалдарды колдонуунун зарылчылыгын белгилеген. Ошону менен бирге эле андай окутуу ыкмасы көбүнчө STEM-технологиясында колдонуларын ырастаган [4, с. 16].

Учурда педагогика дүйнөсүндөгү бир дагы илимий-тажрыйбалык конференция, бир дагы олуттуу иш-чара бул баш тамгалардан турган акронимдерден куралган «STEM», «STEAM», «STREAM» трендерисиз өтпөй калды. Демек, STEM-STEAM-STREAM-технологиялар жогорку квалификациялуу, иш билги мугалим үчүн кандай мүмкүнчүлүктөрдү шарттай тургандыгын жакшылап өздөштүрүп билип алуу зарыл. Ошондуктан бул илимий макалада STREAM-технологиянын жаралуу тарыхына саресеп салынуу менен, аны колдонуунун

өзгөчөлүктөрү тастыкталып, теориялык жактан талдоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн максаты. Тарых предмети боюнча жалпы билим берүү процессинде окуучуларды тарыхый картаны окууга тартуу үчүн STREAM-технологиялык ресурстарды колдонуп окутуунун өзгөчөлүктөрүн жана натыйжалуулугун көрсөтүү.

Изилдөө методдору. Негизги изилдөө методу окуу процессинде STREAM-технологияны колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо максатында Google Forms тиркемесинин ж.б. жардамы менен окуучуларды анкеталык сурамжылоо; педагогикалык жана атайын адабияттарды изилдөө жана аларга талдоо жүргүзүү.

Негизги мазмуну. STEM-STEAM-STREAM-технологиялар деген эмне?

Биз адегенде бул англис ариптери менен берилген акронимдердин туура окулуштары жана айтылыштарын билип алабы.

Stem – англисче сөздүн окулуш жана айтылыш транскрипциясы: [stem]. Демек, STEM акроними кыргызча [стем] деп окулат жана айтылат.

Steam – англисче сөздүн окулуш жана айтылыш транскрипциясы: [sti:m]. Демек, STEAM акроними кыргызча [стийим] деп окулат жана айтылат.

Stream – англисче сөздүн окулуш жана айтылыш транскрипциясы: [stri:m]. Демек, STREAM акроними кыргызча [стриим] деп окулат жана айтылат [8].

Бул педагогикалык билим берүү багыттары АКШда пайда болгон STEM термининен башталат. STEAM акроними STEM акрониминен бир гана А тамгасы – Art (арт) менен айырмаланып турат. STREAM акроними болсо STEM акрониминен эки тамга менен – R (Reading – окуу) жана A (Art – искусство) акроним тамгалары менен айырмаланып турат. Бирок булардын ишмердүүлүк жаатындагы айырмачылыктары абдан чоң! Соңку мезгилде STEAM жана STREAM технологиялары АКШда жана Европа өлкөлөрүндө чыныгы тренд болуп калды жана көптөгөн эксперттер аларды келечектин билимдери деп эсептешет.

Азыркы учурда адамдан кайсы бир продуктуну (материалдык же интеллектуалдык) жаратуунун кандайдыр бир технологиясын өздөштүрүп билүү гана эмес, аны жасоого чыгармачылык мамиле кылуу да талап кылынат. Мурда кимдир-бирөөлөр тарабынан жасалган нерсени кайталап же аны туурап жасоо бүгүнкү күндө ийгиликке алып келбей калды. Ийгиликке жетиш үчүн автордук идеяны изденүү жана аны чыгармачылык менен ишке ашыруу керек. Ошондуктан бүгүнкү күндөгү жалпы билим берүү уюмдарынын (мектеп, лицей, гимназия) алдында эң маанилүү маселе – жаңы идеялардын кыймылдаткыч күчү да боло ала турган, ал идеялардын долбоорлорун түзө билген жана аларды үзүрлүү иштей турган объектилерге айландыра ала турган инсандарды даярдоо маселеси турат.

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) технологиясы – бул табигый илимдер менен инженердик предметтерди бирдиктүү системага бириктирген модель. Ал интеграциялык ыкмага негизделген: биология, физика, химия жана математика өз-өзүнчө эмес, реалдуу технологиялык маселелерди чечүү үчүн бири-бири менен байланыштырып окутулат. Бул ыкма проблеманы бир илимдин же технологиянын контекстинде эмес, бүтүндөй топтому менен кароого үйрөтөт.

STEM идеясы жана акроними алгачкы жолу 2001-жылы АКШнын Улуттук Илим Фондунун окумуштуулары тарабынан университеттерде заманбап инженерлерди жана изилдөөчүлөрдү даярдоо системасын жаңыртуу үчүн колдонмо катары сунушталган. Бул идея өкмөт, коомдук уюмдар жана көптөгөн америкалык корпорациялар, анын ичинде Intel жана Xerox сыяктуу технология лидерлери тарабынан колдоого алынган. Натыйжада STEM принциптери көптөгөн америкалык университеттердин билим берүү

программаларын түзүүдө жигердүү колдонула баштаган [8].

Кыргызстанда да бул проблеманын окуучулардын жана коомдун келечеги үчүн маанилүү экендигине көңүл бөлүнүүдө. Бүгүнкү күндө STEM-билим берүүнү чечүүдө өлкөбүзгө белгилүү «Алтын түйүн» Улуттук инженердик-техникалык балдар

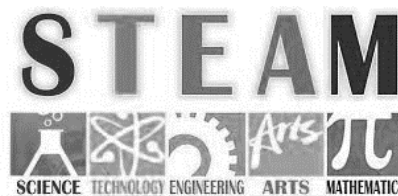
Science | Technology | Reading | Engineering | Arts | Mathematics
the noble art of...
tools & resources
critical thinking
creativity & analysis
imagination, ethics, logic, & expression
fact organizing base language

академиясы (УИТБА) лидер болуп саналат. Ал STEM-билим берүүнүн негизги идеяларын өз мезгилинен алда канча алдыда жүзөгө ашырууда. Бүгүнкү күндө «Алтын түйүн» УИТБА окуучуларды чоң илимге, инженерияга, робот техникасына, астрономиялык жана башка изилдөөлөргө тартуу маселесин ийгиликтүү чечкен бирден-бир билим берүү уюму болуп саналат.

Бүгүнкү күндө дүйнө жүзүндөгү 30дан ашуун өлкөдө STEM-билим берүүнү өнүктүрүү боюнча окшош улуттук стратегиялар жана программалар иштеп жатат (Австралия, АКШ, Германия, Испания, Италия, Корея, Норвегия, Улуу Британия, Финляндия, Франция, Эстония, Япония ж.б.) [3, 5-6.].

АКШнын индустриялык тармактарындагы муктаждык STEM концепциясын трансформация-лоого алып келди: илим, технология, инженерия жана математиканын синтезине бешинчи компонент – Arts кошулду.

Натыйжада жаңы концепция жана акроним STEAM пайда болду.

STEM-билим берүүгө Art (искусство) термини менен аталган чыгармачылыкты өнүктүрүүчү окуу предметтерин киргизүү бул багытты кеңейтип, аны жаратман билим тарамдары менен байытат. А акроними –

искусствону, живописи, архитектуруны, скульптуруны, музыканы жана поэзияны туюндуруучу компонент.

STEM-билим берүүгө R жана A акронимдеринин «Reading» (окуу) жана «Art» (искусство) түшүнүктөрүн туюндуруучу өнүктүрүүчү чыгармачылык багыттардагы окуу предметтерин өздөштүрүүнү шарттоо бул багытты жаратман билим тарамдары менен мурдагыдан дагы кеңейтет жана терендетип байытат [2]. Ошондуктан бүгүнкү күндө STEM-билим берүүдөн STEAM жана STREAM-технологияларына өтүү кыймылы жигердүүлүк менен жүрүп жатат.

STREAM-технология – STEM-билим берүүнүн жана STEAM-технологиянын ырааттуу уландысы. Тактап айтканда, STREAM-технология – бул бизге кандайдыр бир деңгээлде «жакшы» белгилүү болуп калган STEM-билим берүүнүн эволюциясы.

STREAM-технологиясы – бул окууну жана түшүнүүнү, сынчыл ой жүгүртүүнү, изилдөө компетенцияларын жана топто иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү куралы катары бир нече предметтик тарамдарды бириктирген жаңыча окутуу технологиясы [8].

Анткени акыркы он жылдыкта илимпоздор, саясатчылар жана бизнесмендер көп убакыт бою экинчи даражадагы роль ыйгарылып келген гуманитардык билим берүүнүн баалуулугун баса белгилеген ойпикирлерин көбүрөөк айтып жатышат.

Илим менен искусствону айкалыштыруунун зарылдыгын кытайлык математик-агартуучулар XI кылымда эле аныктап жазышкан. Дээрлик бардык эле ойлоп табуучулар жана окумуштуулар музыкант же сүрөтчү, жазуучу же акын болушкан: Галилео – акын жана адабият таануучу болгон, Эйнштейн скрипкада ойногон, Морзе – художник-портретчи болгон ж.у.с.

Билим берүүдөгү илимий-техникалык жана чыгармачылык багыттардын биримдиги физиологиялык көз караш менен дагы түшүндүрүлөт. Мээнин «сол» тарабы деп аталган бөлүгү логикага жооп берет: ал фактыларды эстеп калууга жана логикалык

жыйынтыктарды чыгарууга жардам берет. Мээнин «оң» тарабы түз кабыл алуу аркылуу ой жүгүртүүгө жооптуу жана инстинктив-интуициялык, чыгармачыл ой жүгүртүүнү камсыз кылат. Ошентип мээнин бул оң тарабы менен өздөштүрүлүүчү окуу предметтеринин чыгармачылык тажрыйбасы жаратмандыкка түрткү болот.

Адам үчүн анын мээсинин эки жарым шарынын тең бирдей иштеши маанилүү: эгерде алардын бири иштебесе, анда ал кеселге кабылган сыяктуу сенейип, ишке жарамсыз болуп калат. Демек, табигый жана гуманитардык илимдер бири-бири менен гармониялуу айкалышып турушу зарыл.

STEM
STEAM
STREAM

Мектепте чыгармачыл ишмердүүлүксүз, окуучулардын чыгармачыл иш-аракеттеринин эч кандай билимге ээ болууга мүмкүн эмес.

Билим берүүдөгү STEM-STEAM-STREAM-технологияларынын максаты – билим берүүдө окууну (Reading) жана искусствону (Art), ошондой эле табигый илимдерди, технологияны, инженерияны, математиканы өздөштүрүү аркылуу сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн колдонуу менен билимдүүлүктүн ролун күчөтүү.

STEM-STEAM-STREAM-технологиялары боюнча түзүлгөн окуу программалары предметтер аралык жана прикладдык ыкма аркылуу окутуу идеясына негизделген. Айталы, бул ар башка окуу предметтеринин ар бирин өз-өзүнчө окуп өздөштүрүүнүн ордуна аларды бирдиктүү бир бүтүндүүлүктө окутуу схемасына интеграциялайт.

STEM-технологияга болгон суроо-талаптарга карабастан, Австралия, АКШ, Израиль, Канада, Кытай, Сингапур, Улуу Британия сыяктуу өлкөлөрдө мектеп окуучуларын жана студенттерди окутууда

«Reading» (окуу) жана «Art» (искусство) гуманитардык компоненттеринин ролу улам барган сайын көбүрөөк талап кылынууда. Көптөгөн изилдөөчүлөрдүн илимий далилдөөлөрү боюнча, STEM билим берүү моделин STREAM моделине жаңылоо зарыл, анткени гуманитардык компоненттер XXI кылымдын кызматташуу, баарлашуу, чыгармачыл жана сынчыл ой жүгүртүү сыяктуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жигердүү салым кошо алат [1, 64-б].

XXI кылымдын көндүмдөрү – азыркы учурда ар кандай деңгээлдерде жигердүү талкууланып жаткан өзгөчө сапаттар. Бул концепциянын маани-маңызы: XX кылымдагы индустриялык доордо сабаттуулукту аныктоочу негизги көндүмдөр окуу, жазуу жана арифметика болгон. XXI кылымда болсо сынчыл ой жүгүртүүгө, өз ара иш-аракетте болуу жана баарлашуу жөндөмүнө, ишке чыгармачыл мамиле жасоого басым жасалууда. Ошентип келечектин 4К негизги көндүмдөрүн калыптандыруу максаты коюлуп отурат:

- Сынчыл ойлом көндүмү;
- Жаратмандык көндүмү;
- Коммуникация (байланышуу) көндүмү;
- Кызматташуу көндүмү.

Бул көндүмдөргө лабораторияларда, же белгилүү бир математикалык алгоритмдерди билүү менен гана ээ болуу мүмкүн эмес. Ошондуктан адистер STREAM-технологиясын үзгүлтүксүз жана жакшы өздөштүрүүлөрү керек [5].

2014-жылы 22-24-июнда Иерусалимде (Израиль) өткөн «STEAM Forward!» эл аралык конференциясында төмөнкү позициялар көрсөтүлгөн:

- STEM-STEAM-STREAM-билим берүүнүн жаңы программаларын жана моделдерин иштеп чыгуу зарыл. Илимий билимдерди өздөштүрүү окуучуларды өзүнө тартып, көңүлдүү жана кызыктуу болууга тийиш.

- Окуучуларды STEM-STEAM-STREAM-технологиялары боюнча окутууга тартуу керек. Мындай таалим-тарбия берүү мектепке чейинки курактан башталууга

тийиш, ошондуктан бала бакчаларга STEM-STEAM-STREAM-технологиясы боюнча программаларды киргизүү зарыл.

Окумуштуу изилдөөчүлөр STREAM билим берүүнүн маанилүүлүгү жөнүндө айтып, STREAM-технологиясы боюнча предметтик билимдердин интеграцияланышы окуучуларга реалдуулукка дал келген билимдерди алууга мүмкүнчүлүк берерин белгилешет.

Бул келечекте бир гана нерсени жасай ала турган тар маалыматтуу адистердин эмес, өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүндө стандарттуу эмес чечимдерди кабыл алууга жөндөмдүү чыгармачыл адамдардын пайда болушуна шарт түзөт. Интеграциялоо процесси билим берүүнүн сапатын жогорулатат, мотивацияны жана таанып билүү жигердүүлүгүн жакшыртат, ийкемдүүлүктү, логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн оптималдуу шарттарды түзөт жана натыйжада инсандын гармониялуу өнүгүүсүнө өбөлгө болот [7, с. 158]. Мына ошентип, теориялык адабияттарга талдоо жүргүзүүлөр STREAM-технология билим берүүдөгү предметтер аралык байланыштарды кеңейтүү жана тереңдетүү, прикладдык ыкмаларды айкалыштыруу менен, окуучуларга ар тараптуу билимдерди алууга жардам берген прогрессивдүү багыт болуп саналат. Окуучулар бири-биринен кыйла айырмаланып турган табигый жана гуманитардык билимдерди өз ара гармониялуу айкалышта өздөштүрүүнүн негизинде дүйнөнү бир бүтүндүүлүктөгү көрүнүш катары көрүүгө үйрөнүшөт. Бул алардын бир топто биргелешип иштөө менен, өздөрүнүн уникалдуу продуктусун түзүүлөрүнө жана көрсөтүүлөрүнө мүмкүнчүлүк берет.

Мектептин билим берүү процессине STREAM-технологияны киргизүү үчүн сабактык жана сабактан тышкары иштерде STREAM-технологияны колдонууну жөнгө салуучу окуу программаларын иштеп чыгуу зарыл. STREAM-технологиянын макро-ресурстары керектүү технологиялык куралдар менен жабдылган атайын мейкиндиктер болуп саналат. Мисалы, лабораториялар, студиялар, технопарктер ж.б.

STREAM-технологиянын микроресурстары материалдык жана руханий маданияттын ар кандай көрүнүштөрү, анын ичинде технологиялык жана жаңычыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү потенциалы боло алат. STREAM-технологиянын аралаш чөйрөсү мектеп окуучуларынын илимий-изилдөөчүлүк жана долбоордук ишмердүүлүгүнүн негизинде окутуунун формаларын жана технологияларын долбоорлоого мүмкүнчүлүк берет.

Эгерде сиз STEM-STEAM-STREAM-технологияларын окуу предмети боюнча окутууну уюштура жана окуу ишмердүүлүгүнүн мазмуну боюнча колдоно турган болсоңуз, анда ал теманы аталган технологиялар боюнча өздөштүрүү анчалык деле оор болбойт. Төмөндөгү таблицаны караңыз [2, 135-б.].

STEM-STEAM-STREAM-технология	Сабактык-предметтик ыкма
Окуучулар менен мугалимдер биргелешип жүргүзгөн окуу ишмердүүлүгүндөгү предметтер аралык байланыш. Бул ишмердүүлүктүн жүрүшүндө окуучулар жана мугалимдер долбоордук ой жүгүртүүнү өздөштүрүшөт.	Окуучу жана мугалим бир окуу предметинин алкагында жана логикасында калышат. Натыйжада ар кайсы предметтер боюнча «чачыранды билим» алышат.
Суроолор жана проблемалар жооп берүүдөн жана мазмунду изилдөөдөн мурда коюлат (зарылчылыкка жараша).	Жооптор «даяр билим» түрүндө. Мазмун мугалимден окуучуга түз берилет (милдеттүү).
Билим окуяларга жана кубулуштарга негизделет. Окуучунун жашоосу жана дүйнөсү менен байланышкан проблемалар каралат. Кеп келечек жөнүндө болуп жатса да, бүгүнкү күндө кызыктуу жана маанилүү.	Тематикалык жактан план боюнча кандай болсо, окуу китебинде ошондой. Келечекте кереги тиет деп айтылат.
Окуучунун окутуучу жана долбоордук топтун башка мүчөлөрү менен биргелешкен изилдөөсү. Өз ара биргеликте аракеттенүү жөндөмү өнүктүрүлөт.	Көндүмдөрдү өнүктүрүү үчүн көнүгүүлөрдү жеке аткаруу. Окуучунун көз карашы боюнча бул «эмне үчүн экени белгисиз жөндөмдөр».
Ишмердүүлүк процессинде алынган продукт маанилүү.	Ишмердүүлүк продуктусу белгиленбейт. Формалдуу натыйжага тышкы баа берүү маанилүү, көбүнчө белги түрүндө.
Продуктуну баалоо боюнча тапшырмалар жана критерийлер биргелешип иштелип чыгат.	Туура жооптор окуу китебинде бар.
Долбоордо пландаштыруу жана өзүн-өзү башкаруу берилген.	Мугалим окуу тапшырмаларынын туура аткарылышын көзөмөлдөйт жана баалайт.

Эгерде Сизде төмөнкүдөй сапаттар бар болсо, анда Сиз STREAM-мугалимсиз.

- Долбоордук иш Сиздин көп убактыңызды алып коёрун билсеңиз дагы, тобокелге барасыз.
- Сабак «суранып турганда» жандуу кырдаалды кантип түзүүнү билесиз.

- Сабакты түшүндүрүү учурунда окуучунун башында «базалык билим» өзүнөн өзү түзүлбөй турганын түшүнөсүз.
- Сиз акылмансыз: ооба, топтук иште ызы-чуу болушу мүмкүн, бирок ага карабастан окуучуларга өз ара аракеттенүүгө жана баарлашууга мүмкүнчүлүк бересиз.

• Сиз алардын лидерлигин кубаттайсыз, анткени бул аларга келечекте чоң команданы туура башкарууга жардам берет.

• Сиз окуучулардын демилгесине эркиндик берип, аларга ката кетирүү укугун калтырасыз.

• Сиз кыздарды келечекте окумуштуу болуп, археологиялык изилдөөлөрдү жүргүзө ала тургандыгына ишендиресиз.

• Сиз анын жаныбарларга болгон сүйүүсүн баалайсыз, анткени ал анын кесипти тандоосуна жардам берет.

• Сиз сабакты ар кандай жерде уюштура аласыз: дарыянын жээгинде, паркта, ал тургай, супермаркетте.

• Сиздин «изилдөө предметин» жерден чукуп табууга, жулуп келүүгө же суудан кармап алууга жөндөмүңүз бар.

• Сиз кыялдана аласыз.

• Сиз дүрбү жасай аласыз.

• Сиздин чөнтөгүңүздөн ар дайым курт таап алууга болот.

Бул ардын баары кокусунан болбойт. STREAM-мугалимдин прототиби мына ушундай болот [6, 157-б.].

Ошентип, биз, теориялык корутундулардын негизинде мектеп окуучуларын тарыхый карталарды окууга жана түшүнүүгө үйрөтүү менен, XXI кылымдын жаңычыл ой жүгүртүүсүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүү аркылуу STREAM-технологиянын долбоорун иштеп чыгууга аракет кылабыз.

Мектеп окуучуларынын тарыхый картаны окуу жана түшүнүү аркылуу жаңычыл ой жүгүртүүсүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүүнү камсыз кылуучу «Тарыхый картаны окуу жана түшүнүү» технологиясынын долбоорун түзөбүз. Анын маани-маңызы предметтер аралык окуу процессинде тарыхый картага долбоордук изилдөө жүргүзүү жана аны презентациялоо менен тастыкталат.

Тарыхый карта искусствонун түрү катары тарыхый чындыктын илимий-көркөм чагылдырылышы болуп саналат. Бул пикирди педагогикалык мейкиндикте колдонуу тарыхый картанын тексттерин окуу жана андагы объекттердин жайгашкан жерлерин түшүнүү – предметтер аралык байланыш-

тарды актуалдаштыруу үчүн зор потенциалды камтыйт дегенди билдирет. Мындан мектеп окуучуларын тарыхый картаны окууга жана түшүнүүгө тартуу, өз алдынча уникалдуу долбоорду түзүү учурунда предметтер аралык байланыштардын натыйжасында өздөштүрүлгөн билимдерди реалдуу чындык менен салыштыруу аркылуу илимий-изилдөө ишмердүүлүгү жүзөгө ашырылат деген жыйынтык чыгарууга болот [7, 26-б.]. *«Тарыхый картаны окуу жана түшүнүү» технологиясынын макроресурсу:* билим берүүнүн бардык инфраструктурасын жана техникалык каражаттарын камтыган заманбап класстын мейкиндиги; *микроресурсу:* тарыхый карта.

Процесстик мүнөздөмөсү:

1. Тарыхый картаны предметтик багыттар (тилдик, географиялык, математикалык, технологиялык) боюнча окууга багытталган долбоорлордун системасын (сабак, сабактан тышкаркы ишмердүүлүк) долбоорлоо.

2. Окуучулардын долбоордук ишмердүүлүгүн белгилүү бир предметтик чөйрөгө (же предметтик багыттарга) кызыгууну аныктоо аркылуу окуу жана түшүнүү стратегиясын тандоону эске алуу менен уюштуруу.

3. Окуучулардын долбоордук ишмердүүлүктөрүн системалаштыруу аркылуу тарыхый картанын тарыхый-көркөм реалдуу моделин түзүү.

Мугалимдин ишмердүүлүгү. Окуучуларды сабактык жана сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн системасы аркылуу картаны окууга жана түшүнүүгө кызыктыруу; *«Тарыхый картаны окуу жана түшүнүү» технологиясынын өзгөчөлүктөрүн түшүндүрүү;* окуучулардын сабактык жана сабактан тышкаркы окуу ишмердүүлүгүнүн системасы аркылуу картаны окуу жана түшүнүү боюнча *илимий багыттагы долбоордук ишмердүүлүктөрүн уюштуруу.*

Окуучулардын ишмердүүлүгү. Белгилүү бир окуу предмети (же билим тарамы) боюнча кызыгуусун аныктоо; тарыхый картаны тандап алуу; тарыхый картанын тандалып алынган предметтер аралык байланыштар боюнча окуу жана түшүнүү стратегиясын аныктоо жана талдоо жүргү-

зүү; картанын тандалып алынган предметтер аралык байланыштар боюнча окуу жана түшүнүү стратегиясына туура келген жерлеринин көркөм реалдуулугун аныктоо; долбоордун презентациясын даярдоо; долбоорду презентациялоо; долбоордук ишмердүүлүк процессине катышуучулардын долбоордук иштерин жалпы талкуулоо жана баалоо.

Окуу-методикалык жактан камсыз кылуу. Тарых предмети боюнча окуу-методикалык комплекс; тарыхый карталар; изилдөө долбоорунун презентациясын түзүү жана аны жактоо үчүн зарыл болгон технологиялык ресурстар. *«Тарыхый картаны окуу жана түшүнүү» STREAM-технологиясынын авторунун (А.Б. Элебесова) предметтик мугалимдер менен биргеликте «Тарыхый картаны окуу жана түшүнүү» STREAM-технологиясы боюнча сынак – семинар, терегек отурум, конференция – өткөрүүсү.*

Корутунду. Сынактын жыйынтыгы бизди *«Тарыхый картаны окуу жана түшүнүү» STREAM-технологиясынын* негизинде жүргүзүлгөн мугалим менен окуучулардын ишмердүүлүгү XXI кылымдын жаңычыл ой жүгүртүүсүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүү аркылуу заманбап мектеп окуучуларын тарыхый карталарды окуу жана түшүнүү жагынан оң натыйжаларды бере тургандыгына ынандыраарына ишенебиз.

Жыйынтыктап айтканыбызда, тарых предметин окутууда *STREAM-технологиясы боюнча билим берүүнү 5-класстан эле баштоо керек. Илимий билимдерди өздөштүрүп, заманбап дүйнөдө эркин жана жетиштүү турмушта жашагысы келген адам илимдин тилин билиши зарыл. Илимий билимдер багытындагы окуу ишмердүүлүгү көңүлдүү жана кызыктуу болушу керек.*

Адамзаттын келечеги технологияларда, ал эми технологиялардын келечеги жок нерсеге умтулбаган, формалдуулукка жол

бербеген, билими менен окуучунун «акыл-сезимине чабуул жасай билген», анын дүйнө таанымын чексиз кеңейте алган жаңыча форматтагы мугалимдердин колунда.

Келечек STEM-STEAM-STREAM-технологиясынын Иш билги Окутуучуларынын колунда!

Адабияттар:

1. Мокшина Ю.Л. STREAM-образование: новые формы педагогических технологий для приобщения современных школьников к чтению классической литературы. К постановке вопроса // Современное образование. – 2019. – № 1. – 63-71-бб.
2. Мокшина Ю.Л. Эмоциональное чтение в цифровую эпоху // Материалы международной научно-практической конференции «Наука сегодня. Теоретические и практические аспекты». – Вологда, 2018. – С. 135-137.
3. Син Е.Е. Будущее детей зависит от великих учителей STEM. – Кут Билим. 19.03.2021. 5-б.
4. Син Е.Е. Интеграция школьного образования как механизм развития личности. // Известия Кыргызской академии образования. – 2021. № 1 (53). – С. 3-19.
5. Форсайт образования 2035. – 2018 [Электронный ресурс] / URL: <http://changelab.tilda.ws/foresight2035>
6. Шатунова О.В. Новые подходы к технологическому образованию // Педагогические и социологические аспекты образования: материалы международной научно-практической конференции. – Чебоксары: Издательский дом «Среда», 2018. – С. 157-158.
7. Элебесова Р.К., Элебесова А.Б., Арслан Х.Ч. Махмуд Кашгари-Барсканин Тегерек картасынын кыргыз тилине бүтүн жана толук которулушу жөнүндө // «Түркі элери: Тарихи терең Түркістан» аттуу эл аралык илимий-тажрыйбалык конференциянын материалдары. – Казакстан Республикасы. Түркстан ш. 2018. – 26-34-бб.
8. [Электронный ресурс] / <https://novator.team/post/142>

Рецензиялаган:
Иманкулов М.К.,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

*Ибрагимов Жайнак Усенович,
аспирант,
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: jaynakjaynak@gmail.com*

**ПЕДАГОГИКАЛЫК КЫЗМАТКЕРЛЕРДИН ИНФОРМАЦИЯЛЫК-
КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН
АЙРЫМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

*Ибрагимов Жайнак Усенович,
аспирант,
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: jaynakjaynak@gmail.com*

**НЕКОТОРЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-
КОММУНИКАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
РАБОТНИКОВ**

*Ibragimov Zhainak Usenovich,
Postgraduate Student,
Kyrgyz State University named after I. Arabaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: jaynakjaynak@gmail.com*

**SOME TECHNOLOGIES OF FORMING INFORMATION AND COMMUNICATION
COMPETENCE OF PEDAGOGICAL WORKERS**

Аннотация: Бул илимий макала мурунку илимий изилдөөлөрдүн уландысы болуп саналат. Билим берүүнү санариптештирүү, мугалимдердин окутууда кесиптик-педагогикалык сапаттарына, методикалык жана уюштуруу аспектилерине информациялык-коммуникациялык технологияларды пайдалануунун жаңы талаптарынын коюлушу, окутуучуларды даярдоодогу кабыл алынган чечимдердин маанилүүлүгү, аларды компетенттүү колдонуучуга айландыруунун ыкмалары, бүгүнкү күндө, үзгүлтүксүз билим берүүнүн ар кандай этаптарында информациялык, педагогикалык кызматкерлердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүк жогорулатуунун

зарылдыгы белгиленет. Билим берүүнү санариптештирүүнүн алкагында профессор Айдаркан Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейинин педагогикалык жасааттын информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандырууну ишке ашыруусуна токтолуп, жыйынтык чыгарылды.

Аннотация: Данная научная статья является продолжением предыдущих научных исследований. Цифровизация образования, постановка новых требований по использованию информационно-коммуника-

ционных технологий к профессионально-педагогическим качествам педагогов в педагогическом, методическом и организационном аспектах, значимость принимаемых решений при подготовке педагогов, методы превращения их в компетентных пользователей, сегодня на различных этапах непрерывного образования информационно-педагогических кадров отмечается необходимость повышения информационно-коммуникативной компетентности. В рамках цифровизации образования Национальная школа-лицей инновационных технологий имени профессора Айдаркана Молдокулова начали реализацию формирования информационно-коммуникативной компетентности педагогического коллектива.

Annotation: This scientific article is a continuation of the previous scientific research. Digitalization of education, setting new requirements for the use of information and communication technologies for the professional and pedagogical qualities of teachers in the pedagogical, methodological and organizational aspects, the importance of decisions made in the preparation of teachers, methods for turning them into competent users, today at various stages of continuous education of information and pedagogical personnel the need to improve information and communication competence is noted. As part of the digitalization of education, the National School-Lyceum of Innovative Technologies named after Professor Aidarkan Moldokulov focused on the implementation of the formation of information and communication competence of the teaching staff, and a conclusion was made.

Түйүндүү сөздөр: технология, диагностика, информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүк.

Ключевые слова: технология, диагностика, информационно-коммуникационные компетенции.

Key words: technology, diagnostic, information and communication competencies.

Киришүү: «Технология» деген түшүнүктү бир канча чөйрөдө ар башка мааниде

колдонобуз. Бул изилдөөдө биз иштин белгилүү бир чөйрөсүнө мүнөздүү каражаттарды жана ыкмаларды айкалыштыруу аркылуу объекттин баштапкы абалын өзгөртүүдө белгилүү натыйжаларга жетүү процесси катары карайбыз. Бул процесс пландаштырылган натыйжага алып келет. Технологияны иштеп чыгуу үчүн максаттарды, милдеттерди, окутуу методдору, мазмунду өздөштүрүү ыкмаларын, кайра иштетүү көндүмдөрүн, окуу жана таанып-билүү ишинин формалары, контролдоо, өзүн өзү диагностикалоо жана структураланган окуу материалын өздөштүрүүнүн ыкмаларын бир система менен айкалыштыруу зарыл [1, 5-б.].

Мугалимдердин кыйынчылыктарын, алардын муктаждыктарын жана суроо-талаптарын диагностикалоо боюнча мугалимдин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн жогорулатуу боюнча иштин бардык мазмунун жана формасын камтыган жобо иштеп чыктык. Алдыда, программа иштеп чыгуу максаты турат. Анда биз жогоруда сөз кылып өткөндөр боюнча деталдуу диагностика жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Негизинен диагностиканын максаты мугалимдин ишмердүүлүгү менен анын ишинин натыйжасынын ортосундагы байланышты байкоо жана объективдүү талдоо болуп саналат [2, 181-б.].

Изилдөөнүн максаты. Билим берүү чөйрөсүн санариптештирүүгө коюлган жаңы шарттарга ылайык, мугалимдерди педагогикалык ишмердүүлүккө даярдоо боюнча алардын информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу.

Изилдөөнүн методу. Орто мектептин мугалимдеринин информациялык-коммуникациялык технологияларды тез жана эффективдүү үйрөнүү талаптарын аныктап, мугалимдер кездешип жаткан бир катар маселелерди аныктап, ага ылайык чечүү жолдорун карап чыктык жана жүргүзүлгөн эксперименттер менен бөлүштүк.

Негизги мазмуну. Сурамжылоо, мугалимдер менен маектешүү, ар биринин жеке же окуу жайдагы материалдык-техникалык базаны жана учурдагы иш-чараларды талдоо

ИКК чөйрөсүндө окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган өзгөрүүлөр боюнча кыймылдаткыч күчтөрдү аныктоого мүмкүндүк берет. Бул жерде, тоскоолдуктардын көптүгү – аткара турган иштердин көптүгүн түшүндүрөт.

Ошентип, информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктү жогорулатуунун милдеттери түзүлгөн:

- Жалпыланган маалыматтарды талдоо менен билим берүү процессинде ИКТны эффективдүү колдонуу үчүн зарыл болгон компетенциялардын жыйындысын аныктоо;

- ИКТны өздөштүрүү деңгээлин аныктоо үчүн анкеталарды, тесттерди иштеп чыгуу;

- Сурамжылоо жана информациялык ресурстарды тандоо;

- Билим берүү процессинде колдонулушун аныктоо үчүн компетенцияларга, алардын тийиштүү функцияларына талдоо жүргүзүү;

Анкеталардын талдоосу көрсөткөндөй, мугалимге педагогикалык практикада ИКТны өздөштүрүү жана колдонуунун зарылчылыгын түшүнүү кээде кыйынга турат, мунун негизги себептери:

- Компьютердик тынчсыздануу көйгөйү - бул компьютерде иштөөдө же ал жөнүндө ойлонууда пайда болуучу коркууну билдирет. Компьютердин тынчсыздануу деңгээли компьютерде иштөөнү үйрөнүүнүн ийгилигинин белгисиздигинен келип чыгат. Тынчсыздануу жана ага байланыштуу коркуу окуу процессинде компьютер менен өз ара аракеттенүүсү менен мүнөздөлөт. Бул башкаларга салыштырмалуу жөндөмсүз же билимсиз көрүнүүдөн коркуу, компьютерде иштөөдө жеке жашоону курмандыкка чалууга туура келет деген коркуу, алардын жумуш орундарын компьютерди мыкты билген мугалимдер ээлейт деген коркуу, башаламандык – окуучуларды интернет аркылуу келген туура эмес информациялардан коргой албагандыгы үчүн коркуу;

- ИКТны колдонууда эч кандай тажрыйбанын жоктугу себептен мотивациянын төмөн деңгээли (Нөлдөн баштоо дайыма кыйын, өзгөчө, эгер сиз улгайганда таптакыр тааныш эмес иш чөйрөсүн өздөштүрүү керек

болсо. Үйдө же жумушта компьютердин жоктугу көйгөйдү курчуткандын гана үстүндө болот.);

- Башыбыздан өткөргөн пандемияга чейин педагогикалык практикада ИКТны өздөштүрүү жана колдонуу зарылдыгын түшүнүү кыйын болгондугу;

- ИКТ тармагындагы мугалимдердин профессионалдык даярдыгы боюнча (ИКТ мугалимдерин даярдоо информатика мугалимдерин даярдоону кайталабашы керек, педагогикалык практикада колдонула турган «билим», «шык», «жөндөм» зарыл).

ИКТ компетенцияларын калыптандыруу үчүн чоңдорго билим берүүнүн белгилүү инструменттери (окутуунун методдору жана формалары) тандалган, аны биз «Мугалимдин кесиптик ишмердигинде информациялык-коммуникациялык технологиялар» курсунун алкагында мугалимдердин квалификациясын жогорулатууну уюштурууда колдонуубуз.

Заманбап дидактикада төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүү адатка айланган: окуу-таануу жана тарбиялык-өндүрүштүк иш-чараларды уюштуруу ыкмалары (түшүндүрүү, баарлашуу, лекция окуу, тарбиялык талкуу, диспут, китеп менен иштөө, көнүгүү иштөө, демонстрация, байкоо жүргүзүү ж.б.у.с.); билим берүү жана когнитивдик ишмердүүлүктү стимулдаштыруу жана мотивациялоо ыкмалары (проблемалык кырдаалды түзүү, эвристикалык баарлашуу, иштин келечегин көрсөтүү, жаңы чечимди издөө, кызматташуу атмосферасын түзүү); окуу процессинде контролдук методдор (оозеки, жазуу, лабораториялык, практикалык, тестирилөө ж.б.) жана өзүн өзү контролдоо. Ошол эле учурда мугалимдин иш-аракетинин типтүү компоненттери бөлүнүп берилген: максат коюу; угуучунун иш-аракетинин мазмунун жана тартибин аныктоо; иш жүзүндө окутуучулук иш; угуучунун когнитивдик активдүүлүгүн башкаруу; оңдоо; жыйынтык чыгаруу [3, 332-б.].

Чоңдорго билим берүүнүн өзгөчөлүгү окутуунун эң биринчи этабында эле өзгөчө мамилени талап кылат: тигил же бул бөлүмдү түшүндүрүүгө өтүүдөн мурун аларга эмне

үчүн тигил же бул нерсени, атүгүл башкалар үчүн элементардык нерсе деп эсептелген иштерди эмне себептен окутулушу керектигин түшүндүрүү зарыл. Мотивацияны жогорулатуу жагынан практикалык иштердин түпкү максатын көрүү өтө маанилүү. Мисалы, MS Excel программасын окуп жатканда, «Формулалар» деген теманын кыскача жарыясынын ордуна, алар бул сабакта окуган материалдын негизинде кийин эмне кыла аларын түшүндүрүшү өтө маанилүү. Сиз тиешелүү процессти сүрөттөгөн кандайдыр бир конкреттүү формуланы жазып, Excel программасын колдонуунун натыйжасында алынган акыркы жыйынтыкты, мисалы, функциянын графигин көрсөтүшүңүз керек [4, 212-б.]. Тигил же бул сабактын максаты алгач угуучуга түшүнүктүү болот. Белгиленген мугалим ИКТ инструменттери ар кандай салттуу окутуу технологиясынын алкагында курсту олуттуу түрдө жеңилдетип, анын кесиптик ишмердигинин натыйжаларын жакшыртууга мүмкүн болгон универсалдуу инструмент экендигине ынанат. Ушуну эске алуу менен окуунун ар кандай технологияларынын алкагында ИКТ куралдарын колдонуунун аспектилерин ачып, курстарды даярдоону методикалык камсыздоо иштелип чыкты.

«Мугалимдин кесиптик ишмердигинде ИКТ» курсунун алкагында мугалимдердин квалификациясын жогорулатууда колдонулуучу усулдар [5, 40-б.].

1. Аңгемелешүү-түшүндүрүү – окуу материалын берүүнү деталдуу түшүндүрүү, салыштыруу, негиздөө, тыянак чыгаруу жана угуучулардын кесиптик тажрыйбасына таянуу менен айкалыштырган комплекстүү ыкма. Класстарды демонстрациялоо режиминде компьютердик технологияларды колдонуу максатка ылайыктуу.

2. Лекция – окутуучу угуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу ыкмаларын колдонуу менен окуу материалын узак убакыт бою оозеки баяндап берет. Мугалим, эреже катары, ар кандай информациялык объектилерди камтыган компьютердик презентацияны алдын ала даярдайт: цитаталар, фотосүрөттөр, диаграммалар,

видеоклиптер, анимациялар. Бул угуучулардын көңүлүн жаңы материалды сапаттуу көрсөтүүгө гана мүмкүндүк бербестен, алардын билим берүүчү информациялык-коммуникациялык чөйрөгө аралашуусуна өбөлгө түзөт, бул чөйрөдө угуучу жана мугалимдин көндүмдөрү калыптанат.

3. Сүйлөшүү – берилген суроолор аркылуу мугалимдерди ой жүгүртүүгө, изилденүүчү фактыларды жана кубулуштарды белгилүү логикалык ырааттуулукта талдап, тиешелүү теориялык тыянактарга жана жалпылоолорго өз алдынча мамиле кылууга үндөйт. Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүдө логикалык планды сактоо зарыл, суроо-жооптор теманын өнүгүү ырааттуулугун чагылдырышы максатка ылайык.

4. Информациялык булактар менен практикалык иштөө: кагаздагы тексттер, мультимедиа технологиясынын мүмкүнчүлүктөрүн колдонгон билим берүү багытындагы электрондук окуу басылмалары, интернет технологияларында иштөө ж.б. жана инструменталдык программалык камсыздоо (мисалы, презентацияларды түзүү). Жаңы билимди өздөштүрүү ар бир угуучу тарабынан кагазда же электрондук алып жүрүүчүдө берилген материалды үйрөнүү жана андагы фактыларды, алардан келип чыккан мисалдарды жана теориялык жалпылоолорду түшүнүү аркылуу өз алдынча билимдерин жогорулатышат, ошол эле учурда алар билимди өздөштүрүү менен бир эле учурда билимди өздөштүрүү көндүмдөргө ээ болушат. ИКТ каражаттарынын негизинде окуу-методикалык ишти автоматташтырышат.

5. Көнүгүүлөр ыкмасы, тренинг (репродуктивдүү көнүгүүлөр) – угуучулар көп аракеттерди аткарышат, б.а. алган материалды практикада колдонууга үйрөнүшөт (көнүгүү) жана ушундай жол менен өз билимдерин тереңдетшет, тиешелүү көндүмдөрдү калыптандырышат. Бул ыкма, ИКТ куралдары менен мурда тажрыйбасы жок мугалимдер үчүн абдан маанилүү.

6. Илимий лабораториялык иштер – угуучулар мугалимдин жетекчилиги астында жана алдын ала даярдалган план боюнча

эксперименттерди жасашат же төмөндөгүлөрдү жүргүзүү үчүн көндүмдөрдү калыптандырууга багытталган белгилүү практикалык тапшырмаларды аткарышат: эсептөө жана маалымат издөө иштерин автоматташтыруу; физикалык жана математикалык моделдерди түзүү; түзүлгөн моделдерди башкаруу; аралыктан кирүү мүмкүнчүлүгүн колдонуу менен лабораториялык орнотууну башкаруу; реалдуу өлчөөчү түзүлүш катары физикалык чоңдуктардын маанилерин түздөн-түз өлчөө үчүн ИКТ куралдарын колдонуу менен физикалык изилдөөлөрдү уюштуруу; байкалган же изилденген объектер, кубулуштар, процесстер же алардын моделдери жөнүндө алынган маалыматты иштеп чыгуу, эксперименттин натыйжаларын кийинки болжолдоо менен аныкталган физикалык мыйзамдуулук жөнүндө гипотезаны түзүү, корутундуларды жана жалпылоолорду түзүү. Бул иш процессинде угуучулар өздөрүнө белгилүү болгон материалды көрсөтүүнүн жаңы ыкмаларын кабыл алышат жана түшүнүшөт, ошондой эле ИКТ каражаттары менен иштөөнүн технологиялык жаңы ыкмаларын өздөштүрүшөт.

7. Өз алдынча иш – окутуу процессине киргизилген, мугалимдин түздөн-түз катышуусуз, бирок анын көрсөтмөсү боюнча, бул үчүн атайын каралган убакта аткарылуучу иши. Угуучулардын өз алдынча иштөөсү өзгөчө мааниге ээ (өзүнүн окуу жайларында же үйдө бар ИКТ куралдарынын негизинде).

8. Чыгармачыл көнүгүүлөр – угуучулар билим жана көндүмдөрдү ар кандай айкалыштарда колдонушат, тапшырмалардын оригиналдуу чечимин өз алдынча табышат. Дал ушул ыкманы ийгиликтүү колдонуу – билимди жана көндүмдөрдү гана өнүктүрбөстөн, окуп жаткан багыт боюнча кандайдыр бир компетенттүүлүктөрдү пайда кылат деп айтууга болот.

Квалификацияны жогорулатуу процессинде мугалимдердин ИККны өркүндөтүү мүмкүнчүлүгүн аныктоо максатында мугалимдердин өзүн өзү диагностикалоо ыкмасы колдонулган. Н.В.Кузьминанын оюнда «өзүн өзү баалоо ыкмасы рейтинг чыгарууда өзгөчө орунда. Бул методдун баалуулугу

өзүн-өзү сыйлоонун, аң-сезимдин көрүнүштөрүнүн бири катары инсандын жүрүм-турумуна, мүнөзүнө, иш-аракетинин темпине таасир этет».

Өзүн өзү диагностикалоонун натыйжалары боюнча мугалимдердин ИККнын өнүгүү деңгээлинен көз карандылыгын түшүнүү жана окуу процессинин катышуучулары менен өз ара аракеттенүүнү оптималдаштыруу сунушталат. Натыйжада, кесиптик өзгөрүүлөргө болгон муктаждыктарды оптималдаштырууга жетишилди жана окууга болгон жеке мотивация жогорулады [6, 133-б.].

Мурда белгиленгендей, педагогикалык курамдын ИККсын жогорулатуу базалык деңгээлден баштап этап менен ишке ашырылууга тийиш. Окуу процесстин натыйжалуулугунун зарыл шарты болуп угуучуларды мотивациялоо, информациялык-коммуникациялык технологиялар чөйрөсүндө алардын көндүмдөрүн жогорулатуу чечими саналат. Демек, негизги милдет: угуучулардын кесиптик ишмердигинде ИКТны колдонуу мотивациясын калыптандыруу, баалуулуктарын жеткирүү, ИКТнын мазмунуна багыт алуу – аларды компетенттүүлүктүн мотивациялык-багыттоочу деңгээлине жеткирүү [8, 32-б.].

Билим берүүнү санариптештирүүнүн алкагында профессор Айдаркан Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейинин педагогикалык жамааттын информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүгүн калыптандырууну ишке ашырууда [7, 185-б.]. Бул ишти ишке ашыруу бүткүл педагогикалык курамын даярдоону талап кылды, жүргүзүлгөн диагностика менен мугалимдерди даярдоонун ар кандай деңгээлдерин аныктады. Программанын өзгөчөлүгү окуу жайдын мугалимдери өздөрүнүн даярдык деңгээлине жараша топторго бөлүнүп окушкан. Мугалимдердин пикири боюнча, адаптивдик педагогиканын принциптери жана окуучулардын «билим», «шык», «жөндөм» баалоосунун рейтинг системасы менен айкалышып, окуу процессин индивидуалдаштырууга жардам берген деген тыянак чыгарылды.

Корутунду. Орто мектептин мугалимдерине информациялык-коммуникациялык технологияларды эркин колдонууну үйрөнүү маселелерин практикалык өңүттө карап, бир канча жыйынтыктарга келдик: аталган маселелердин үстүнөн окутуучулар иштеп, практика жүзүндө колдоно билсе, жакшы жыйынтыктарга келе алышат деп ишенебиз; жакшы жыйынтыкка тез жана оңой жетүү үчүн, жогоруда аталган ар бир маселенин туура жолго коюлуусуна көңүл буруп иштешкенде гана жакшы жыйынтыкка келишин айткыбыз келет; азыркы окутуунун заманбап педагогикалык методикасына ылайык, ар кандай ыкмаларды колдонуу менен жогорудагы маселелердин өзгөчөлүгүнө көңүл бурулса окутуучунун эң жакшы жыйынтыктарга жетүү мүмкүнчүлүгү бар болоор эле деп айткыбыз келет. Башкача айтканда, ааламдашуу заманында информациялык-коммуникациялык техникаларды колдонгонду билбей туруп, мыкты мугалим болуу өтө кыйын.

Адабияттар:

1. Калдыбаев С.К. Возможности образовательных технологий в обучении школьных предметов [Текст] / С.К. Калдыбаев // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2015. – № 4 (36). – С. 3-8.
2. Касымалиев М.У. Формирование и использование образовательной информационной системы в общеобразовательных школах Кыргызской Республики [Текст] / М.У. Касымалиев // Наука, новые

- технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2019. – №10. – С. 179-183.
3. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек: Педагогика, 2003. – 332 б.
4. Калдыбаев С.К. О роли информатизации в системе образования [Текст] / С.К. Калдыбаев, М.У. Касымалиев, А. Онгарбаева // Международный журнал экспериментального образования. – М., 2016. – № 6-2. – С. 211-213.
5. Калдыбаев С. Информационные технологии как средство развития информатизации образования [Текст] / С. Калдыбаев, А. Ахсупова // Alatau Academic Studies. – Бишкек, 2018. – №1. – С. 37-43.
6. Kasymaliev M.U. Features introduction of electronic schools in general educational schools of the kyrgyz republic [Текст] / M.U.Kasymaliev // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 1 (50). – С. 132-136.
7. Ибрагимов Ж.У. Некоторые способы повышения информационно-коммуникационных компетенций учителей общеобразовательных школ // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2019. – № 10. – С. 184-188.
8. Асанова М.Б. Окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн калыптандырууда электрондук окуу китептеринин ролу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 2 (51). – С. 30-34.

Рецензиялаган:
Калдыбаев С.К.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Мурзалиева Зина Кочековна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
жетектөөчү адис,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: murzalieva.51@gmail.com*

«МАНАС» ҮЧИЛТИГИН ОКУТУУНУН ЗАМАНБАП ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

*Мурзалиева Зина Кочековна,
кандидат педагогических наук,
ведущий специалист,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек
e-mail: murzalieva.51@gmail.com*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ТРИЛОГИИ «МАНАС»

*Murzalieva Zina Kochekovna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Chief Specialist,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: murzalieva.51@gmail.com*

MODERN TECHNOLOGIES OF TEACHING THE TRILOGY «MANAS»

Аннотация: Макалада «Манас» эпосунун өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодогу орду жана аны окутуунун заманбап технологияларын кантип колдонуу керектиги жөнүндө сөз болот. «Элдин оозеки чыгармачылыгын билбей туруп, анын тарыхын билүүгө мүмкүн эмес» – деп белгилейт орус элинин улуу жазуучусу Максим Горький.

«Манас» эпосунун изилденишин, руханий-патриоттук, адептик-ыймандык мазмунун ачып берүү, эпостун тил байлыгын үйрөтүү, манасчылардын дүйнөсүнө алып кирүү, «Манастаануу» курсунун илим катары түптөлүшү, калыптанышы, өнүгүшүн билим берүү системасында үйрөтүүдө заманбап электрондук медиа окуу техно-

логияларын колдонуу эң олуттуу маселелердин бири.

Эпосту окутууда, дидактикалык материалдар катары жаңы медиа-технологияларын колдонуу менен презентация-слайд, анимация коштолгон тексттер, графикалар, мугалим окуучулардын жеке тикирлерин билүү, талкуулоо кызматташуу аркылуу өтүлгөн сабактан кайтарым байланыш түзүүсү натыйжалуу билим бере алат.

Окуучулардын предмет боюнча, өздөштүрүү проблемаларын өз алдынча чечүүгө, долбоорлук жана изилдөөчүлүк жөндөмүн калыптандырууга мүмкүндүк жаратат.

Окуу материалдарын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша таанып-билүү-

дөгү психологиялык процесстеринин өзгөчөлүктөрү билим берүүдө тематикага ылайык келүүсү, салттуу окуу куралдары аркылуу берүүгө мүмкүн болбогон материалдарды сунуштоонун дидактикалык принциптери жана формалары ишке ашырылат. Анда сүрөт түрүндөгү иллюстрациялар колдонулган тексттик материалдар камтылат. Ааламдашуу шартындагы билим берүү багытындагы заманбап технологиялары, келечек муундун акыл-сезим ойлорунун дүйнөлүк деңгээлде өсүшүнө зор өбөлгө түзүлөт.

Аннотация: В статье рассказывается о роли эпоса «Манас» в воспитании подрастающего поколения и о том, как использовать современные технологии его обучения. «Невозможно знать историю народа, не зная его устного творчества», – сказал великий русский писатель Максим Горький.

Одной из проблем исследования является формирование, становление и развитие курса «Манасоведение» как науки. Важнейшее значение в изучении эпоса «Манас» имеет использование современных электронных медиатехнологий обучения, раскрытие духовно-патриотического, нравственного и религиозного содержания, обучение языку эпоса, введение его в мир манасчи.

В обучении эпосу эффективным может быть использование новых медиатехнологий в качестве дидактических материалов, презентаций-слайдов, анимированных текстов, графики, отзывов учителей, обсуждения личных мнений учащихся, дискуссий и сотрудничества.

Ученики получают возможность самостоятельно решать задачи по предмету, развивать проектные и исследовательские навыки.

Дидактические схемы и формы подачи материалов, которые невозможно обеспечить через традиционные учебники, содержит текстовый материал с иллюстрациями. Современные технологии в сфере образования в условиях глобализации вносят весомый вклад в рост интеллектуального

мышления будущих поколений в глобальном масштабе.

Annotation: The article tells about the role of the epic “Manas” in the upbringing of the younger generation and how to use modern technologies of its training. “It is impossible to know the history of a people without knowing their oral tradition,” said the great Russian writer Maxim Gorky.

The use of modern electronic media teaching technologies, the disclosure of spiritual, patriotic, moral and religious content, teaching the language of the epic, introducing it into the world of manaschi, the formation, formation and development of the Manas course as a science is one of the most important problems in the study of the Manas epic.

In teaching epic, it can be effective to use new media technologies as didactic materials, slide presentations, animated texts, graphics, teacher feedback, discussion of students' personal opinions, discussions and cooperation.

Students will have the opportunity to independently solve problems in the subject, develop design and research skills.

Didactic schemes and forms of presentation of materials that cannot be provided through traditional textbooks, the relevance of the features of psychological processes in the recognition of educational materials in accordance with the age of students. Contains text material with illustrations. Modern technologies in the field of education in the context of globalization will make a significant contribution to the growth of intellectual thinking of future generations on a global scale.

Түйүндүү сөздөр: «Манас» эпосу, «Манастаануу», изилдөө, руханий-патриоттук тарбия, эпостун тил байлыгы, ааламдашуу шарты, билим берүү системасы, заманбап электрондук окуу технологиялары, мультимедия окуу технологиялары, психологиялык процесстер, презентациялоо, слайд, анимация, графикалар, келечек муун.

Ключевые слова: эпос «Манас», «Манасоведение», проблемы исследования, духовно-патриотическое воспитание, лексическое богатство эпоса, условия глобализации, система образования, использование

новых электронных технологий, мультимедийная технология обучения, психологические процессы, презентации-слайды, анимация, графики, будущее поколение.

Key words: *epic «Manas», «Manas studies», research problems, spiritual and patriotic, teaching the language of the epic, the conditions of globalization, the education system, the use of new electronic technologies, multimedia teaching technology, psychological processes, slide presentations, animation, graphics, future generations.*

Киришүү. Дүйнөлүк ааламдашуу доорунун таасиринин натыйжасында адамзаттын жашоо образында Интернет байланышынын пайда болушу, маалыматтын экономикалык категорияга айланышына алып келди, анын негизинде компьютердик технологиялардын кеңири өнүгүшү билим берүү тармагындагы окутуу процессиндеги өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. Мындан тышкары, Интернет маалымат алуу жана башкаларга маалымат берүү мүмкүнчүлүгүн камсыздайт.

Компьютердик технологиялар окуу процессинин эффективдүүлүгүн олуттуу түрдө жогорулатуучу бирдиктүү ажырагыс бөлүгү болуп калууда.

Билим берүүнүн негизги милдеттеринин бири – окутуунун сапатын жогорулатуу. Мектеп окуучусунун алган билим сапаты анын билим берүү чөйрөсүндөгү ийгилигинин натыйжалуу көрсөткүчү. Азыркы учурда окутуунун сапатын жогорулатуунун формаларынын бири болуп, *электрондук маалыматтык коммуникация* жана мультимедиа технологияларын киргизүү. Жалпы компьютерлештирүү медиа инструменттерди жана медиа технологияларды колдонуунун окуу процессине тийгизген таасиринин масштабы күн сайын өсүүдө. Ошентип, жалпы маалымдоо каражаттарына (массалык коммуникация каражаттары) болгон муктаждык, адамдардын иш-аракетинде маалымат агымынын көбөйүшү, жаңы технологиялардын пайда болушу – маалымат менен иштөөнүн электрондук каражаттарын иштеп чыгуу, колдонуу мезгилдин талабы болууда.

Изилдөөнүн максаты. «Манас» эпосун окутууда электрондук окуу технологияларын колдонуу аркылуу билим берүү деңгээлин тереңдетүү, билим сапатын жогорулатуу.

Изилдөөнүн методдору. Педагогикалык байкоо, педагогикалык тажрыйбаны үйрөнүү методу, анкета аркылуу жооп алуу жана башка методдор колдонулду.

Негизги мазмуну. Бүгүнкү биз жашап жаткан мезгилдин негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири катары бизди курчап турган айлана-чөйрөдө токтоосуз өзгөрүүлөрдүн болуп турушу. Жашоонун мындай шарттарында адамдын профессионалдуу мобилдүүлүгүн, маалымат технологиялары менен бирге башка көптөгөн жаңы технологияларды өздөштүрүүгө даярдыгын камсыз кыла турган негизги билим берүү абдан маанилүү [5, 132-б.].

Мугалимге салттуу маалымат булактарына караганда көбүрөөк маалымат берүүгө мүмкүндүк берген Электрондук жана Интернет ресурстарын колдонуп окутуу эффективдүү инструмент болуп саналат. Аларга, мультимедиа, аудио-үн коштоо, видео-визуалдык текст, графика, анимация, диаграммалар кирет. Маалыматты тандоодо окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, психологиялык жактан кабыл алуу деңгээлине жана таанып билүү логикасына ылайык келген ырааттуулукта алышы талап кылынат

Заманбап мектеп глобалдык маалыматташтыруу мезгилинде билим берүүнүн өнүгүүсүнө багыттоого жардам берген атайын инструменттерге ээ болуу зарылдыгын жаратты. Бул инструменттер мультимедиа куралдары болуп саналат. Билим берүүдө жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдалануу төмөнкү маанилүү функциялар менен байланышкан:

- изилденүүчү процесстерди моделдөө;
- каралып жаткан окуяларды, кубулуштарды жана процесстерди алардын ретроспективдүү жана келечектүү чечмелөө динамикасында көрсөтүү;
- компьютердик визуализация жана чоң экранда түз кабыл алуу мүмкүн болбогон

процесстерди жана кубулуштарды чагылдыруу;

– экранда моделдештирилген каралып жаткан процесстерди интерактивдүү башкаруу (талдоочу процеске же кубулушка угуучулардын виртуалдык катышуусу);

– окуу процессин индивидуалдаштыруу жана дифференциялоо (окуучулардын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен сабактын маалыматтык байланышын жөнгө салуу);

– окуу мотивациясын күчөтүү;

– билим [2, с. 101].

Ааламдашуу доору билим берүүнүн заманбап электрондук окуу технологияларын пайдаланууга шарт түздү. Ал технологияларды колдонуп сабак өтүү окуучуларга жана мугалимге да ийгиликтүү болот. Мындай технологияларга төмөндөгүлөр кирет:

Маалыматтык технология – ар кандай маалыматты иштеп чыгууда пайдаланылуучу компьютердик жана телекоммуникациялык каражаттарды колдонуу.

Гипертексттүү технология – интерактивдүү кадрларга негизделген, көптөгөн түстүү сүрөттөрдөн, тексттерден турган технология.

Окуу фильмин түзүү технологиясы – программага ылайык окуу материалдарынын негизинде иллюстративдик графикалар, сүрөттөр, анимациялар, видеосюжеттер аркылуу окутуу технологиясы.

Электрондук технология – компьютер аркылуу теориялык билимдерди камтыган электрондук кошумча окуу материалын пайдалануу.

Брифинг технологиясы – программалык материалды камтыган теманын кыскача мазмуну.

Мультимедиялык технология – бир эле учурда үн аркылуу, видеоклиптер, анимациялар жана ар кандай сүрөт жана текст менен өз ара интерактивдүү (диалог) режимде иш алып баруу технологиясы [2. 9-б.].

Мультимедиа (Multimedia) – билим берүү маалыматынын ар кандай түрлөрүн интеграциялоо сыяктуу сапаттарга ээ экран-

да маалыматты текстти жана графиканы, үн жана кыймыл менен бириктирүүнү камсыз кылуучу атайын программа. Мына ошондуктан мультимедиа – билим берүү системасында абдан пайдалуу технология жана аны колдонуп, сабак өтүү салттуу билим берүүгө салыштырмалуу төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ:

– түстүү графиканы, анимацияны, үндү, гипертекстти колдонууга мүмкүндүк берет;

– үзгүлтүксүз жаңылоо мүмкүнчүлүгүн түзөт;

– интерактивдүү веб-элементтерди, мисалы, тесттерди же китепти жайгаштырууга шарт түзө алат;

– гипершилтемелердин көптүгүнө байланыштуу материалдын сызыктуу эмес өтүү мүмкүнчүлүгүн камсыздайт [3, 5-б.].

«Манас» үчилтигин окутууда электрондук, мультимедиялык технологияларды колдонуу эпостун мазмундук берилишиндеги окуяларды, андагы каармандардын образдарын, деги эле кыргыз элинин улуттук баалуулуктарын, жашоо турмушун чагылдырып берүүдө, видеоклиптер, анимациялар, сүрөттөр жана тексттер коштолгон интерактивдүү сабактын оптималдуу формасы болуп эсептелет.

Жогорудагы аныктаманын негизинде «Манас» үчилтигин үйрөтүүдө, электрондук окуу материалдарды колдонуу технологияларынын модели иштелип чыкты (№1 схемада).

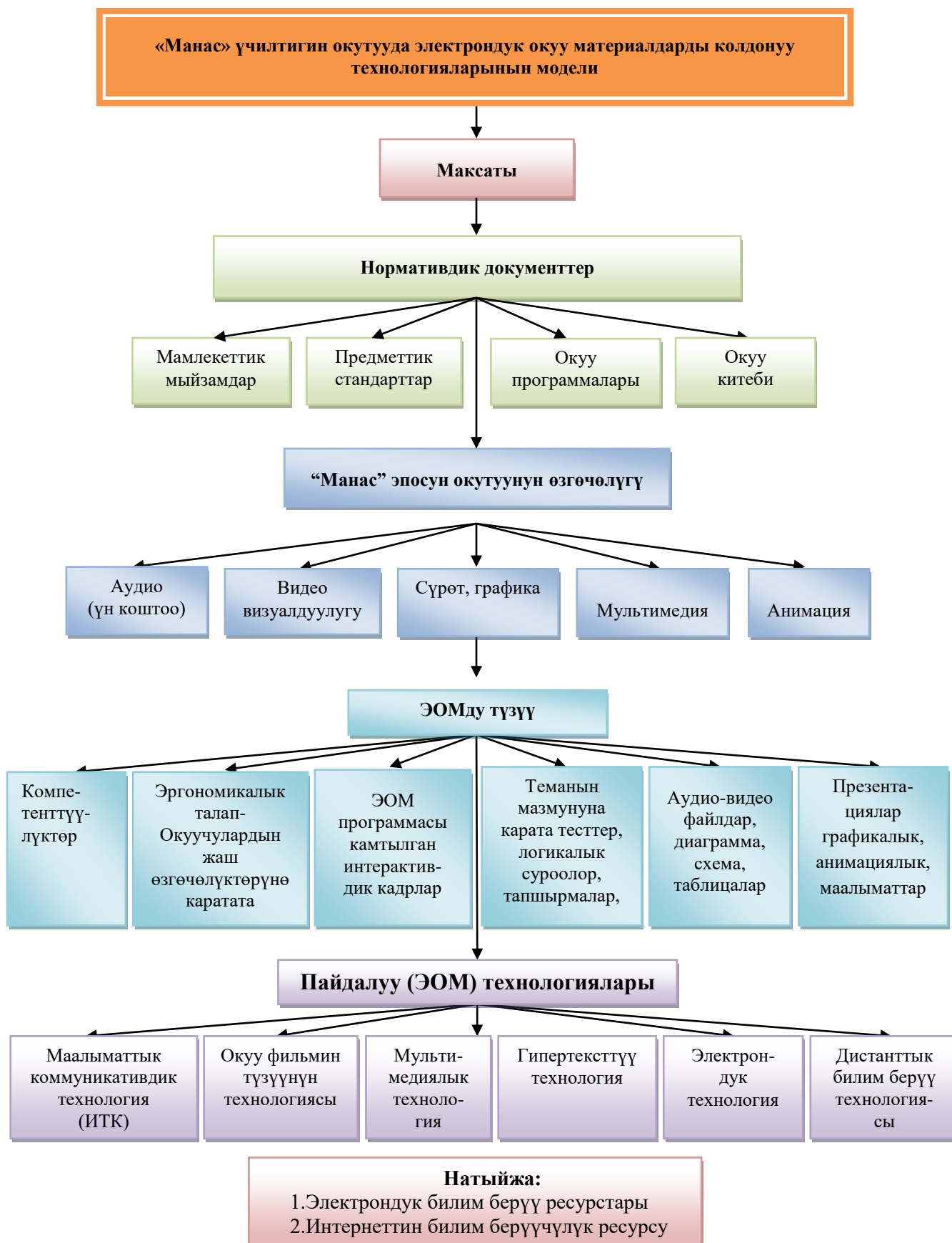
– Эпос боюнча ЭОМ колдонуу технологияларынын моделин түзүүнүн максаты:

– Билим берүү санариптик технологияларды кеңири колдонууга негизделип жана турмуштук реалдуу проблемаларды чечүүгө багыттоо.

– Билим берүүнүн коомдогу улуттук баалуулуктарын сактоого жана аны үйрөнүүгө, орундуу мамиле жасоону калыптандыруу.

– Инсанды тарбиялоодо, анын ички дүйнөсүндөгү шыгын (талантын) ачкан ар тараптуу иш жүзүндө колдонуучу билимдерди, көндүмдөрдү калыптандыруу болуп саналат.

1-схема

Мектепте «Манас» эпосун окутуу сабактарын даярдоо жана өткөрүү үчүн Microsoft PowerPoint тиркемесинин кеңири мүмкүнчүлүктөрүн колдонуубуз.

1. «Манас» эпосунун кыргыз элинин турмушунан алган тарыхый орду жана анын бүгүнкү күндөгү мааниси,

2. «Манас» эпосу, андагы салттар, үрп-адаттар жана элдик оюндар.

Мультимедиялык презентацияны сабакта колдонууда төмөнкүдөй талаптар аткарылат:

– Окуу материалдары шарттуу түрдө окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша ылайыкталып, тандалып алынышы;

– мультимедиялык презентация баракчаларын ырааттуу көрсөтүү, ошол эле учурда сабактын жүрүшүндө окуу материалын баяндоо;

– слайддарда даярдалган визуалдык маалыматты мезгил-мезгили менен мультимедиялык презентация өткөрүү;

– Мультимедиялык презентация слайддар тутумунун ичинде тез өтүү (мисалы, гипершилтемелер аркылуу) анын ичинде мурун колдонулган материалга кайрылууга мүмкүндүк берилип, окутууда дифференциалдуу мамиле жасалат.

Адатта, мугалим тарабынан доскага схемалар, чиймелер, диаграмма, таблицалар менен маалыматтар алдын-ала даярдалып, окуу процессинин бул бөлүгү жогорку методикалык деңгээлде аткаруу иш-аракетинин негизинде жүргүзүлөт.

Слайддардын тартиби менен аныкталган сабактын түзүлүшү материалдын система-луулугун, логикалуулугун жогорулатат. Окуучулар үчүн экранда берилген «Манас» эпосунун мазмундук тилкесинен алынган

тексттер, сүрөттөр, иллюстрациялар, анимациялык материалдар ошол эле учурда мугалим үчүн усулдук тажрыйбасынын көмөкчү топтомдорунун (портфолио) катарын толуктайт жана келечектеги сабактарда пайдалануусун камсыздайт.

Мультимедиа технологиясын ар кандай окуу стилдеринин контекстинде колдонуу, окуу, угуу, видео көрүү аркылуу окуучулар үчүн негизги алган билими жеткиликтүү болуп, сабак өз максатына жетет.

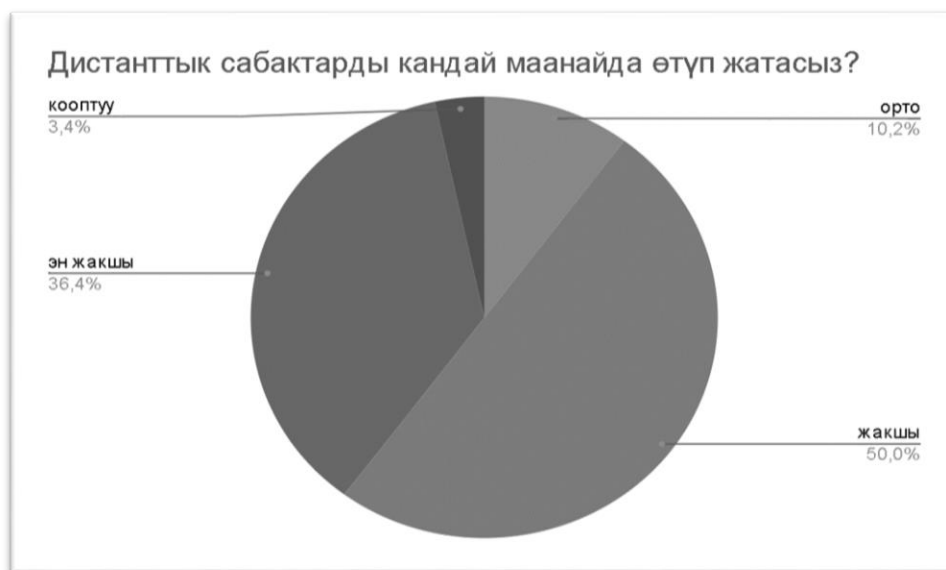
Учурда билим алуунун да, байланышуунун да, өзгөчө формасы башкача айтканда, аралыктан окутуу же «дистанттык окуу» – онлайн режимде деген терминдер кеңири пайдаланууда.

Дистанттык окутуу (ДО) Мугалим менен окуучуну дистанттык билим берүү технологиялары жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялар аркылуу байланыштырат. Мисалга кеңири жайылган бир процессти алсак, аралыктан туруп МКТ аркылуу (WhatsApp, Telegram, Google Classroom, ар кандай билим берүү платформалар ж.б.) жөнөтүлгөн тапшырмаларды окуучулар белгиленген жүгүртмөгө (расписание) ылайык, сутканын каалаган өзүнө ыңгайлуу убактысында аткарып (күндүзү же түнкүсү), окутуучуга жиберет. МКТнын мүмкүнчүлүктөрүнө жараша дароо (эгер өзүндө баалоо шкалалары болсо), же окутуучунун жардамы (же тесттердин) менен аткарылган тапшырмаларга коюлган бааларды (баллдарды) кайрадан окуучуларга электрондук түрдө жиберилет.

Жогорудагы онлайн окуу процессинин жыйынтыгын төмөндөгү диаграмманын жардамы менен көрсөнүздөр болот.

Дистанттык же онлайн-сабактарынын өтүлүшү боюнча маалымат.

1- диаграмма

Диаграммада мугалимдерге онлайн-форматтагы сабактар жага тургандыгы жөнүндөгү маалымат анкетанын жыйынтыгы аркылуу алынды: кооптуу жана орто дегендер 14 % гана түздү, ал эми жаакшы жана эң жаакшы дегендер – 86 % болду. Бирок мындай онлайн-сабактарды өтүүдө көптөгөн медиа-технологияларды билүү жана колдонуу зарыл. Ошондуктан, жогорудагы моделди ишке ашырууда «Манас» эпосун окутуу процессинде кантип колдонуу керектигине көңүл буралы. Мультимедиа технологиясы деп бир эле учурда бир нече сезүү органдары тарабынан маалыматты кабыл алууну камсыз кылган аппараттык жана программалык каражаттардын жыйындысын түшүнөбүз [134, 6-б.].

Корутунду. Мультимедиялык технологияларды колдонуу окуу процессин окуучулардын ортосундагы социалдык жана маданий айырмачылыктарга, алардын жеке стилдерине жана окуу темптерине, кызыкчылыктарына карата ийкемдүү кылууга мүмкүнчүлүк түзөт, окуу процессин байытат, ошондой эле окуучулардын таанып-билүү кызыгуусун калыптандырууга жардам берет.

Ошентип, жалпыга массалык коммуникация каражаттары жыл өткөн сайын

жалпы маалыматка болгон муктаждыктын өсүшү, жаңы технологиялардын пайда болушун – маалымат менен иштөөнүн электрондук каражаттарын иштеп чыгууну жана колдонууну шарттоодо.

Ал эми билим берүүдө, электрондук-мультимедиялык технологияларын колдонуп, окутуу, окуучулардын улуттук баалуулуктардын негизи болгон «Манас», үчилтигин терең өздөштүрүүдө, окуучуларда окууга болгон кызыгуусун арттырат жана алган билим сапатын жогорулатат.

Адабияттар:

1. Афонина Р.Н. Информационные коммуникационные технологии как перспективное направление школьного естественнонаучного образования // Информатизация образования. – 2007. – №12. – С. 5-6.
2. Егорова Ю.Н. Мультимедиа в образовании – технология будущего // Новые технологии обучения, воспитания, диагностики и творческого саморазвития личности: Материалы Третьей Всероссийской научно-практической конференции. – Йошкар-Ола, 1995. – С. 101-103.

3. Половина Г.Б. Интеграция мультимедийных технологий с традиционными учебными дисциплинами в системе повышения квалификации учителей-предметников // Информатика и образование. – 2009, № 5. – 92-б.
4. Ибирайым кызы А. Мектеп информатикасы: Натыйжага багыттап окутуу жана жаңыча баалоо // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2019. – №2 (48). – С. 133-138.
5. Пашенко О.И. Информационные технологии в образовании: Учебно-методическое пособие. – Изд-во Нижневарт.бс. ун-та, 2013. – 227 С.
6. Пчелина В.С. Австрийский опыт использования медиатехнологий в дошкольном образовании // Ярославский педагогический вестник. Том II (Психолого-педагогические науки). – 2010, № 3.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Колдошев Мисирали Колдошович,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**«МАНАС» ЭПОСУНДА ТАРТУУГА КЕЛГЕН КЫЗДАРДЫН ЭРКИН
ТАНДООСУ – КЫРГЫЗ ГУМАНИЗМИНИН СИМВОЛУ**
(Элдик «Манас» эпосунун мисалында)

*Колдошев Мисирали Колдошович,
кандидат педагогических наук, доцент,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**СВОБОДНЫЙ ВЫБОР ДЕВУШЕК, ПРЕПОДНЕСЁННЫХ В КАЧЕСТВЕ
ДАРА В ЭПОСЕ «МАНАС», КАК СИМВОЛ КЫРГЫЗСКОГО ГУМАНИЗМА**
(на примере народного эпоса «Манас»)

*Koldoshev Misirali Koldoshevich,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city*

**FREE CHOICE OF GIRLS PRESENTED AS A GIFT IN THE EPOS
«MANAS» AS A SYMBOL OF KYRGYZ HUMANISM**
(on the example of the folk epic «Manas»)

Аннотация: Бул илимий макалада Шоорук кан көп сандаган аскери менен Ала-Тоо жергесин басып алууга максат койгону жана Манас баатырдын жоокерлери менен болгон катуу кармашта алар кыргын таап, жеңилген окуя баяндалат. Шоорук өз жанын жана тирүү калган аскерлерин аман алып калуунун арга-амалын ойлоп, Манастын алдына чоң тартуу менен барууну жана ага тизе бүгүп, жалынып-жалбаруу чечимине келет. Шооруктун жөрөлгөлүү, сыпайы иш-аракет жасаганын көрүп, Манас абасы Бакай жана чоролору менен акыл кеңеш куруп, Шооруктун өтүнүчүн кабыл алат. Тартуу катары алып барган отуз бир сулууну жигиттердин колуктулукка алуу

көрүнүшүнө назар салсак, өзүнө жаккан жигиттин тандоону кыздардын өз эркине коюу сунушу өзгөчө кызыгууну жаратат. Шооруктун кызы Акылайдын жана кыздардын тандоо кезиндеги көрүнүштөр макалада мүнөздөлөт жана анализденет.

Ошондой эле макалада бүгүнкү замандын жааштары көңүлгө алчу жана аларга сабак болчу айрым жөрөлгөлүү жагдайлар, баалуулуктар тууралуу кеп жүрөт.

Аннотация: В предлагаемой научной статье рассказывается о событии, как Хан Шоорук со своими многочисленными войсками решил напасть на землю Манаса с целью ее захвата. Однако, в отчаянных сражениях Хан Шоорук терпит сокруши-

тельное поражение. Чтобы остаться живым и не дать погибнуть своим оставшим войскам от рук Манас-батыра, Шоорук придумывает способ: если подойти к Манасу с преподношением большого дара со всеми почестями и умолять его встав на колени, то он призадумается, облагоразумится, простит и согласится. Увидев, как Хан Шоорук подошёл к нему, придерживаясь обычаев и традиций, сильно умолял прощения, Манас, посоветовавшись с Бакаем и близкими соратниками, положительно относится к его просьбе.

В этом контексте, вызывает интерес эпизод, связанный с выбором жениха, преподнесенных в качестве дара тридцати одной девушки. Выбор делали девушки из джигитов Манаса. Отмечается, что рассматриваемый обычай унаследован кыргызами от Манаса.

В статье характеризуется и анализируется особенно выразительно ситуация выбора своих будущих женихов дочкой Хана Шоорука Акылай и другими девушками. Вместе с тем, в статье описываются некоторые моменты, связанные с этническими обычаями и ценностями, которых сегодняшняя молодежь должна принять во внимание, стараться их придерживаться в своей жизни, и извлекать из них воспитательные уроки.

Annotation: *The proposed research article tells about the event, how Khan Shooruk with his numerous troops decided to attack the land of Manas in order to capture it. However, in desperate battles, Khan Shooruk suffers a crushing defeat. In order to stay alive and not let his remaining troops die at the hands of Manas-batyr, Shooruk comes up with a way: "if I go to Manas on my knees and offer him a big gift with all honours, then he will become thoughtful, gentrified, forgive and agree". Seeing how Khan Shooruk approached him, adhering to customs and traditions, strongly begging for forgiveness, Manas, after consulting with Bakai and close associates, positively reacts to his request.*

In this context, the episode associated with the choice of a groom, presented as a gift to

thirty-one girls, arouses interest. The choice of each girl from the jigits¹ of Manas was recommended to the girls themselves. It is noted that the custom in question was inherited by the Kyrgyz from Khan Manas.

The article characterizes and analyzes a particularly expressive situation of choosing their future suitors by the daughter of Khan Shooruk Akylai, and other girls. At the same time, the article describes some points related to ethnic customs and values that today's youth should take into account, try to adhere to them in their lives, and draw educational lessons from them.

Түйүндүү сөздөр: Шоорук кан, Акылай, салттуу жөрөлгө, тартуу, баалуулуктар, жигит тандоо, той, мусулман болуу.

Ключевые слова: Хан Шоорук, Акылай, традиции и обычаи, преподнести дар, ценности, выбор жениха, пир, быть мусульманином.

Key words: Khan Shooruk, Akylai, traditions and customs, present a gift, values, groom's choice, feast, be a Muslim.

Киришүү. Жоокерчилик заманда бөтөн жерлерди, элдерди басып алып ээлик кылуу, байлыгын талап-тоноо, мал жандыгын айдап кетүү, калкын баш көтөргүс кулга, катын-калачын күңгө айлантуу окуялары, тилекке каршы, көп өкүм сүргөнү тарыхтан белгилүү. Шоорук кан мына ушундай кытмыр ойдо Ала-Тоо жергесин басып алууну көздөйт. Капсалаңдуу чоң кармаш каршылашкан эки элдин элдешүү, достошуу окуясы менен аяктаганы баяндалат.

Изилдөө методдору. Окуяга байланыштуу эпизодду окуп-үйрөнүү, талдоо, «себеп-натыйжа» байланыштарын иликтөө, окуянын жүрүшүндө түзүлгөн жагдайларды бири-бирине салыштыруу, конкреттештирүү, синтездөө жана башка ыкма-методдор илимий макаланын жыйынтыктарын чыгарууну өбөлгөлөдү.

¹ jigit = skilful horsemen; in some Turkic languages also spelled as yigit, zhigit

Негизги мазмуну. Шоорук кан көп сандаган аскери менен Манаска кол салууга даярданат. Катуу кармашта Шоорук жеңилүүгө учурайт. Айласы куруп, өз жанын, калган аскерлерин жана элин аман алып калуу үчүн Манаска тартуу берип, ага тизе бүгүп жалынып-жалбарып, жан соога тилөө өтүнүчүн ойлойт. Өз кызы Акылайга сарайындагы отуз сулууну кошуп (мындайча айтканда, Акылай менен отуз бир кыз), алты жүз мал айдап, кырк төөгө кымбат баалуу зер буюмдарын артып баруу чечимине келет. Манастын колунан кантип өлбөй калуунун аргасын издегенин, анан жогорудагы чечимди туура көргөнүн оболу кызына айтат. Атасынын бул сөзүнө кызы абдан капаланып: «Мен сизге, башында, урушпаңыз деген болчумун», – дейт [1, 878-б.]. Ошондо кызынын тилин укпай койгонуна өтө кейийт. Кечиримсиз ката кетиргенин атасы мойнуна алат. Мурда мындай деп ойлобогонун, уруштан соң гана кыргыздардын мыкты жоокер эл экенин билгенин мындайча мүнөздөйт:

Ушу күндө бу кыргыз

Урушка туулган неме экен.

Түптөлүп калган эл экен,

Түк качпастан өлүмдөн,

Дүмөккө туулган неме экен [1, 879-б.].

Бул окуянын өңүтүндө макаланын автору төмөндөгүлөрдү эске салат. Шоорук өңдүү эле калмак каны Акунбешим да согуштун соңунда гана Манастын жоокерлеринин мыктылыгын баалап, кыргыз-казактын кайратына тан берген [5, 45-б.]. Мына ушул өңдүү жагдай кан Орго менен болгон катуу кармашта орун алган: – каардуу душман болгонуна карабай, Манас Орго кандын өтүнүчүн четке какпай, туура кабыл алып, сураган жети күн нөөмөтүн берип жатат; мында Манастын жогору гумандуулук, адамгерчилик, кечиримдүүлүк сапаттарынын иш жүзүндө көрүнүүсү аңдап-туюлат [5, 45-б.].

Атасы тушуккан оор абалга жаны ачып, анын сунушун кызы макул табат. Өткөн иштин кайра ордуна келбесин айтып, атасынын капаланганын кызы бөлүшүп, азга болсо да аны жоошутуп, капалыгын жазат.

Ушу эпизоддо Акылайдын али жаш экенине карабай (ал болгону он алты жарым жашта болчу), «атына заты жарашып» дегендей, «урушпа ата» дегенинин өзүнөн анын тунук акыл-эси, дээринин нукуралыгы көзгө урунат. Балким, кыздын назик жүрөгү кармаш кайгылуу аяктап калуусун алдын ала туйган болуу керек.

Андан ары Шооруктун чоң тартуу менен кан Манаска келген көрүнүш баяндалат. Манас абасы Бакай жана көпчүлүк менен кеңешип, кан Дүбүрө өлгөндөгү окуяны эстерине салышып, башкача айтканда, кан башы менен келип, жан соога тилеп жаткан соң, жолун кылып, анын өтүнүчүн кабыл алуу бүтүмүнө келишет. Оболу буларды ак динине салууну, бирдей ишенимди тутунган эл болууну максаттанганы баяндалат. Окуяда кыздардын жигиттерге аялдыкка тийүүсү менен байланыштуу маселе зор кызыгууну жаратат. Жаккан жигитин тандоо эркиндигин кыздарга сунушташат. Бул сунушка кыздар абдан таң калышат. Анткени мындай болорун алар таптакыр күтүшпөгөн болчу. Тандоо кырдаалын төмөндөгү саптар да ырастайт:

Ортого коюп кыздарды,

Бирден каалап тийгин – деп,

Көңкү турган көпчүлүк

Кыздын өзүн кыстады [1, 881-б] – делет.

Кырка тизилген жигиттер да «мени тандаса экен», – деп каалашып, кыздарга жагууга аракеттенишкен, бойлорун түздөнүшкөн, бети-башын каранып сыланышкан, бул ойлорду:

Ондонушуп бойлорун,

Кырдап кийип бөрктөрүн,

Кыз үчүн оңдоп көрктөрүн,

Сакал-мурут тарашып,

Көркүн оңдоп кай бирөө,

Көрөр бекен мени – деп,

Көбүрөөк сүйлөп калышып [1, 881-б.] – деген саптар да айкындап турат, жагдайлар айтылат.

Мындан эмнени тыянактоо мүмкүн? Биздин көз карашыбызда, жигиттердин, алдыңкы кезекте, көркөмдүү, сулуу, ажарлуу кыздарга жаккысы келгенин. Бул – табигый көрүнүш.

Жигит тандоодо кыргыздарда кыздын эркине төр берилет турбайбы деген ойго келишип, алардын аң-сезиминде, көз карашында бурулуш жасалганы төмөндөгү саптарда, биздин оюбузда, Манас баатырга жана кыргыз элине карата урмат-сыйдын белгилери катылгансыйт:

Уругу кыргыз эл экен,
Улугу Манас эр экен,
Эркибизге койгону,
Кааламак бизге эп экен [1, 881-б.].

Андан соң, кыздардын жигит тандоо баяны сүрөттөлөт. Кыздар эмне кыларды, кантээрди билишпей, буйдалышып, бири-бирине шыбырап, асты менен карашып, сен баштай кой дегеншишип, айрымдары ыйламысырап, кээлери баштагысы келип, бирок батына алышпай дегендей, толкунданып турган чакта, Аядил аттуу кыз: – Акылай кан кызы, тандоону баштоо анын жолу, Акылайдан кийин гана бизге кезек келет, – дейт. Бул учурда бир жөрөлгөлүү ырасым жөнүндө кеп жүрүп жатат. Кыргыздарда «тектүүдөн тектүү туулат» деген ишеним айтылат. Бул – бир чети, чын сөз. Кыргыздар байыртадан салттуулукка төр берип келген эл. Демек, жолун кылган. Мындан, таалим-тарбиянын уламалуулугун, бүтүндүгүн, иреттүүлүгүн, бузулбоосун, туура жолдо берилүүсүн көргөн. Жаш муун да ушул салттуулуктун жолунда жашашы, аларды баалай билиши, аздектеши, баркташы, алардын тарбиялуулугун сыпаттаган мүнөздөмөлөрдүн өзөктүүсү экенин ата-бабалар билген. Ошентип, Акылай түз барып Манастын колун кармаган соң, калган отуз кыз да бирден-бирден жигиттерди тандагандары айтылат.

Шооруктун кызы Акылай,
Шоодураган капыр ай,
Короз моюн, аппак эт,
Койкондогон кара бет,
Карагат көздүү, кардай эт,
Кашкаңдаган кара бет,
Болгон бизге керим – деп,
Болсун Манас эрим – деп,
Кыздардан чыгып бөлүнүп,
Кыргоолдой мойну көрүнүп,
Сунала басып суйкайып,

Суу чыбыктай буралып,
Султан эрге бет алып,
Манасты башта көргөндөй,
Барып-келип көнгөндөй
Баатырдын барды кашына,
Кыз да болсо Акылай
Конду дөөлөт башына.

Тегин тапты теги – деп [1, 882-б.].

Жогорудагы саптарда Акылайдын ажарлуу жүзү, суйкайган сулуулугу, татыналыгы, сымбаттуулугу менен бирге эле, биздин оюбузда, анын бетке тик айтар (бетке чабар) мүнөзү, кандайдыр тартынчактыгы, уяңдыгы жок сыяктуу, тайманбастай көрүнгөн сыпаттоолор да кошо берилүүдө.

Акылай мурда каалады,
Артыкпызбы андан – деп,
Алиги турган отуз кыз
Бирден-бирден кармады,
Карап турган көпчүлүк
Каткырыгы баш жарып,
Катуу күлүп калышып,
Мыктысып туруп алдың – деп,
Кыйын да болсоң бу сапар
Кыздан куру калдың – деп,
Шылдыңдашып калышып,
Кыз тийбеген алсын – деп,
Кырк төөдөгү алтынды,
Кыргыздарга бөлүшүп [1, 882-б.].

Кыздар жигиттерди тандаган соң, «мыктысынып, кыйынсынганым менен бу жолу кыздан куру калдың» – дешип, жигиттер тамашага чалышып, «каткырыгы баш жарып» делип, айлана каткырык-күлкүгө толгон, шардана болгон маанайлуу эпизод сүрөттөлөт. Түзүлгөн кызыктай болгон кырдаалда да турган көпчүлүк калыс чечимге келишет, б.а., төөлөрдөгү алтындарды кыз тийбей калгандар алсын дешет. Аларды куру калтырышпады. Бирдемеге ээ болушту. Болгондо да кымбат баалуу алтынга. Ошентип, кыз тийбей калган жигиттердин өзүлөрүн ыңгайсыз сезген абалдары кыйла жеңилдеди, же абалдар белгилүү деңгээлде беркилерге, б.а., кызга жолдууларга теңелди десе болот.

Көрүнүктүү этнограф жана тарыхчы С.М. Абрамзон бөлөк айрым элдерде да ушул өңдүү жөрөлгө бар экенин төмөндө-

гүчө эске салат: «Уландардын колукту, кыздардын күйөө тандоо жөрөлгөсү да сөзсүз кызыгууну пайда кылат, мүмкүн, бул үйлөнүү жөрөлгөлөрүнүн байыркы түрүнө таандыктыр, анткени, бул жерде биз өзүнө келечектеги күйөө тандап алууга кыздын укугу бар экенин көрөбүз. Ушуга байланыштуу Л.Я. Штенберг тарабынан белгиленген Thurnston’у боюнча Индиядагы Nayadi уруусунун үрп-адаты жөнүндө эскерип кетебиз, бул үрп-адат боюнча кызга үйлөнүүнү каалаган бардык жигиттердин ар бири колуна башкалардыкынан өзгөчөлөнүп турган таяк алып алышат да, ичинде кыз отурган алачыкты тегеренип бийлей башташат. Бий токтогондо күйөө болсом деген ар бир жигит жылчыктан өзүнүн таягын алачыктын ичине таштайт. Кыз бул таяктардын ичинен бирөөнү тандап алат да, кыз тандап алган таяктын ээси алачыкта жашынып отурган кыздын күйөөсү болуп калат, – дейт [2, 583-б.].

Кеп сонунда, кан Шооруктун мусулман болгон жагдайы төмөндөгүчө мүнөздөлөт:

Баарын динге салдырды.

Тарса динден Шоорукту

Исламга салдырды,

Келме келип тилине,

Бийман кирип дилине,

Болду Шоорук мусулман [1, 882-б.].

Каралган окуя эки жоолашкан элдин өз ара ымалага келүүсү, тил табышуусу, түшүнүшүүсү, достошуусу менен аякташына байланыштуу элге чоң той өткөрүлгөнү баяндалат.

Корутунду. Макалада баяндалгандардын негизинде төмөндөгү тыянакка келүү мүмкүн:

Кан Манас жоолашкан элге, алар баскынчылык менен арам ойдо кол салышса да, алар жеңилүү ызасын тартып, талкаланып бараткан кезде, душмандар туура ниетте жөрөлгөлүү иш-аракет жасашып, жан соога

өтүнүчү менен кайрылышса, Манас мыкты чоролору менен акыл кеңеш куруп, душманга адамгерчилик мамилесин көрсөтүп, алардын өтүнүчүн кабыл алган жана аларды туура жолго салуунун камын көргөн.

Айтылгандар кара ак менен алмашат, «түндөн соң күн, жамандык артынан жакшылык келет» деген терең философиялык-педагогикалык ой менен үндөшөт.

Кыздын тандоосуна төр берүү – бул – жаратылыштын мыйзам ченемдүүлүгүнө да үндөш келет, мындайча айтканда, кыздын бала төрөө, эне болуу, тукум улоо касиети менен байланыштуу кароо жөндүү, анткени, нускалуу, ден соолугу чың, өзү жактырган жигиттен алты саны аман, акыл-эстүү, адеп-ыймандуу перзент төрөөнү ниеттенет, ошондой мүдөө, тилек кылат.

Адабияттар:

1. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / С. Орозбаковдун варианты боюнча. КРУИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту. Түз. С. Мусаев. – Б.: Хан-Тенир, 2010. – 1840 б.
2. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер [Текст] / С.М. Абрамзон // Котор. С. Мамбеталиев, Д.Сулайманкулов, С. Макенов. – Б.: «Кыргызстан – Сорос» фонду, 1999. – 896 б.
3. Алимбеков Акматали. «Манас» – салттуу педагогикалык билимдердин көөнөрбөс булагы / Шоокум, №9 (97), сентябрь 2014-жыл. – 8-б.
4. Колдошев М.К. Калмак ханы Акунбешим менен Манас баатырдын кагылышуу окуясынын тарбиялык өңүтү // Известия Кыргызской академии образования. – Б.: 2020. – №3 (52). – С. 150-154.
5. Колдошев М.К. Манас менен Орго хандын кармашуу окуясынын тарбиялык сабактары // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2021. – №3 (55). – С. 42-46.

Рецензиялаган:

Байгазиев С.О.,

*филология илимдеринин доктору, профессор,
КББАнын академиги*

*Кожомбердиева Каныкей Мамасалиевна,
окутуучу,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: kanykejkozomberdieva775@gmail.com*

БАЛАНЫН ТАБИЯТЫ, АНЫ ЭМНЕ ҮЧҮН БИЛҮҮ КЕРЕК?

*Кожомбердиева Каныкей Мамасалиевна,
преподаватель,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: kanykejkozomberdieva775@gmail.com*

ПРИРОДА РЕБЕНКА, ПОЧЕМУ НАДО ЕЕ ЗНАТЬ?

*Kozhombardieva Kanykey Mamasaliyevna,
Teacher,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city,
e-mail: kanykejkozomberdieva775@gmail.com*

THE NATURE OF THE CHILD, WHY DO WE NEED TO KNOW IT?

Аннотация: Албетте, бала үй-бүлөдө туулат. Курчап турган дүйнө туруктуу эмес. Ал өзгөрүп турат. Бала да өзгөрөт. Чыңгыз Айтматов атабыз айткандай, дүйнө бизди өзгөртөт, биз дүйнөнү өзгөртөбүз. Ушул өңүттөн алганда, баланы дүйнө өзгөртөт, бирок бала дүйнөнү өзгөртө алабы?

Макалада баланын табияты, анын чоң адамдан айырмасы, жалпыга тийиштүү тажрыйбаларды үйрөнүү мүмкүнчүлүктөрү жана аларды окутуу процессинде эффективдүү пайдаланууга үйрөнүү жөнүндө болот.

Аннотация: Конечно, ребенок рождается в семье. Окружающая среда не постоянная. Она меняется. Ребенок тоже развивается. Как сказал Чыңгыз Айтматов: «мы изменяем мир, мир изменяет нас». С

этой точки зрения, безусловно, мир изменяет ребенка, а ребенок сможет изменить мир?

В данной статье рассматривается природа ребенка, его преимущества в отличие от взрослого человека, возможности освоения жизненных опытов старшего поколения и эффективное использование этих возможностей в учебном процессе.

Annotation: Of course, a child is born in a family. The environment is not permanent. She is changing. The child also develops. As Chingiz Aitmatov said, we are changing the world, the world is changing us. From this point of view, of course, the world changes the child, and the child can change the world?

This article discusses the nature of the child, its advantages in contrast to an adult, the possibility of mastering the life experiences of

the older generation and the effective use of these opportunities in the educational process.

Түйүндүү сөздөр: окуу-таанып билүү тажрыйбасы, үйрөнүү, окуу, конкреттүү тажрыйба, абстракттуу концептуализация, активдүү сыноо, рефлектордук байкоо, окуу-таанып билүү ишмердүүлүгү, педагогикалык ишмердүүлүк.

Ключевые слова: опыт учебно-познавательной деятельности, обучение, конкретный опыт, абстрактная концептуализация, активное экспериментирование, рефлексивное наблюдение, учебно-познавательная деятельность, педагогическая деятельность.

Key words: experience of educational and cognitive activity, learning, concrete experience, abstract conceptualization, active experimentation, reflective observation, educational and cognitive activity, pedagogical activity.

Киришүү. Салттык окутууда оң натыйжаларды берип келген окуучу менен педагогдун ортосундагы биргелешкен иш-аракетти жөнгө салып келген принциптер жана мамилелер азыркы учурда күтүлүүчү натыйжаларга жетүүгө көмөктөшө албай калгандыгын моюнга алуу керек. А.Ш.Оракова айткандай, «билимдин жаңы сапатына секирик жасоо үчүн, ага адекваттуу педагогикалык системанын эффективдүүлүгүн, динамикалуулугун, адаптивдүүлүгүн камсыздоочу башкаруу маданиятына ээ болуу зарыл» [8, 53-б.]. Андай педагогикалык система биринчи кезекте ар бир окуучунун окуу таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө негизделиши абзел. Тактап айтканда, жекече мамилени ишке ашырууга, ар бир окуучунун өз алдынча өнүгүүсүнө көмөкчү болушу милдет.

Ал үчүн ар бир баланын психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайык, потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн так билүү максатка ылайык. Баланын табиятын Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, А.Р.Лурия, П.Я.Гальперин, А.В.Запорожец, П.И.Зинченко, Б.В.Зейгар-

ник, С.Л.Рубинштейн, Д.Б.Эльконин [2, 3, 4, 6, 10, 11] сыяктуу окумуштуулар түрдүү психологиялык аспектилерден изилдешкен. Булардын арасында Л.С. Выготскийдин эмгектери өзгөчө орунду ээлейт. Алсак, анын баланын инсандык өнүгүшүнүн актуалдуу жана жакынкы өнүгүү аймактары принциби. Мында ал баланын билгенине караганда, эмнени үйрөнө ала турганы маанилүү экендигин белгилейт. Баланын билгенине эмес, эмнени үйрөнө аларына көңүл бурууну сунуштайт. Мисалы, бала 1ден 10го чейин санаганды билсе, анда анын 11ден 20га чейин саноону үйрөнүү мүмкүнчүлүгүнө көңүл буруу зарыл. Ошондой эле, Л.С. Выготский баланын өнүгүүсүндө оюн ишмердүүлүгүнүн, баалоонун, чоңдордун жардамынын ролу жана мааниси тууралуу өтө маанилүү психологиялык ачылыштарды жасап, аны эске алуу жана пайдалануу боюнча кеңештерин берген.

Педагогикалык практикада кайсы бир теманы өздөштүрүүгө бардык окуучулар бирдей мамиле жасабагандыгы байкалып келет. Көрсө, ал ар бир баланын өз стилинен көз каранды экен. Бутз М., Фальтус Р., Цохен Э. ж.б. [1, 15-б.] тажрыйба (билим, билгичтик, көндүм) үйрөнүүдө балдарга, деги эле адам баласына мүнөздүү болгон төрт стилди аныкташкан. Ар бир стилдин артыкчылыктарын жана жетишпестиктерин такташкан. Алардын ар бирине токтололу.

Адегенде айрым түшүнүктөрдүн маанилерин тактап алалы. Алсак, тажрыйба – билимдин, билгичтиктин жана көндүмдүн биримдиги [7]. Ал эми С. Ожеговдун сөздүгүндө тажрыйба билим менен билгичтиктин биримдиги катары каралган. Доцент А.А. Касымовдун берген аныктамасы азыркы учурдагы окутууга коюлган талаптарга негизделгендигин байкоого болот. Анткени, мында көндүм түшүнүгү кошулуп, тажрыйба түшүнүгү практикага көбүрөөк ориентацияланган. Ал ошол заманга туура келген аныктама болгон. Анткени, көндүмдү калыптандыруу жана өнүктүрүү коллективизм шартында актуалдуу болгон эмес. Ал эми азыркы учур ар бир адамдан билимдин

жана билгичтиктин негизинде көндүмгө ээ болууну талап кылып жатат.

Изилдөөнүн проблемасы: Окуучулардын 80%ынын өздөштүрүүсүнүн ортодон төмөндүгүнүн себептери кайсылар?

Изилдөөнүн максаты. Ар бир баланын окуу стилин окутуу процессинде эффективдүү пайдалануу жана окутуу моделин алмаштыруу аркылуу өздөштүрүүнү жогорулатуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Ар бир баланын окуу стилин мүнөздөө, артыкчылыктарын жана кемчиликтерин аныктоо.

2. Академиялык моделдин ар бир баланын стилине дал келишин талдоо.

3. Интерактивдик окутуунун ар бир баланын стилине дал келишин талдоо.

4. Окуучунун окуу стилин аныктоого, аны окутуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууда пайдаланууга үйрөнүү боюнча методикалык сунуштарды берүү.

Изилдөөнүн методу. Ой жүзүндөгү педагогикалык эксперимент, практикалык сабакты пландоо, өткөрүү, жыйынтыгына ынануу.

Негизги мазмуну. Жаңы тажрыйбаны үйрөнүүдө айрым балдар мурдатан ээ болгон *конкреттүү тажрыйбаларына* (КТ) таянат. Мындай балдар жаңы тажрыйба (мындан ары билимди, билгичтикти, көндүмдү ажырагыс бир бүтүн катары алып, аны тажрыйба деп кабыл алабыз) үйрөнүүдө сезимталдыгы менен ийгиликтерге жетишет. Бул топтогу балдардын ой жүгүртүүлөрү эң оболу алардын сезимдерине негизделет. Демейде бул стилдеги балдар мамилечил келишет. Башка балдар менен мамиле түзгөндү жакшы билишет. Бир нерсени үйрөнүүдө башкалар менен тез тил табыша алышат. Көпчүлүк учурларда теориялык материалдарды жактырышпайт. Ар бир кырдаалды өзүнчө жеке учур катары кароону туура деп эсептешет. Алар тажрыйба (билим, билгичтик, көндүм) үйрөнүүдө класстагы/тайпадагы башка окуучулардын тажрыйбаларына ишенишет. Көпчүлүк учурларда мындай окуучулар пикир алмашууга жана талкууга бет алышат. Бул топтогу балдар

логикага караганда көбүнчө интуицияга, бөтөн адамдардын тажрыйбаларына, бааларына жана тыянактарына таянышат. Булар реалдуу турмуштан алынган билимдерди пайдалануудан көбүрөөк ырахат алышат. Мындай окуучулар демейде класста/тайпада активдүү болушат.

Конкреттүү тажрыйбаны карманган балдар төмөндөгүлөрдү *жактырышат*:

- Ойлорду, пикирлерди, маалыматтарды ортого салганды;

- Өзүнүн жасаган ишине башкалардын бөтөн пикирлерин укканды;

- Пикирдеш болгон адамдарды, алардын арасында мугалимдерди;

- Үйрөнгөн билимдерин, билгичтиктерин реалдуу көйгөйлөрдү чечүү үчүн колдонууну;

- Өз алдынча жана купуя ой жүгүртүүнү, эркин ой жүгүртүүнү.

Конкреттүү тажрыйбаны кармангандар төмөндөгүлөрдү *жактырышпайт*:

- Теориялык баяндамаларды, сабактарды, супсак, узак докладдарды;

- Китеп окуганды.

Демек, булар академиялык моделде билимди, билгичтикти жана көндүмдү толук өздөштүрө алышпайт. Анткени, академиялык моделде окутуу төмөндөгүдөй тартипте ишке ашырылат:

1. Теория берилет.

2. Айрым мисалдарда колдонулушу көрсөтүлөт. Окуучуларга окшош тапшырмалар берилет.

3. Аткарылган тапшырмалар талдоого алынат.

4. Тажрыйба формулировкаланат.

Көрүнүп тургандай, аталган моделде 3-жана 4-пункттар дагы да машыгууларды талап кылат. Көпчүлүк учурларда, аталган пункттар үйгө тапшырма түрүндө берилет. Аталган моделде балдардын арасында пикир алмашуу, бири-биринин пикирлерин угуу сыяктуу кырдаалдар дээрлик жокко эсе. Андыктан, академиялык модель конкреттүү тажрыйбаларга таянган балдарга жаңы тажрыйбаларды үйрөнүүгө көмөк көрсөтө албайт.

Балдардын арасында *Абстрактуу концептуализацияга (АК)* таянгандар болот. Алар көпчүлүк учурларда, жогорку натыйжага логикалык ой жүгүртүүгө жана рационалдуу баалоого негизделген окууга аналитикалык жана концептуалдык мамиле жасоо аркылуу жетишишет. Эмне үчүн? Анткени, булар конкреттүү тажрыйбаларды, жекече учурларды жалпылоого жөндөмдүү келишет. Ошондуктан дедукциялык жол менен да ой жүгүртө алышат. Абстрактуу концептуализациясы күчтүү балдар, демейде, жандуу дүйнөгө караганда көбүнчө предметтерге жана символдорго таянышат. Алар инсансыз кырдаалдарда, авторитеттерди жетекчиликке алуу менен, теорияга жана систематикалык талдоого басым жасалган учурларда абдан жакшы үйрөнүшөт. Максаты жаңы билимдерди «ачуу» болгон көнүгүү жана симуляция сыяктуу структуралаштырылбаган окутуу методдору АК тутунган балдар үчүн көбүнесе пайда алып келбейт, тескерисинче, алардын үйрөнүүсүн кыйындатат. Бул стилдеги балдар проблеманы чечкенди жана билимди колдонуунун практикалык жолдорун издегенди абдан жактырышат.

Алар инсандар аралык мамилелерге байланышкан суроолордон жана техникалык тапшырмалардан оолактанып турушат.

Абстракциялык концептуализацияны карманган балдар буларды *жактырышат*:

- Жеке учурларды изилдеп, окшоштуктарды таап, аларды жалпылоонун негизинде теорияны иштеп чыкканды;

- Теориялык ой жүгүртүүлөрдү, негиздемелерди чыгарганды;

- «эксперттердин», «авторитеттердин» пикирлерине таянат;

- Диаграммаларды, таблицаларды, графиктерди;

- Жакшы системалаштырылган сабактарды, дарстарды, тыкан уюштурулган ишчараларды.

Абстракциялык концептуализацияны карманган балдар төмөндөгүдөй кырдаалдарды *жактырышпайт*:

- Чакан топтордогу көнүгүүлөрдү аткарганды;

- Симуляцияларды;

- Өз алдынчалыкты жана купуялыкты;

- Өз ойлору менен бөлүшкөндү.

Аталган стилдеги балдар академиялык окутуу моделинде өздөрүн «суудагы балыктай» сезишет. Андыктан билим берүү уюмдарындагы «эң жакшы», «жакшы» деген бааларга окуган балдар дал ушул моделдин туундулары болуп эсептелишет. Мектепте «эң жакшы», «жакшы» деген бааларга окуган балдардын саны 20%га жетпегендиги белгилүү. Демек, учурдагы билим берүү уюмдары жалпы окуучулардын 1/5 нин гана ийгилигине көмөкчү боло алат.

Дагы бир кызыктуу стиль – *Активдүү сыноо (АС)*. Бул стилге таянган балдар кайсы бир тажрыйбаны үйрөнүүдө сыноо деңгээлинин эң жогорку көрсөткүчүнө негизделген активдүүлүгү жана ишмердүүлүгү менен мүнөздөлүп, башкалардан айырмаланып турат. «Активдүү сыноо» стилиндеги балдар долбоор түзүү процессине катышкан учурларда, үй тапшырмаларын аткаруу мезгилинде же майда топтор менен иштеген учурларда абдан жакшы үйрөнүшөт. Алар лекция сыяктуу пассивдүү кырдаалдарда чыдамдары кете баштайт. Демейде булар кызыкчылыктары сырткы дүйнөгө багытталган экстриверт инсандар болушат. Бул стилдеги балдардын аракеттери логикалык тартипте болот. Чаржайыт болбойт. Инсандар аралык мамилелерге байланыштуу суроолорго караганда абстрактуу идеялар жана теориялар булар үчүн маанилүү. Практикалык иштерге караганда булар үчүн так иштелип чыккан логикалык түшүндүрүү биринчи орунда турат. Тактап айтканда бул стилдеги балдар кадамдары так аныкталган алгоритмдик тапшырмаларды абдан жактырышып, өтө зор кызыгуу менен аткарышат.

Активдүү сыноону кармангандар төмөндөгүлөрдү *жактырышпайт*:

- Чакан топтордогу дискуссияларды;

- Долбоорлорду иштеп чыкканды;

- Башкалардын пикирлерин укканды;

- Сабактардан кийинки тапшырмаларды аткарганды;

- Практикалык проблемаларды чечкенди;

- Билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандырганды.

Активдүү сыноону кармангандар буларды *жактырышпайт*:

- Илимийлештирилген докладдарды;
- Аткарылган ишти жакшы же жаман деп баалаганды;
- Тамаданын ролун аткарган мугалимди;
- Карап, кол куушуруп отурганды.

Активдүү сыноо стилиндеги балдар да академиялык моделдеги окутуудан ийгиликке чыга алышпай тургандыгы көрүнүп турат. Анткени, академиялык моделде илимийлештирилген сабактар өтүлөт, окуучулар тарабынан аткарылган иштердин жыйынтыктары сөзсүз бааланат, болгондо да мугалим тарабынан. Мугалим тамаданын ролун аткарат. Кол куушуруп, угуп отургандар көп болот. Айтылгандар активдүү сыноо стилиндеги балдарга мүнөздүү эмес. Андыктан академиялык моделдеги окутуу процесси аталган стилдеги балдардын да ийгиликке жетишине олуттуу жардам бере албагандыгын белгилей кетели.

Рефлектордук байкоого (РБ) таянган балдар үйрөнүүгө рефлексивдүү, пассивдүү жана шарттуу мамиле жасашы менен мүнөздөлөт. Көпчүлүк учурларда, рефлектордук байкоосу бийик болгон балдар кунт коюп байкоонун негизинде өздөрүнүн өзгөчө ой-туюмдарын иштеп чыгышат жана лекция сыяктуу окутуу формаларын жактырышат. Анткени, лекция учурунда алардын байкоо мүмкүнчүлүгү кенен болот. Демейде, мындай балдар ички дүйнөгө багытталган интроверттер болушат. Бул стилдеги балдар көбүнчө кырдаалды ар тараптан талдоону жактырышат. Өздөрүнүн аракеттерине караганда байкоонун жыйынтыктарына көп маани беришет. Алар маалымат жыйнаганды жана аларды өз ордуна жайгаштырганды жакшы билишет. Проблеманы чечүүдө практикалык тажрыйбага эмес, өзүнүн пикирине таянат. Окутуу процессинде пайда болуучу сезимдерге көп беришет.

Рефлектордук байкоо стилиндеги балдар төмөндөгү кырдаалдарды *жактырышат*:

- Эксперттердин пикирлерин, бүтүмдөрүн жана чакан дискуссияларды;

- Объективдүү фактылар боюнча идеяларды жана пикирлерди баалоону;

- Ойлонууга убакыт берүүнү.

Рефлекторду байкоо стилиндеги балдар буларды *жактырышпайт*:

- Маселе чыгаруу сабактарын;
- Өз кесиби менен байланышкан сабактарды;
- Ролдорду аткарганды (симуляция);
- Өзүнүн башкалар тарабынан бааланышын.

Академиялык моделдеги окутуу процесси рефлектордук байкоо стилиндеги балдардын суроо-талаптарын толук канааттандыра бербегендигин көрүүгө болот. Буларга интерактивдик сабактардагы айрым методдор да жакпашы мүмкүн. Демек, булардын муктаждыктарын канааттандыруу үчүн дагы башка ыкмаларды издөө керек.

Жогоруда көрүнүп тургандай, Активдүү сыноо стили менен Рефлекторду байкоо стили, Абстракциялык концептуализация стили менен Конкреттүү тажрыйба стили бири-бири менен карама-каршы. Ал эми Активдүү сыноо менен Абстракциялык концептуализациянын жана Конкреттүү тажрыйбанын окшоштуктары, ошондой эле, Рефлектордук байкоо менен Абстракциялык концептуализациянын жана Конкреттүү тажрыйбанын окшоштуктары бар экендиги даана байкалып турат. Демек, бул төрт стилдин «нукура таза» байкалганы жок экен.

Абстракциялык концептуализация менен Активдүү сыноонун ортосунан **Өзгөртүүчү** деп аталган тип пайда болот. Бул типтин негизги белгиси Абстракциялык концептуализация менен Активдүү сыноо болуп эсептелет. Бул типтеги инсандын эң күчтүү жагы – идеяны практикага ашыра билүү. Мындай адамдар интеллектинин жалпы деңгээлин аныктоого берилген, бир гана туура жооп же проблеманын чечилиши көрсөтүлгөн тесттерди туура аткара алышат. Мындай инсандардын билими гипотетикалык-дедуктивдик ой жүгүртүүгө, конкреттүү проблемаларды чечүүгө багытталып уюштурулат.

Окуунун бул тибин изилдөөлөр буга таандык балдардын эмоционалдуулугу

даражасы төмөн экендигин, алардын башка балдар менен иштөөгө караганда, нерселер менен иштөөнү жактырышарын көрсөттү. Демейде, алар тар техникалык кызыкчылыктарга ээ болушат жана так илимдерге адистешишет. Бул үйрөнүү тиби инженердик кесиптерге багыт алган балдарга мүнөздүү.

Өзгөртүүчү типке карама-каршы тип болуп **Бөлүштүрүүчү** тип эсептелет. Конкреттүү тажрыйба менен Рефлексивдик байкоо аталган типтин жалпы белгиси болуп эсептелет. Мындай типтеги балдардын негизги касиети болуп, ага ар бир конкреттүү учурда перспективалардын фонунда кароого мүмкүнчүлүк берүүчү бай элестетүүсү саналат. Биздин бул типти Бөлүштүрүүчү деп атаганыбыздын себеби, аталган стилге таандык адам жаңы ыкманы жана стандарттуу эмес идеяларды талап кылуучу кырдаалдарда, мисалы, «акыл чабуулу» методикасы боюнча сабактарды өткөрүү учурунда, баарынан жакшы иш алып барат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, мындай адамдар демейде, башка балдардын иш-аракеттерине, жүрүм-турумдарына кызыгышат, эреже катары, булар эмоционалдуу жана ички дүйнөсү абдан бай балдар болушат. Алардын маданий кругозору, салыштырмалуу алганда, башкаларга караганда абдан кеңири, ошондой эле, көпчүлүк учурларда булардын ишмердүүлүк багыты болуп гуманитардык же көркөм өнөр тармактары эсептелет.

Өздөштүрүүчү стилдин негизги жагы болуп Абстрактуу Концептуализация жана Рефлексивдик Байкоо эсептелет. Мындай балдар теориялык моделдерди түзүү жагынан абдан күчтүү келишет. Булардын индуктивдүү ой жүгүртүүсү жана ар кандай байкоолорду так аныкталган түшүнүктөр менен айкалыштыра билүүсү аларды башкалардан айырмалап турат. Өзгөртүүчү стилдин өкүлдөрүнө окшоп, булар да башка балдардын ишмердүүлүктөрүнө, жүрүм-турумдарына кызыгышпайт, көбүнчө абстрактуу концепциялар (теория) менен алектенишет. Теориялардын практикалык колдонулушуна жетишерлик көңүл бурушпайт. Мындай инсандар үчүн теория логикалык жактан так жана туура катышта болушу

зарыл. Эгерде теория же план фактылар менен дал келбей калса, өздөштүрүүчү типтеги адам дароо аны жаратпай койот же фактыларды кайрадан текшерип чыгат. Ошондуктан окуунун бул тиби колдонмо илимдерге караганда математик сыяктуу теориялык илимдердин өкүлдөрү үчүн мүнөздүү. Мекемелерде мындай типтеги адамдар көбүнчө изилдөө жана пландоо бөлүмдөрүндө жолугат.

Ыкташуучу типтин күчтүү жактары Өздөштүрүүчү типтин мүнөздүү жактарына карама-каршы келет. Мындай адамдар көбүнчө Конкреттүү тажрыйба (КТ) жана Активдүү сыноо (АС) жагынан күчтүү келишет. Мындай инсанга мүнөздүү касиет болуп анын практикалык ишмердүүлүгү эсептелет. Алар пландарды жана сыноолорду турмушка ашырууга жана жаңы тажрыйбаларга ээ болууга абдан жөндөмдүү болушат. Бул топкогу балдар жогорудагы үч топко караганда тобокелчиликке бир кыйла даяр болушат.

Бул типтин ыкташуучу деп аталыш себеби ал демейде ыкташууну талап кылган өзгөчө шарттарда даана байкалат. Эгерде теория же план фактыларга дал келбей калса, анда мындай адамдар теорияны же планды ыргытып жиберешет. Проблеманы ал демейде аракет жана ката кетирүү методу менен кыймылдап, өзүнүн аналитикалык жөндөмдүүлүгүнө эмес, көбүнчө башка адамдардан уккан маалыматтарына таянуу менен интуитивдүү чечет.

Ыкташуучу тип чоочун балдардын арасында өзүн эркин сезет, бирок көпчүлүк учурларда шашмалыгын жана кежирлигин көрсөтүшөт. Демейде, мындай адамдар техника жана бизнес жагынан билим алышат. Кандайдыр бир уюмдарда, мындай адамдар активдүү аракетти талап кылуучу функцияларды аткарышат. Мисалы, маркетинг, сатуу бөлүмдөрүндө же профсоюздук жетекчи кызматтарда жакшы кызмат кылышат.

Ошентип, табиятта таза «Конкреттүү тажрыйба», же «Абстрактуу концептуализация», же «Активдүү сынакчы», же «Рефлексивдик байкоочу» табылышы мүмкүн эмес.

Албетте, стилдердин кайсы бирлери басымдуулук кылган стилдик категориялар болушу мүмкүн экен. Алар: ыкташуучу, бөлүштүрүүчү, өздөштүрүүчү, өзгөртүүчү. Мында *Ыкташуучу* – Активдүү сыноочу менен Конкреттүү тажрыйбанын кесилишинде, *Бөлүштүрүүчү* – Конкреттүү тажрыйба менен Рефлектордук байкоочуну, *Өздөштүрүүчү* – Рефлектордук байкоочу менен Абстракциялык концептуализациянын, *Өзгөртүүчү* – Абстракциялык концептуализация менен Активдүү сыноочунун кесилишинде пайда болгондугун байкоого болот.

Булардын ар биринин окутуу процессинде пайдаланыла турган касиеттери жана мүмкүнчүлүктөрү бар экендигин белгилей кетели. Жогоруда аталган стилдерди карманган балдар ар бир топто сөзсүз жолугат. Окутуучунун милдети – ошолордун мүмкүнчүлүктөрүн туура пайдалануу менен окуучулардын билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү.

Демек, жаңы тажрыйбаны үйрөнүүдөгү ийгилик, баланын таянган стилине түздөнтүз байланышат. Педагог тажрыйба үйрөнүүчү чөйрөнү түзүүдө ар бир баланын үйрөнүү стилин эске алганы жакшы натыйжа берет.

Интерактивдик окутууда майда топтордо иштөө, акыл чабуулу, ролдорду аткаруу, 5x5 сыяктуу методдор пайдаланылат. Мисалы, майда топтордо иштөө учурунда бирдей стилдеги балдар бир топ болуп калышына жол бербөө керек. Анткени, мындай шартта алар бирин бири толуктай албай калышат.

Айталы, бир топто жалаң гана рефлектордук байкоого карманган окуучулар отуруп калса, анда берилген тапшырма аткарылбай калат. Демек, мындай учурда ар бир баланын тажрыйбаны үйрөнүүсүнө мүмкүнчүлүк болбойт. Андыктан топторго бөлүп отургузганда ар бир стилден кеминде бир өкүл болушун камсыз кылуу керек. Мындай болгондо бир стилдин күчтүү жагы экинчи стилдин жетишпеген жагын толуктап кетет. Натыйжада ар бир стилдин өкүлү үчүн тажрыйба үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Мисалы, рефлектордук байкоочу демилге менен чыга албайт. Ал эми активдүү сыноочу майда топто демилге менен чыгып, активдүү аракетте болуп, тапшырманы аткарууга киришүүгө өбөлгө түзөт. Абстрактуу концептуализацияны карманган окуучулар символдор аркылуу ой-пикирлерди жана тыянактарды тактай алышат. Ал эми рефлектордук байкоочу маалыматтарды топтогон жагынан күчтүү. Андыктан, ал топтун катчысы боло алат.

Майда топтордо иштөө учурунда педагог ар бир баланын стилин эске алуу менен, коюлган тапшырманын шартынын ар бир балага түшүнүктүү болушуна көз салат. Негизги милдети консультация болот. Айтып бербейт. Тескерисинче, суроолорду берет. Ал суроолор тапшырманын балдарга түшүнүктүү болушун камсыздоого арналат.

Ошентип, ар бир бала уникалдуу, өз алдынча стилге ээ инсан, табиятынан жаңылыкты үйрөнүүгө шыктуу, өз акыл дараметин жөнгө салууга жөндөмдүү. Ал табияттагы, турмуш-тиричиликтеги, коомдогу кубулуштардын мыйзам-ченемдерин, өзгөрүүлөрдүн себептерин үйрөнгүсү келет. Ага тиешелүү педагогикалык, дидактикалык, психологиялык шарттарды түзүп берүү, ага мүнөздүү мүмкүнчүлүктөрдү ачуу менен анын универсалдуу жана предметтик компетенттүүлүктөрүнүн өнүгүшүнө шарт түзүү керек. Ошентип, мектептеги педагогикалык процесс балага бурулат.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, болочок педагогго ар бир баланын табиятын, күчтүү өнүккөн жактарын, психологиялык артыкчылыктарын социалдык мааниси бар тажрыйбаларды үйрөтүүдө эске алууга үйрөнүү милдет. Демек, педагогикалык окуу жайларда, квалификацияны жогорулатуучу курстарда аракеттеги мугалимге да, болочоктогу педагог адиске да окутуунун моделдерин ар бир баланын жекече стилдерин эффективдүү пайдалануу өнүгүнөн талданды үйрөнүүгө көмөктөшүү зарыл.

Адабияттар:

1. Бутз М., Фальтус Р., Цохен Э. Работа в группах. Сборник статей. – 2008. – 84 с.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: «Союз», 1997. – 89 с.
3. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – М.: «Юрайт», 2016. – 120 с.
4. Гальперин П.Я. Лекции по психологии. – М.: «КДУ», 2007. – 210 с.
5. Запорожец А.В. Психология. – М.: Просвещение, 1953. – 159 с.
6. Зинченко В.П. Образ и деятельность. – М.: МОДЭК, 2001. – 186 с.
7. Касымов А.А. Интерактивдик методдор жана оюндар. – Б.: Салам, 2008. – 48-б.
8. Оракова А.Ш. Применение инновационных технологий в управлении деятельностью школы // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2009. – №1 (9). – С. 53-57.
9. Фопель К. Технология ведения тренинга. Теория и практика. Пер. с нем. – 2-е изд. – М.: Генезис, 2005. – 267 с.
10. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М.: Академия, 2006. – 197 с.
11. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Владос, 1999. – 151 с.

Рецензиялаган:

Добаев К.Д.,

*КББАнын мүчө-корреспонденти,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

*Шабданова Гүлмира Оңолкановна,
доцент м.а.,
К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик
университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

КӨРКӨМ ОБРАЗДАРДЫ ОКУТУУ

*Шабданова Гүлмира Оңолкановна,
и.о. доцент,
Бишкекский государственный университет
имени К. Карасаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ИЗУЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ

*Shabdanova Gulmira Ongolkanovna,
Associate Professor,
Bishkek State University named
after K. Karasaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

ART IMAGE TRAINING

Аннотация: Бул аталган макалада көркөм образдарды окутууда окуучунун эстетикалык дүйнө таанымын өстүрүү үчүн каармандардын тийгизген таасирлери оң натыйжа алып келери баса белгиленген. Башкача айтканда окуучуга турмуштун аккарасын таанытууда көркөм образдарды терең талдап, терс каармандарды салт болуп келген жалаң кара боёк сүртүп окутуудан оолактасак, эркин ойлоно билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болмок деген пикир айтылган. Тактап айтканда, көркөм чыгармалардан мисалдар таасын келтирилген.

Аннотация: В данной статье отмечается, что влияние персонажей на развитие эстетического мировоззрения учащихся при обучении художественным образам оказывает положительный

эффект. Иными словами, что ученик сможет свободно мыслить, если сможет глубоко анализировать художественные образы и избежать традиционной чёрной окраски отрицательным персонажам. В частности, наглядно приведены примеры из художественного произведения.

Annotation: This article notes that the influence of characters on the development of the aesthetic worldview of students when teaching in an artistic way has a positive effect. In other words, it was assumed that the student would be able to think freely if he could deeply analyze artistic images and avoid the traditional black coloring of negative characters. In particular, examples from a work of art are clearly given.

Түйүндүү сөздөр: дүйнө таанымын, көркөм образ, оң натыйжа, ак-кара, кара боек, таасын, заманбап, көйгөйлүү.

Ключевые слова: мировоззрение, художественный образ, положительный результат, чёрный цвет, чёрно-белые, чёткость, современный, актуальный.

Key words: worldviews, artistic image, positive result, black color, black and white, clarity, modern, relevant.

Киришүү. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы нукура чындыктын өзү баш каарман катары кирет, ал эми ошол нукура чындыкты алып жүрүүчүлөр болсо, кудум тирүү кишилердей өз аягы менен басып кеткен адабий каармандар. Чыгармаларын окуп жатканында ошол каармандар менен кадыресе сырдашууга да болот, алардын тагдыры туурасында ар кандай ой-сезимдерге бөлөнөсүң. Кош көңүл болуп кала бербейсиң. Т.а. жазуучунун кереметтүү калеминен чыккан адабий каармандар сенин айлананда кошо жүргөнсүйт. Ал эми окуганында адамдын аты улук экендигине да бир жолу ынанасың да, турмуш драмасына аралашасың. Жазуучунун терс каармандары да «адам» деген аттан таптакыр жайдак эмес. Б.а. ошол себептер менен алар адамга таасир калтырышат. Муну адабий каармандардын жасаган аракеттеринин коомдук мазмунунан алып, турмуш чындыгы менен адабий чындыкты айкалыштырып, бири-бирине сиңире алгандыгынан көрүүгө болот. Бул аталган макалада, т.а. «Көркөм образдарды окутууда» Ч. Айтматовдун «Жамийла», «Бетме-бет», «Ак кеме» повесттериндеги образдарга токтолобуз.

Изилдөөнүн максаты. Көркөм образдарды окутуу текстти талдоодон башталат. Көркөм текст талдоо окутуунун максаттары, окутуунун мазмуну менен бирге эле окутуунун принциптерине кызыгууга, ички жана сырткы факторлорго, жагдай шарттарга көңүл бурулат, же аларга негизделет. Ошондуктан, Ч. Айтматовдун чыгармаларын талдоо көп кыйынчылыкты алып келбейт. Ч.Айтматовдун чыгармалары мазмуну боюнча да, формасы боюнча да башка

чыгармалардан айырмаланып турат. Тактап айтканда, макаланын максат-милдеттерине көркөм чыгарманын образдуу мазмунун ишке ашыруудагы негизги каражатты талдоого алуу иши турду.

Изилдөөнүн методдору. Илимий булактардан алынган материалдардын негизинде Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы каармандардын образдарына анализ жүргүзүү менен образдарды түзүүдөгү ыкмаларын ачып берүү, талдоо жүргүзүү.

Негизги мазмуну. Бүгүнкү күндө коомдук, заманбап технологиялардын күн санап өнүгүшү ар бир инсандын көңүлүн буруп келет. Тактап айтканда, келечек муундарга ар тараптуу терең билим берүү, аларды келечекке, коомго керектүү инсан кылып тарбиялоо – жалпы педагогикалык жамааттан көптөгөн чыгармачылык менен иш алып барууну талап кылат. Дегеле коомчулуктун табити көркөм адабияттан, тарыхтан, искусстводон сырткары болуп, руханий жан дүйнөнүн жардылыгы алардын үмүттүү келечегибизге терс таасирин тийгизбей койбойт. Ошондуктан баланын жан дүйнөсүн уйгу-туйгу абалга алып келүү, эл-жерге, ата-энеге карата боорукердик сезимин калыптандырууда адабият сабагы, көркөм чыгармалар маанилүү роль ойнойт. «Ч. Айтматовдун чыгармаларын тереңдетип, инсандык мыкты сапаттарды окуп-үйрөнүүнүн технологияларын түзүп, жаңы методдор аркылуу сабак өтүү менен окуучулардын адамгерчилик сапаттарын калыптандыруу азыркы күндүн негизги милдети болууга тийиш» [4, 73-б.]. Тактап айтканда, көркөм образдарды талдап окутууда «Жамийла» повестинин төмөнкү деталын мисалга алсак:

«Биз, чөп чапкыч машина айдагандар, Даниярды ошондо биринчи көрдүк. Анда жанагы бүгүлбөгөн бутунун жараты жакшы айыга элек, чалгыга жарабай, ал дагы машина айдайт. Чынын айтайын, биз аны жактыра бербедик. Себеби, Данияр киши менен көп сүйлөшчү эмес. Сүйлөшсө да ошол убакытта башка бир, өзүнө тиешелүү ойлорду ойлогонсуп, кишини тике карап турса да, көңүлү башка жакта экени сезилип турчу. Ал өзүнөн өзү кыялга баткандай,

маңыроо сыяктуу. Аны байкаган кишилер: «Байкуш неме согуштан эси ооп калса керек» – деп жүрүштү. Бирок, Даниярдын ушул мүнөзү, кыймылы тез иштегенине, чапчаң жүрүш-турушуна түк байланышпайт, сыртынан карап турсаң абдан курч, чечен неме го деп ойлойсуң. Мүмкүн жетимдиктин запкысын көп тартып, турмуш аны тез иштөөгө, бирок көп сүйлөтпөй, сырын ичке түйүп, сактаганга үйрөттүбү? Балким ошондой болуш керек.

«Гартайган, москоол боюна жараша Даниярдын бет түзүлүшү чап жаак, көзү бир калыпта салмактуу тиктейт. Кээде ал бир үн салгансып сестейе калганда канат серпкендей кашы өйдө боло берип, көзү жалтылдап, бир нерсеге сүйүнгөн өңдүү болот» [2, 15-б.]. Бул үзүндүдө чыгарманын башкы каарманы Даниярдын образына берген Сейиттин баяндоосу, автордун мүнөздөмөсү.

Ал эми Жамийланын образын түзүү аркылуу буга чейинки кыргыз аялдарынын образын түзүүдө чоң ачылыш жасалды. Буга чейин кыргыз аялдарынын образы бир беткей, уяң, сыпаа, тартынчаак, өз оюн ачык айта албаган касиеттерди алып жүрсө, Айтматовдун Жамийласы – өзүнүн эркиндигин, махабатка укуктуулугун, керт башынын укугун баалай билүүгө кудурети жеткен, өзүн тең укуктуу, эркин сезген аял. Т.а. автор эскергендей эч кимге жемин жегизбеген өжөр, кайраттуу, шайдоот аял.

Айтматов образ түзүүдө, б.а. ар бир каармандын өзүнө тиешелүү сапатын ачууда оң жана терс маанини туюндуруучу стилдик боёкчолорду өтө чеберчилик менен колдонот. Мисалы, Жамийлада сүйүү сезими ойгоно баштаган мезгилди алып көрөлү: «Баягы тамашакөй, шайыр, шайдоот келин эмне үчүндүр жоошуй түшүп, анын мурда ойноктогон өткүр көздөрү эми ичтен муңдана, тумандуу жазгы күн сыяктуу жылуу мээримге толуп, назик тиктейт. Жамийланын жүзүнөн дайым бир ой кетип, эрдинде үлбүрөгөн күлкүнүн көлөкөсү адашып, өзү гана билген кандайдыр бир нерсеге ичи жылыгансып, ошого сүйүнгөн өңдүү туюлат» [2, 21-б.]. Т.а. Жамийланын муңайышында кусалык, арзуу, жылуулук,

оор санаа, Даниярга карата ашып-ташыган махабат көрүнүп турат.

Данияр менен Жамийланын сүйүүсүнүн өөрчүгөнүнө автор табияттын көркү менен эриш-аркак сүрөттөп, көптөгөн стилдик боёкторду колдонгон. Жалындаган махабатын Данияр жан эргиткен обонго салып билгизди. Ал обондо ашып-ташкан махабат, арман, күйүт, кусалык, жалгыздык ж.б. бар.

Көркөм чыгармадагы дагы бир логикалык ээрчишүүнү карасак: «Ар дайым бир жакка жол жүрөрдө, мен ушул алкагы жөнөкөй жыгачтан жасалган сүрөттүн алдына келип турам».

Сүрөтчү болгум келет, сүрөтчүнүн окуусуна барам, атама да ушуну айтып кой. Мына ушул алкагы жөнөкөй жыгачтан жасалган сүрөт, «Жамийла» повестиндеги окуянын негизги маанисин, мазмунун чагылдыргандай, Сейиттин сүрөтчү болуусуна эң алгачкы ушул сүрөттөгү эки адамдын назик сезими түрткү берип, сүрөттү кесип кылуусуна шык, түрткү берет. Жазуучунун баяндоосундагы, ой жүгүртүүсүндөгү турмуштук окуянын берилишин, кейипкердин көзү менен баамдалып, чыгарманын башталышы жөнөкөй сүрөттөө аркылуу чагылдырылганы менен акырында өтмө маанилүү сөздөр Сейиттин жан дүйнөсүн, сезимин, эргүүсүн, көңүл күүсүн ойготуучу тумар катары берилгендигин көрүүгө болот.

Ал эми чыгармадагы Жамийланын жары Садыктын образы туурасында учкай кеп козгой турган болсок, ал мекенди коргогону ошол кездеги эр жигиттер сындуу кан майданга жөнөдү. Душмандар менен согушуп атып жарадар болуп, госпиталда жатты. Андан соң өз жергесине эсен-соо кайтты. Келсе, алган жары Жамийла аны чанып, өз теңин таап көздөн далдаа кетти деген суук кабарды угуп, арына келди. Садык согуштан келери менен Жамийланы Данияр менен качып кетти деген кептен улам аларды таап, жазалоону ойлоду. Буга шыкакчы болгон Осмон сындуу адамдар да айыл ичинде ага кошулуп, түп көтөрүлдү. Ойлоп көрөлүчү, эгер Садык ошондо Жамийла менен Даниярдын артынан кууп жетип, аларды

колго түшүргөндө окуя кандайча жүрмөк? Албетте, Садык Жамийланы жазалап, ал тургай аны ээрчитип кеткен ойго терең, жан дүйнөсү бай, айлана, аалам, табият тууралуу толгонгон Даниярды да катуу жазаламак. Себеби, Садык – Даниярчалык табият, улуу махабат, адамдагы ички сезимдердин баасы канчалык экенин түк билбейт. Алтургай, чыгармада Садыктын айылга жазган катында ата-энесин, айылдаштарын сурап келип, соңунда гана алган жары Жамийла туурасында учкай гана бир ооз сөз менен кыстарып өтөт. Анткени, Садык Жамийланы сүйбөйт. Ал, сүйүү эмне экени туурасында ойлонуп да койбойт. Жамийланы арына келип, кур намыска сала кайсы бир кыз куумай оюнунда жеңилүү ызасынан улам ала качканы жөнүндө повесттин башында баяндалып өтөт.

Ушундан улам окуучунун ой жүгүртүү-сүнүн өсүшүнө, айлана-чөйрө, табият, адам таанууда ички дүйнөнүн чексиздигине басым жасалгыдай чыгарманын оң жана терс каармандарын окутууда түрдүү соболдорду таштап окутсак, жөндүү болор деген ойду да баса белгилегим келет.

Ошондой эле көркөм чыгармалардын негизинде ар кандай жумуштарды уюштуруу да практикада белгилүү. Сабактын сапатын арттырууда ар бир өтүлүүчү темага, анын табиятына ылайык кошумча материалдарды, изилдөөлөрдөн үзүндүлөрдү, күндөлүк басма сөздөрдөгү жаңылыктарды шайкеш келтире баяндоо, жыйынтыгында өз натыйжасын бербей койбойт. Улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун «Бетме-бет» повестин окутууда, каарманыбыз Ысмайылдын иш-аракети ар убак көңүл борборунда. Согуш учурунда катаал жылдардагы тамак-аштын жетишсиздиги, үңкүрдөгү оор жашоо-турмуш Ысмайылды уурулукка түртпөй коймок эмес. Анын Тотойдун уюн уурдап союп, акыры Сейде менен Мырзакулдун чечкиндүү аракеттери менен кармалат. Сейде баласын көтөрүп төркүндөрүнө кетет. Ал эми уурдалган уй жөнүндө жазуучунун мындай баяндаганы бар: «Уйду Ысмайыл эмес, башка ууру уурдаган, бирок, кармалган эмес». Аны Карагыз апасы музоо кезинде

энчилеп берген. Ууру ошол уйду уурдап кетип жатпайбы? Чыңгыздар ошол уюна «Зуура» деп ат койгон экен. Уйду издээрде Чыңгыз Темирбек деген кошуна трактористтин мылтыгын сурап, ууруну тапса атмак экен. Тракторист андай немени тапсаң атып салуу керек деген кеңешин берет. Бирок уй табылбайт. Ошондо бир аксакал карыя жолугуп, ууруну таба албайсың, тапкан күндө да өлтүрбө. Ошондо сага Кудай көп-көп уй берет дейт. Чыңгыз Төрөкулович ошол кары Кыдыр же олуя болсо керек деген оюн айткан. Чындыгында жашоо-турмушта укмуштуу өнөргө, касиетке ээ болгон адамдар азбы? Согуш жылдарында Кавказдан Шекерге жер которуп келген ашкан төлгөчү Айвазиди деген грек аял болгон экен: «Өзүң катуу кыйналып-кысталып жүргөн болсоң экенсиң. Бул жерде дагы он жыл болосуңар. Улуу балаң окуусун аяктагандан кийин шаарга көчүрүп алып кетет. Ушул уулундун атагы бүт дүйнө жүзүнө чарк айланат» – дептир [1, 30-б.].

Акыйкатта эмне деген керемет төлгөчү. Айтканы айткандай келгенин карабайсыңбы? Эми повесттеги ууру Ысмайыл кандай адам? Чыныгы ал ашынган ууру, кара ниет, карасанатай, эч кимге жакшылык санабаган жанбы? Ысмайыл жөнүндө кандай ой-пикирлер жаралат? Же уурунун да түрлөрү барбы? Окутууда мына ушул маселелерге назар салсак. Ойлоно турган талаш-тартыштын негизи болуучу, баланын ой дүйнөсүн ойгото турган маселе. Алар бул көрүнүштөрдөн кандай жыйынтыкка келет? Шекер менен Көк-Сайдын аралыгындагы «Тунок» жарда Ысмайылдын үңкүрү болгон. Айылдаштары Ысмайылды жакшы адам эле, көк жал деп баалашкан. Ысмайыл өзү 25 жыл түрмөдө олтуруп, 88 жашында дүйнө салган экен. Казакстандан мал уурдап келип, согуш жылдарында жашоо-турмушунан кыйналган бей-бечараларга бөлүп берген. Бул жөнүндө Айтматов багытындагы изилдөөлөрүндө профессор Үмүт Култаева төмөндөгү урунттуу учурду баяндайт: «Ысмайыл бир үйгө кирип калат. Үй-бүлөнү ачкадан тегиз ак шишик басып, эки жумадан бери суудан башка ооздоруна наар алыш-

паган экен. Сенден сураныч, тез-тез үйгө башбагып тур. Жантаслим кылганыбызды эптеп жерге жашырганга жардам бер. Бала-чака менен мени катар көмгүлө.

Көп убакыт өтпөй бир капка толтура эт, бир идишке жаңы союлган малдын канын куюп жетип келиптир. Өзү билегин түрүп, казан асып, үлбүлдөгөн алсыз отко жаңы канды кунаажындын өз майына жумшак кууруп, аз-аздан ачкадан жаткандарга наар алдырган. Күнүгө түн ичинде келип өзү таштап кеткен эттен кайнатып, өлчөмү менен тамактандырып туруптур. Алар тыңып басып кеткенден кийин келбей калган экен» [3, 30-б.].

Мына ушул окуядан кийин Ысмайылдын уурулугу менен адамгерчилигин тараза ташына коюуга туура келет. «Ал эми чыгармадагы «чечүү модели» Ысмайылдын солдаттарга каршылыгын токтотуп, мылтыгын ташка жанчып койгон жерде көрүнөт. Сейде анын көзүнө бийик көрүнүп, ал өзү анын жанында кирбийгенсип, башын ийинине катып, бир нерсе айтайын деп, оозун чала ачкан бойдон, Сейденин жаш аралашкан көзүн бир карап, мылтыгын тээ тигиндей ташка жанчып ыргытып, колун көтөрүп, мылтыгын сундуруп келе жаткан солдаттарга коргологондугу сүрөттөлөт» [4, 74-б.].

Бул жерде окурманды ойлонткон эң негизги маселе кайсы? Тактап айтканда, түрмөгө түшкөндөрдүн бардыгы жаман, экинчи катардагы адамдарбы? Бул багытта келечек ээлеринин турмуштук байкоолору, ата-энелеринен, улуу адамдардан уккандары барбы? Окутуу процессинин жандуу, таасирдүү жүрүшүндө жана белгилүү бир тыянакка келүүдө ушул жагдайлар чыныгы себеп болуп бере алат. Искусствонун кайсы гана тармагын албайлы, көркөм образдын, көркөм каражаттардын таасир этүүсү, таалим-тарбия берүүчү кудурети күчтүү. Улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун «Ак кеме» повести боюнча тартылган кинофильм жалпы коомчулукка кеңири тааныш, белгилүү. Токой башчысы Орозкулдун кайната, кайненесине, аялы Бекейге, Нургазыга жасаган мамилелери, жүрүш-турушу, адамгерчилиги, жаратылыштын байлыктарына

карата жасаган аракеттери повестте да, кинофильмде да жеткиликтүү иштелип чыкканын белгилөөгө болот. Чыгармадагы Орозкулдун образы жөнүндө ролду жараткан жана отуздан фильмге тартылган белгилүү Эл артисти Орозбек Кутманалиевдин айтканына мисал келтире кетсек: «Бир күнү «Чынар» кафесинде тамактанып олтургам. Ошол учурда «Октябрь» кинотеатрында «Ак кеме» жүрүп жаткан. Бир маалда эле үч жигит кирип келип «Ой, бул жерде олтурган турбайбы, зөөкүр!?» – деп мени сөгүшүп, бирөөсү башымдан ылдый ичип жаткан борщумду куюп жиберди. Мен да аны согуп калдым. Ошентип ызы-чуу түшүп калдык. Бир маалда Искендер Ибраимов деген Кызкелиндер институтунда декан болуп иштеген агай кирип калып бизди ажыратты. Төртөөбүздү алдына салып эле жөнөп калды. Карындашынын үйүнө алпарып, кийимимди чечтирип химчисткага жөнөттү. Төрдө комуз илинип турган экен. Эмне болду дегенде, комуз менен айтып жибердим. Ырдап жатсам «ой, ырдай алат экен!? – деп коёт бирөөсү. Тигил үчөө «Ленин» заводунда иштеген таластык жигиттер экен. Мени дал турмушта да Орозкул экен деп жолукканда баштан ылдый борщ куюп жатпайбы!? Момун чалды уруп, баланы өлтүргөн сенсинби деп... Алар мага жаңы костюмшым кийгизип, кой союшуп алдыма түшүштү. Ошондогу элдин пейилинен айланса болот. Алар менен азыр да катташып турам» [3, 38-б.].

Биз бул окуядан көркөм образдын күчү, таасири балага гана эмес, эр-азаматтарга кандай таасир бергени ачык-айкын көрүнүп турат. Чыгарманы окутууда адаттагы таасирлер менен каармандарды оң-терс каарман деп бөлүп, терс каармандарды болгон кара боёк менен сүрөттөп келебиз. Көрсө, терс каармандар да адам. Терс каармандардын да жакшы жагы, таалим-тарбия берүүчү касиеттери бар экенин окутууда айта кетүү жагы ашыкча болбос. Демек, бул багытта окутуучунун туура багыты, келечек муундарыбыздын адамдарды калыс баалоосуна өбөлгө түзүп,

чыгармадагы каармандарды сынчыл көз караш менен таразалай билүүгө үйрөтмөкчү.

Жыйынтыктап айтканда, көркөм образдарды окутууда окуучунун өз алдынча ой жүгүртүүсүн калыптандыруу, аң-сезимдерин активдештирүү, сөз байлыктарын арттырууга өбөлгө түзүлөрү белгилүү.

Корутунду. Демек, эгерде ой күчөтүлүп, тереңдетилбей, дал ошол чийки кейпинде бериле турган болсо, чыныгы көркөм образ жаралбастан, чыгарма турмуштук фактылардын кургак жыйындысына айланып калаар эле. Ошондуктан, көркөм чыгарма – бул баарыдан мурда, кайсы бир тилдик каражаттардын кыймылы, жыйындысы.

Көркөм чыгармадагы образдуулук – жардамчы күчөткүч мүнөздө болот да, көркөм чыгарманын образдуу мазмунун

ишке ашыруудагы негизги каражат болуп саналат.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы. 7-том. «Бийиктик». – Бишкек, 2008. – 524 б.
2. Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы. 1-том. «Бийиктик». – Бишкек, 2008. – 383 б.
3. Култаева Ү. Турмуш чындыгы жана көркөм образ. – Бишкек, 2002. – 30-38-бб.
4. Сакиева С.С., Тажиева Ж. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы жаш муундарга адамгерчиликти калыптандыруу проблемалары // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2014. – №4 (32). – С. 73-76.

Рецензиялаган:

Байгазиев С.О.,

филология илимдеринин доктору, профессор,

КББАнын академиги

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ

ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ

HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

*Паиштанов Султан Усенович,
старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Республика Казахстан, город Туркестан*

**ДИАГНОСТИКА ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

*Паиштанов Султан Усенович,
ага окутуучу,
Хожжа Ахмет Ясави атындагы Эл аралык
Казак-Турк университети,
Казакстан Республикасы, Туркистан шаары*

**КЕЛЕЧЕК МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК ИШМЕРДҮҮЛҮККӨ
ДАЯРДЫГЫН ДИАГНОСТИКАЛОО**

*Pashtanov Sultan Usenovich,
Senior Lecturer,
The International Kazakh-Turkish University
named after Khoja Ahmed Yasawi,
Kazakhstan, Turkestan city*

**DIAGNOSIS OF READINESS OF FUTURE TEACHERS
FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES**

Аннотация: В статье дана диагностика мотивационной готовности будущих учителей к профессиональной деятельности. В анкетировании будущих преподавателей приняли участие студенты 2-3 курсов Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави. В статье использованы анкеты К. Замфира «Мотивация профессиональной деятельности». В ходе диагностического опроса К. Замфира были выявлены внешние и внутренние мотивы и профессиональные потребности студентов к профессиональной деятельностью. По результатам

анкетирования даются показатели потребностей и интересов будущих учителей в профессиональной деятельности и предложены пути его формирования.

Аннотация: Бул макалада келечектеги мугалимдердин кесиптик ишмердүүлүккө мотивациялык даярдыгынын диагностикасы берилди. Болочок мугалимдердин сурамжылоосуна Кожжа Ахмет Ясауи атындагы Эл аралык Казак-Турк университетинин 2-3-курсунун студенттери катышты. Макалада К.Замфирдин «Кесиптик ишмердүүлүктүн мотивациясы» анкеталары колдонулган. К.Замфирдин диагностикалык изилдөөсүндө

студенттердин кесиптик ишмердүүлүккө болгон тышкы жана ички мотивдери ачыкталган. Сурамжылоонун жүрүшүндө студенттердин ички жана тышкы кесиптик муктаждыктары аныкталган. Анкетага ылайык, келечектеги мугалимдердин кесиптик ишмердүүлүккө болгон керектөөлөрүнүн жана кызыкчылыктарынын көрсөткүчтөрү келтирилип, аны калыптандыруунун жолдору сунушталган.

Annotation: *The article provides diagnostics of the motivational readiness of future teachers for professional activities. Students of 2-3 courses of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi took part in the survey of future teachers. In the article were used the questionnaire "Motivation of professional activity" During the diagnostic survey of K. Zamfir, external and internal motives of students for professional activities were revealed. The course of the survey, internal and external professional needs of students were identified. According to the questionnaire, indicators of the needs and interests of future teachers in professional activities are given and ways of its formation are proposed.*

Ключевые слова: педагогическая деятельность, студенты педвуза, профессиональная мотивация, подготовка к педагогической работе, методика Замфира, положительные и отрицательные мотивации, внутренние и внешние стимулы.

Түйүндүү сөздөр: педагогикалык ишмердүүлүк, педвездун студенттери, кесиптик мотивация, педагогикалык ишке даярдоо, Замфирдин методикасы, оң жана терс мотивациялар, ички жана тышкы стимулдар.

Key words: *pedagogical activity, students of the pedagogical university, professional motivation, preparation for pedagogical work, Zamfir's methodology, positive and negative motivations, internal and external stimuli.*

Введение. В условиях современной глобализации образование стало одним из ведущих факторов социально-экономичес-

кого процесса. Потому что человека, как важнейшую ценность и основной капитал современного общества, нужно готовить к принятию новаторских решений, мотивируя его на поиск новых знаний. Поэтому полноценное образование все чаще рассматривается как необходимое условие достижения комфортного уровня жизни и важнейший фактор прогрессивного развития общества и экономики. В результате процесса глобализации современного общества система образования в Казахстане динамично развивается и ведет к обновлению всех его сфер.

Такие факторы становятся основой для реформирования всех уровней системы образования в Казахстане. Особенно изменилась суть и содержание подготовки будущих учителей. Поскольку образование ориентировано на личность, изменился характер педагогической деятельности. Учитель стал не носителем готовых знаний или информации, а лицом, сочувствующим, защищающим, помогающим ребенку, человеком, создающим максимальные условия для проявления ученика как субъекта. Отсюда меняется сущность подготовки учителей. Актуальными для подготовки будущих педагогов стали вопросы формирования у них как личностных качеств, так и склонности к творчеству, правильного отношения к профессии, активности в налаживании отношений с детьми, способности к субъективному общению с учащимися.

Важным фактором развития всей системы образования является мотивация учителей на постоянное самосовершенствование, повышение своей профессиональной квалификации, поскольку учитель был и остается ключевой фигурой в обучении учащихся в школе [1, с. 22].

Практическая значимость указанных вопросов четко отражена в Законе РК «Об образовании», Концепции воспитания в рамках программы «Рухани жаңгыруу», Государственной программе развития образования РК, Законе «О статусе учителя». В частности, в концепции воспитания

молодежи в рамках государственной программы «Рухани жаңгыру» определено содержание модернизации общественного сознания, развития молодежи как субъекта. В ней подчеркивается необходимость формирования самооценки и общественного авторитета личности, в результате чего выпускник будет готов жить в развитом обществе и способен развивать его дальше. Также было отмечено, что модернизация сознания молодежи возможна только через гуманизацию учебно-воспитательного процесса [2, с. 8]. Рассмотрены вопросы выявления и совершенствования реальных сил и возможностей человека, т.е. формирования нового видения человека как саморазвивающейся личности, способной создать для себя все необходимые условия [2, с. 9].

Таким образом, основная цель модернизации системы образования в Казахстане – это расширение социально-экономического потенциала страны, преодоление отставания в отдельных областях экономики, развитие духовной культуры населения, повышение социальной и профессиональной мобильности личности, при этом главный смысл реформы для школы – в системном и систематическом обновлении общего среднего образования [3, с. 67].

Перечисленные проблемы требуют кардинального изменения не только личности ребенка, но и мыслей и взглядов педагога, его жизненного и профессионального сознания и ценностных ориентаций в реализации целей педагогической деятельности. Увеличение социальной значимости процесса подготовки будущих учителей свидетельствует о важности перестройки системы их профессиональной подготовки. Важно формировать и развивать качество преподавательской деятельности путем выявления общих закономерностей причинно-следственной связи, новых отношений в педагогической деятельности, определяющих эффективность их профессиональной подготовки.

Решение указанных задач определяет **актуальность** подготовки будущих учите-

лей к педагогической профессии и способствует повышению ее востребованности как особой отрасли профессиональной деятельности.

Цель исследования. Одной из таких актуальных проблем является мотивационная подготовка будущих учителей к педагогической деятельности. То есть, в соответствии с названными вопросами в подготовке будущих учителей возрастает значение формирования их новых личностных и профессиональных качеств. Цель статьи – определить мотивационную готовность будущих учителей к педагогической деятельности. Определение внешних и внутренних потребностей в выборе педагогической профессии.

Важной частью подготовки будущих учителей является формирование мотивационной готовности. Необходимо сформировать у них правильное отношение к педагогической деятельности, профессиональную потребность, сознательное отношение к педагогической деятельности и стремление к ней.

Методы исследования. Проблемы мотивационного формирования профессиональной подготовки будущих учителей, хотя и всесторонне изучены, но до сих пор не утратили своей актуальности. Потому что сформировался новый подход к педагогической деятельности. Потребности и интересы студентов значительно изменились. Для определения потребности студентов в профессиональной педагогической деятельности нами была использована методика К. Замфира «Мотивация профессиональной деятельности» в модификации А. Реана. Из этого опроса можно выявить внешние и внутренние причины потребностей студентов. Внутренняя потребность включает в себя активность и стремление к самореализации, а внешняя потребность – стремление к материальному и профессиональному успеху.

Согласно указаниям авторов, мотивация подразделяется на внутреннюю мотивацию (удовлетворенность результатом педагогической работы, наличие возможности

самореализации) внешнюю положительную мотивацию (заработная плата, развитие работы, стремление к достижению профессионального престижа и уважения) и внешнюю отрицательную мотивацию (избегание трудностей и критики).

Основное содержание. В статье мы акцентируем внимание на внутренних и внешних потребностях будущих учителей в определении их мотивационной готовности к педагогической деятельности. В подготовке будущих учителей к педагогической профессиональной деятельности наряду с наличием у студентов внешней и внутренней мотивации и сознательного отношения к профессии можно отнести стремление к успеху.

По мнению И.А. Зимней, мотив – это побудительное, стимулирующее явление, толкающее человека к действию, определяемому этим мотивом [4, с. 204]. Он представляет собой сложное объединение, движущие силы поведения, которые проявляются в субъекте в виде потребностей, интереса, страстей, целей, идеалов и непосредственно детерминируют человеческую деятельность [4, с. 206]. По мнению автора, профессиональный мотив учителя зависит от внутренних и внешних обстоятельств.

Преобладание внешних мотивов вызывает у человека безразличие к его соб-

ственной деятельности, подрывает желание работать, его инициативу, умение направить деятельность. Внешняя мотивация заставляет обращать внимание на оценку внешних же результатов. При наличии внутренней мотивации все компоненты деятельности обучаемый организует сам [5, с. 279].

Внутренние стимулы обучения определяются потребностями человека и могут иметь как врожденный (выражает органические потребности человека), так и приобретенный характер (выражает социальные потребности, сформированные обществом). Среди врожденных потребностей особое значение имеют также стимулы учебной деятельности, как потребность в активности и потребность в информации [6, с. 55].

Внешние стимулы обучения определяются социальными условиями жизнедеятельности человека, к которым зачастую относят требования, ожидания и возможности [6, с. 55].

В опросе приняли участие студенты 2-3 курсов педагогических специальностей Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави. Опрос проводился на факультетах «Филология» и «Социально-гуманитарные науки».

Результаты опроса можно посмотреть в таблице 1.

Таблица 1. Показатели мотивации профессиональной деятельности будущих педагогов

№	Мотивы достижения успеха	Количество участвовавших студентов 77				
		Низкий	Пониженный	Средний	Повышенный	Высокий
1.	Возможность в полной мере реализовать себя в этой деятельности	21%	9%	10%	13%	48%
2.	Удовлетворенность педагогическим процессом или результатом работы	17%	13%	14%	11%	42%
3.	Стремление к общественному авторитету и уважению со стороны других	18%	17%	23%	16%	25%
4.	Стремление избежать негативных ситуаций или трудностей	25%	13%	23%	21%	17%
5.	Стремление избежать критики коллег	27%	13%	27%	14%	14%

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ
№2 (57) 2022

6.	Стремление развивать карьеру	29%	1%	10%	4%	56%
7.	Стремление к высокой заработной плате	25%	5%	8%	22%	44%

При использовании методики «Мотивация профессиональной деятельности» мы оценивали внутреннюю и внешнюю положительную мотивацию студентов к педагогической профессии как качественный показатель. В таблице 2 можно увидеть проценты показателей «внутренней мотивации» (ВМ, вопросы 1, 2), «внешней положительной мотивации» (ВПМ, вопросы 3, 6, 7), «внешней отрицательной мотивации» (ВОМ, вопросы 4, 5).

Таблица 2. Показатели профессиональной мотивации по методике К. Замфира «Мотивация профессиональной деятельности» в модификации А. Реана

Мотивация: внутренняя, положительная и отрицательная	Число ответов (77 студентов)	Показатели		
		высокий	средний	низкий
1. Возможность в полной мере реализовать себя в этой деятельности	110	61	19	20,77
2. Удовлетворенность педагогическим процессом или результатом работы		57	27	20
3. Стремление к общественному авторитету и уважению со стороны других	168	40	40	18,2
4. Стремление избежать негативных ситуаций или трудностей	97	37,8	36	24,7
5. Стремление избежать критики коллег		28,6	40	27,3
6. Стремление развивать карьеру	168	59,9	11,7	28,6
7. Стремление к высокой заработной плате		66	13	24,7

По результатам опроса К. Замфира из таблицы 2 видно, что по внутренней мотивации будущих учителей в подготовке к педагогической профессии проявились «удовлетворенность своей работой» (57%), «возможность реализовать себя в профессиональной деятельности» (61%). По нашему мнению, большинство студентов обладают высокими внутренними потребностями. Они активны в реализации себя при получении профессионального образования и осознанно относятся к своим профессиям. На наш взгляд, наиболее мотивированными студентами, участвующими в опросе, являются те, кто набрал высокий балл и получил грант. Можно увидеть, что задолго до университета у них были высокие потребности в выбранных учительских специальностях и осознанное отношение к

будущей профессии. На это также положительно повлияло преподавание соответствующих педагогических дисциплин. Полагаем, что студенты педагогического направления Международного казахско-турецкого университета им. Ходжи Ахмеда Ясави полностью освоят дисциплины «Педагогика», «Теория и методика воспитательной работы» уже на 2 курсе.

При организации аудиторной работы с этими студентами необходимо чаще организовывать творческие задания, различные тренинги и кейсы, эвристические беседы с учетом их потребностей и активности.

Вместе с тем, по внешней положительной мотивации процентные показатели выглядели следующим образом: *стремление к успеху в овладении профессиональными*

знаниями (66%), потребность в развитии профессиональной деятельности (59%) и стремление к достижению профессиональной репутации (40%). Из этого мы видим, что студенты стремятся к внешним потребностям, а именно к профессиональному доходу и успеху. На наш взгляд, внешние факторы внешних потребностей и активности студентов в получении профессионального образования также относительно высоки. Причина в том, что внешним положительным фактором является сознательное отношение учащихся к будущей учительской деятельности и проявление их активности в получении знаний, в освоении соответствующих дисциплин, в развитии профессиональной деятельности в соответствии со своей специальностью с целью получения качественного образования. Кроме того, повышение спроса на педагогические специальности в обществе, наличие возможности трудоустройства также могут мотивировать студентов к выбору этих специальностей.

По внешней отрицательной мотивации опрос студентов показал процент *стремления избежать критики* (28,6%) и *стремления избежать трудностей* (37,8 %). По этому показателю видно, что не все студенты осознанно относятся к педагогической профессии. Следовательно, среди студентов, хотя эти показатели ниже среднего, есть студенты с низким стремлением к профессиональному образованию, неспособные к полной самореализации. На наш взгляд, некоторые студенты не проявляют активности в аудитории из-за неправильного выбора педагогической профессии. Об этом свидетельствует и наш опыт. У большинства студентов, не проявляющих активности в выполнении аудиторных заданий, не сформировано сознательное отношение к профессии и отсутствует желание учиться. Опрос показал, что менее половины участников не стремятся к профессиональной педагогической деятельности по внешним или внутренним потребностям. Эти студенты выбрали профессию случайно. Мы часто наблюдаем

на практике, что в процессе обучения они не проявляют высокой активности. В такой ситуации проведение глубокой и плодотворной работы со студентами является обязательным для профессорско-преподавательского состава. Это связано с тем, что от некоторых студентов необходимо требовать правильного отношения к профессии, качественного и своевременного выполнения заданий и т.д.

Выводы. По нашему мнению, задания, должны носить деятельностный характер или быть продуктивными, поскольку молодые люди, имеют потребность в профессиональном саморазвитии, самореализации, с высокой активностью участвуют в процессе обучения. Это создаёт условия для саморазвития студентов. А студентов с преобладанием внешних потребностей в профессиональном становлении необходимо мотивировать в обучении. По возможности необходимо убедить в своем успехе, переключившись с репродуктивной задачи на продуктивную.

Кроме того, известно, что у некоторых студентов не полностью сформирована профессиональная мотивация. В этих условиях мы должны уделять больше времени студентам и способствовать их профессиональному становлению. Важно формировать их потребности, следует обратить внимание на пунктуальность выполнения требований, поручений. Необходимо создать условия для самореализации студентов в процессе их профессиональной подготовки, развивать их активность в творческой реализации своих возможностей, самостоятельном профессиональном развитии, при изучении соответствующих дисциплин.

Кроме того, при организации процесса обучения, относящегося к некоторым предметам, следует обратить внимание на формирование предметных компетенций в соответствии с будущей профессией.

Литература:

1. Ниязова А.М. Компетенция и компетентность как ключевые понятия в контексте компетентностного подхода // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 2 (51). – С. 21-24.
2. Закон Республики Казахстан «Об образовании». – Алматы, 2007. – 25 с.
3. Абылкасымова А.Е. О модернизации общего среднего образования в Республике Казахстан // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2020. – № 1(50). – С. 63-67.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / Пер. с русск. яз. М.А. Кусаинова. – М.: Лотос; Алматы: TST-company, 2005. – 368 с.
5. Воронова Е.Н. Мотивация как ведущий компонент обучения и самовоспитания // Образование в современном мире. СНИГ университет имени Н.Г. Чернышевского. – Саратов, 2020. – С. 279-284.
6. Лобунец В.Н. Развитие мотивации будущего учителя к профессиональному росту в процессе непрерывного образования // Всероссийский журнал научных публикаций. – 2013, № 2(17). – С. 53-56.

Рецензент:
Мааткеримов Н.О.,
доктор педагогических наук, профессор

*Шаршенова Рысбү Айылчиевна,
улук окутуучу,
И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик
техникалык университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: yryssarsenova016@gmail.com*

**ЖОЖДОРДУН ФИЛОЛОГИЯЛЫК ЭМЕС ФАКУЛЬТЕТТЕРИНДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН
АДАБИЯТ МЕНЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ**

*Шаршенова Рысбү Айылчиевна,
старший преподаватель,
Кыргызский государственный технический университет
имени И. Раззакова,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: yryssarsenova016@gmail.com*

**ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ С
ЛИТЕРАТУРОЙ НА НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ ВУЗОВ**

*Sharshenova Rysbu Aiylchievna,
Senior Lecturer,
Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakova,
Kyrgyz Republic, Bishkek City,
e-mail: yryssarsenova016@gmail.com*

**PROBLEMS OF INTEGRATED TEACHING OF THE KYRGYZ LANGUAGE WITH
LITERATURE AT NON-PHILOLOGICAL FACULTIES OF UNIVERSITIES**

Аннотация: Бул макалада ЖОЖдордун филологиялык эмес адистиктеринде кыргыз тилин окутууда адабиятты каражат катары колдонуунун негизги маселелери жана интеграциялап окутуунун кээ бир маселелери тууралуу окумуштуулардын критерийлери, студенттердин чыгармачылыгын өстүрүү, алардын маңызы, калыптандыруунун жолдору берилген. Ошондой эле Интеграция менен бир академиялык дисциплинанын алкагынан чыгууга, визуалдык түрдө, иш жүзүндө

дүйнөдөгү бардык нерсенин өз ара байланышын көрсөтүүгө жана ошол эле учурда белгилүү бир предметти окууга болгон мотивацияны жогорулатууга болгон негиздер келтирилген. Сабактын максаттары катары көркөм текстти кылдаттык менен, терең ой жүгүртүп окууга негизделген тарбиялык маанисин, чыгарманын башкы каармандарынын образдарын, анын көркөм оригиналдуулугун ачуу экендиги сунушталды.

Аннотация: В данной статье представлены критерии ученых об основных проблемах использования литературы как средства обучения кыргызскому языку в нефилологических специальностях вузах и некоторые вопросы интегрированного обучения, развития творчества студентов, их сущность, пути формирования. Также обоснование выхода за рамки одной учебной дисциплины с Интеграцией, чтобы наглядно показать взаимосвязанность всего в мире, и в то же время повысить мотивацию к изучению того или иного предмета. Выдвинуто предположение, что целями урока является раскрытие учебного смысла на основе внимательного и вдумчивого прочтения художественного текста, образов главных героев произведения, его художественного своеобразия.

Annotation: This article presents the criteria of scientists on the main problems of using literature as a means of teaching the Kyrgyz language in non-philological specialties of universities and some issues of integrated learning, the development of students' creativity, their essence, ways of formation. Also, the rationale for going beyond one academic discipline with Integration, in order to clearly show the interconnectedness of everything in the world, and at the same time increase the motivation to study a particular subject. It has been suggested that the objectives of the lesson are to reveal the educational meaning on the basis of a careful and thoughtful reading of the literary text, the images of the main characters of the work, its artistic originality.

Түйүндүү сөздөр: интеграция, инновациялык билим, интеллектуалдык өнүгүү, предмет аралык байланыш, көркөм сүйлөө, ой жүгүртүү, адабият, музыка, живопись, мотивация, педагогиканын негиздери, грамматикалык сабаттуулук, тематикалык интеграция, окуу материалы.

Ключевые слова: интеграция, инновационное образование, интеллектуальное развитие, межпредметная коммуникация, художественная речь, мышление, литература, музыка, живопись, мотивация, принципы педагогики, грамматическая грамот-

ность, тематическая интеграция, учебный материал.

Key words: integration, innovative education, intellectual development, interdisciplinary communication, artistic speech, thinking, literature, music, painting, motivation, principles of pedagogy, grammatical literacy, thematic integration, educational material.

Киришүү. Заманбап шарттар инсандын коомдогу жаңы дүйнө таанымдын чордонунда адамдын ролун өзгөрттү. Инновациялык билим берүүнүн өзөгүндө мугалимдин, андан кем эмес студенттин да активдүүлүгү турат. Дал ушул максат – ЖОЖдордо заманбап билим берүү ыкмалары чыгармачыл, активдүү инсанды тарбиялоону жүзөгө ашыруу, студент тарабынан белгилүү бир көлөмдөгү билим алуу гана эмес ал билимдерди турмушунда активдүү колдонуу, социал-маданий көз карашы жетик жана өз турмушун уюштура алуу, келип чыккан көйгөйлөрдү чече билүү компоненттүүлүгүнө ээ болгон адисти тарбиялоо болуп саналат. Окуу процессинде билим берүүнүн негизги милдеттеринин бири – демократиялык коомдо жашоого жөндөмдүү жана коомго пайдалуу инсанды тарбиялоо. Ушундан улам, билим берүү процесси баланын курактык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүнө көңүл бөлүү жана заманбап билим берүү, илимдин бүтүндөй комплексин жана коомдук практиканын бардык чөйрөлөрүн толук камтууну талап кылат.

Технология жана илимдин алга жылуусу менен жаш муундардын эне тилге жана адабиятка, деги эле улуттук баалуулуктарга болгон мөамилеси кескин өзгөрүүгө учурап, алардын аң-сезимин толук бойдон өзгөртүп, улууларды урматтоо, мекенди сүйүү, табиятка аяр мамиле жасоо сыяктуу атуулдук милдеттер солгундап бара жаткандай.

«Тил – маданияттын күзгүсү, ал адамды курчап турган чыныгы дүйнөнү, анын жашоосунун реалдуу шарттарын гана эмес, элдин коомдук аң-сезимин, менталитетин, улуттук мүнөзүн, жашоо образын, каадаларын, үрп-адатын, адеп-ахлагын, баалуу-

луктар системасын, мамилесин, көз карашын камтыйт» [1, 116-б.].

Тил – маданияттын казынасы. Анда маданий баалуулуктар сакталат. Лексикада, грамматикада, макал-лакаптарда, накыл сөздөрдө, элдик оозеки чыгармачылыкта, көркөм жана илимий адабиятта, жазуу жана оозеки кептин формаларында жашайт.

Изилдөөнүн максаты. Техникалык ЖОЖдордо кыргыз тилин адабият сабагы менен интеграциялап окутуу максатында тил илиминде колдонулган методикалардын негизинде интеграциялап окутуунун жетишкендиктерин далилдеп илимий-методикалык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн методу. Көркөм тексттерди кеңири колдонуунун жана кыргыз тилин адабият менен интеграциялап окутуунун жолдорун жөнгө салуу, студенттердин ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө өбөлгө боло ала тургандыгын далилдеген эл аралык изилдөөлөргө тиешелүү адабий булактарды изилдөө жана талдоо, интеграциялап окутуунун изилдөөлөрүн жалпылоо негизги методдору катары колдонулду.

Негизги мазмуну. Учурунда мамлекеттик тилди ЖОЖдордун филологиялык эмес факультеттеринде окутуу маселеси оор маселе болсо, бүгүнкү күндө бул маселе оң жагына чечилип, мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө ар тараптуу камкордуктар көрүлдү. «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тил жөнүндө Мыйзамы», Кыргыз Республикасынын Президентинин мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү боюнча Жарлыгы, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиясынын мамлекеттик тилди өркүндөтүү боюнча программасы мугалимдердин, окумуштуулардын алдына көптөгөн милдеттерди койду.

Мезгил талабына ылайык сабак өтүү үчүн мугалимдерге интерактивдүү, кызыктуу сабактардын курстары өтүлүп, усулдук колдонмолор жазылып, квалификацияны жогорулатуучу иш-чаралары тынымсыз өткөрүлүп турат. Ошого карабастан, сабак өтүү деңгээли жогорку баскычка көтөрүлө

албай жатканы белгилүү. Студенттерди сабакка кызыктыруу, эне тилин сүйүп окууга шыктандыруу маселеси дагы деле чечилүү үстүндө турат. Өзгөчө филологиялык эмес факультеттеринде окуган студенттердин сөз байлыгы жакыр, көркөм чыгармалар менен тааныштыгы жокко эсе, тил жана адабиятка болгон кызыгуусу солгундап бара жатканы байкалат.

Адамзаттын маданиятынын, ой жүгүртүүсүнүн, интеллектинин деңгээлинин эң маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири – анын сүйлөгөн сөзү. Жакшы көркөм сүйлөө – азыркы коомдо адамдын активдүү иш-аракетинин маанилүү каражаттарынын бири болуп саналат. Сүйлөө – бул чындыкты таануунун жолу. Бир жагынан кептин байлыгы бир топ даражада адамдын жаңы идеялар, түшүнүктөр менен байышынан көз каранды; экинчи жагынан, тилди жана кепти жакшы билүү жаратылыштагы жана коомдук турмушундагы татаал мамилелерди ийгиликтүү билүүгө шарт түзөт. Кеп адамдардын биргелешкен ишмердигинде, коомдук турмушунда, маалымат алмашууда, таанып-билүүдө, тарбиялоодо зарыл болгон баарлашуунун түрлөрүнүн бири, ал адамды руханий жактан байытуучу эң маанилүү каражат.

Жакшы өнүккөн сүйлөө кеби – интеллектуалдык өнүгүүнүн көрсөткүчү болуу менен студенттерге тилди гана эмес, бардык окуу дисциплиналарын окутууга түздөн-түз таасирин тийгизери белгилүү. Ырас, ырааттуу кепке ээ болмоюнча коомдук турмушка активдүү катышуучу, кызыктуу маектеш болуу кыйын.

Ал адамдын ой-жүгүртүүсүн жана фантазиясын өнүктүрөт, анын сезимдерин байытат, кыргыз адабий тилинин эң сонун үлгүлөрүн берет. Анын тарбиялык, таанып-билүү жана эстетикалык мааниси абдан чоң, анткени ал баланын айланадагы дүйнө жөнүндөгү билимин кеңейтип, жаштардын инсандыгына таасир этет, эне тилдин формасын жана ыргагын кылдат сезе билүү жөндөмүн өөрчүтөт. Көркөм адабият адамды жашоосунун алгачкы жылдарынан тартып (бешик ыры) коштоп жүрөт. Демек, адабият

менен тил ар убак байланышта болуусу зарыл.

Интеграциялап окутуу студенттердин өз алдынчалыгын, таанып билүү жетишкендиктерин жана кызыгуусун өнүктөрүүгө оң таасирин тийгизет. Анын мазмуну, агартуучунун окутуучулук, адистик ишмердүүлүгүнө багытталган, ошондуктан алар студенттердин жөндөмдүүлүктөрүн ар тараптуу өнүктүрүүгө, ой жүгүртүү процесстерин активдештирүүсүнө көмөктөшөт, аларды ар түрдүү илимдерге тиешелүү билимдерди жалпылоого, турмуштук кырдаалдардын кеңири чөйрөсүнө карата колдонула турган билимдерге ээ болушу зарыл.

Билим берүү системасына окуу материалдарын интеграциялоону киргизүү азыркы учурда ЖОЖдордун жана жеткиликтүү билим берүүдө коюлган милдеттерин чечүүгө мүмкүндүк берет. Акыркы жыйырма жылдын ичинде билим берүү тармагында көп нерсе өзгөрдү. «Сабакты кантип кызыктуу, эсте каларлык өткөрүү керек? Студенттерди предметиниз менен кантип багынтса болот? Аудиторияда билим алууга кызыктыруучу абалды кантип түзүү керек? Ар бир студент үчүн ийгилик жаралабы? Заманбап окутуучу өз сабагында ыктыярдуу, чыгармачылык менен иштеген студентти кыялданабы? Ийгиликтин ар бир деңгээли үчүн предметти максималдуу өздөштүргөнбү?

Азыркы мезгилде ЖОЖдордун филологиялык эмес факультеттериндеги окуу программаларында адабиятка аз кредит бөлүнүп берилген. Кыргыз тилинин сааттары да улам азайып баратканы белгилүү. Теманы бышыктоодо көбүчө кесиптик тексттер менен иштөө талап кылынат. Андыктан студенттердин сөз байлыгынын байышы, көркөмдүүлүгү, чыгармачылык жөндөмдөрү мектепте калыптанган боюнча уланбай калгандыгы байкалат. Ошол себептүү ЖОЖдордо кыргыз тилин адабият менен интеграциялап окутуу жолго салынса өз жемишин берет деген ойдомун.

Интеграциялап окутуунун натыйжасы окуучулардын кебин өстүрүүдө, чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө көрү-

нөт. Студенттин таанып-билүү иш-аракетине кошулуу этаптарында дисциплиналар аралык байланыштар башталгыч, түрткү берүүчү стимул катары роль ойноорун изилдөөлөр көрсөтүп турат. Жалпы өзгөчөлүктөр менен катар интегралдык сабак менен предмет аралык байланыштар колдонулган сабактын ортосунда олуттуу айырмачылыктар бар, муну мугалим жакшы билет. Адабиятты окутуудагы негизги көңүл бура турган нерсе студенттин ой жүгүртүүсүн ойготуу.

Предметтерди интеграциялоо студенттерге кыйла натыйжалуу жана негиздүү таасир көрсөтүү максатында педагогикалык жамааттын жана айрым мугалимдердин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү жаңы педагогикалык чечимдерди активдүү издөөнүн багыттарынын бири болуп саналат. Студенттер искусствонун ар кандай түрлөрүн өзүнчө кабыл алышат. Ошол эле учурда живопись, музыка жана адабият сыяктуу искусствонун түрлөрү бири-бири менен тыгыз байланышта. Мындай сабактар студенттердин адеп-ахлактык маданиятын, чыгармачылык жөндөмүн өстүрөт. Балдардын жалпы искусствого болгон кызыгуусу ачылат. Студенттер ар тараптуу көз караштарга ээ болуп, аны аргументтер менен коргой алышат. Эң негизгиси жаштардын эмоционалдык чөйрөсү, сезимдери, жан дүйнөсү өнүгүп өсөт. Ойлогон жана сезген адам – бул биз тарбиялоого умтулуп жаткан адам. Дүйнөнүн ар тараптуулугун жана көп түрдүүлүгүн көрүүгө жардам берет.

«Интеграция – билим берүү процессиндеги салыштырмалуу жаңы тенденция (бул түшүнүк орус педагогикасына 80-жылдары келип, формасын белгилей баштаган. дисциплиналар аралык байланыштар) жана инновациялык педагогикалык технологияларды активдүү издөө башталган заманбап окуу жайда суроо-талапка ээ болууда. Интеграция – бул белгилүү бир чөйрөдөгү жалпыланган билимдердин бир окуу материалында биригип, бири-бирине карама-каршы келген бөлүктөрүнүн бир бүтүнгө биригүүсү, өз ара тереңдеши» [2, 116-б.].

Интеграция менен бир академиялык дисциплинанын алкагынан чыгууга, визуалдык түрдө, иш жүзүндө дүйнөдөгү бардык нерсенин өз ара байланышын көрсөтүүгө жана ошол эле учурда белгилүү бир предметти окууга болгон мотивацияны жогорулатууга болот.

«Интеграция – бул изилденүүчү процесстерди жана кубулуштарды терең, ырааттуу, көп кырдуу ачып көрсөтүү менен жетектөөчү идеяга жана жетектөөчү жоболорго негизделген илимдердин, окуу дисциплиналарынын, бөлүмдөрүнүн жана окуу предметтеринин темаларынын табигый өз ара байланышы» [3, 145-б.].

«Дисциплиналар аралык байланыштар – элементтердин уюшкандыгы жана өз ара аракеттенүүсүнүн салыштырмалуу туруктуу педагогикалык кубулушу, анын натыйжасында жаңы сапаттар көрүнүп, жаңы бүтүндүк, атап айтканда, таанып-билүү кызыгуусу сыяктуу жеке сапат пайда болот» [4, 76-б.].

«Интеграциянын ар кандай түрлөрү сыналууда:

а) **проблеманы интеграциялоо** (сабакта же бир катар сабактарда бир эле негизги ойго кайрылууну камтыйт, ал кайталоо объектиси эмес, изилденип жаткан кубулуштун жаңы көлөкөлөрүн жана жактарын ачуу үчүн үлгү болуп калат);

б) **тематикалык интеграция** (сабактын жалпы темасы менен түзүлүп, ошол эле учурда ар кандай аспектилерге кайрылууда негизги мазмунду кеңейтүүгө мүмкүндүк берет);

в) **дисциплиналар аралык интеграция** (сабактын алкагында дүйнөнү таануу жолунда жакын болгон предметтер: адабият жана көркөм театр, музыка жана адабият, кыргыз тили жана адабияты, адабият, музыка жана живопись ж.б.) [5, 2-б.].

Сабакта интеграциянын артыкчылыктарын төмөнкүлөрдөн көрөбүз:

1. Студент курчап турган дүйнө алар тарабынан көп түрдүүлүк жана биримдикте таанылат жана көбүнчө бул биримдиктин айрым кубулуштарын изилдөөгө багытталган окуу циклинин субъекттери бүт

кубулуш жөнүндө түшүнүк бербей, аны өзүнчө фрагменттерге бөлүшөт.

2. Интеграцияланган сабактар окуучулардын өздөрүнүн потенциалын өнүктүрөт, курчап турган чындыкты активдүү билүүгө, себеп-натыйжа байланыштарын түшүнүүгө жана табууга, логиканы, ой жүгүртүүнү, баарлашуу жөндөмүн өстүрөт. Адаттагыдан көбүрөөк деңгээлде алар кепти өнүктүрүүгө, салыштыруу, жалпылоо, жыйынтык чыгаруу жөндөмүнүн калыптанышына салым кошот.

3. Иштин ар кандай түрлөрүн колдонуу окуучулардын көңүлүн жогорку деңгээлде кармап турат, бул мындай сабактардын өнүктүрүү эффективдүүлүгү жөнүндө айтууга мүмкүндүк берет. Алар окуучулардын чарчоосун, иш-аракеттин ар кандай түрлөрүнө өтүүсүнө байланыштуу ашыкча чыңалуудан арылтат, когнитивдик кызыгууну кескин жогорулатат, мектеп окуучуларынын фантазиясын, көңүлүн, ой жүгүртүүсүн, сүйлөө жана эс тутумун өнүктүрүүгө кызмат кылат.

4. Интеграция – өз оюн ишке ашырууга, өзүн көрсөтүүгө, мугалимдин чыгармачылыгы, анын студенттеринин жөндөмдүүлүгүн ачууга салым кошот.

Интеграция – жаңы фактыларды табуу булагы, айрым корутундуларды, окуучулардын байкоолорун ар кандай предметтер боюнча ырастоо же тереңдетүү болуп саналат.

5. Интеграцияланган сабактар окуучуга өзү жашап жаткан дүйнө, өз ара жардамдашуу, материалдык жана көркөм маданияттын ар түрдүү дүйнөсүнүн бар экендиги жөнүндө жетишээрлик кеңири жана ачык түшүнүк берет.

6. Интегралдык сабакта негизги басым кубулуштардын жана предметтердин ортосундагы байланыш жөнүндөгү билимди өздөштүрүү эмес, образдуу ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө бурулат. Комплекстүү сабактар студенттердин чыгармачылык активдүүлүгүн милдеттүү түрдө өнүктүрүүнү да талап кылат. Бул бардык окуу предметтеринин мазмунун пайдаланууга, курчап турган турмуштун кубулуштарына жана окуяларына шилтеме жасоо менен илимдин, мада-

ниятын, искусствонун ар кандай тармактарынан маалыматтарды тартууга мүмкүндүк берет. Интеграцияланган сабактардын түзүмү кадимки сабактардан төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү менен айырмаланат:

- окуу материалынын ачык-айкындуулугу, компактуулугу, кыскалыгы;

- сабактын ар бир этабында интегралдык предметтердин материалдарынын логикалык өз ара көз карандылыгы;

- сабакта колдонулган окуу материалынын чоң маалыматтык потенциалы.

Комплекстүү сабактарды өткөрүүгө мисал катары В.О. Сухомлинскийди алсак болот, мектеп жашына чейинки балдар үчүн Павлыш мектебинде «Табияттагы ой жүгүртүү сабактары» деген темадагы эксперименттик сабактарды жүргүзгөн. Анын негизги көздөгөнү балдарды окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүү максатында когнитивдик ишмердүүлүктүн негизги түрлөрүн (байкоо, ой жүгүртүү, сүйлөөнү) интеграциялоо болуп саналган.

Мындай сабактарды пландаштырууда жана уюштурууда мугалим төмөнкү шарттарды эске алуусу зарыл:

1. Интегралдык сабакта эки же үч билим блоктору тартылат. Алар ар кандай предметтер, ошондуктан интеграцияланган сабактын негизги максатын туура аныктоо өтө маанилүү. Эгерде жалпы максат аныкталса, анда предметтердин мазмунунан ошол гана маалымат алынат, аны ишке ашыруу үчүн эски маалыматтардын да зарылчылыгы бар.

2. Интеграция окуучуларды сабак учурунда ар кандай иш-аракеттерге которуу менен стресстен, ашыкча жүктөмдөн, чарчоодон арылууга жардам берет. Пландоодо окуучулардын сабактагы иш-аракеттеринин ар кандай түрлөрү боюнча оптималдуу жүктөмдү кылдат аныктоо талап кылынат.

3. Мугалимдер тарабынан интеграцияланган сабак өтүүдө (ар түрдүү предметтерди алып баруучу) аракеттерди дыкат координациялоо талап кылынат.

4. Интеграциялык сабактар түрүндө эки же андан көп предметтер үчүн эң маанилүү

болгон көйгөйлөрдү ачып бере турган жалпылоочу сабактарды өткөрүү максатка ылайыктуу, бирок өзүнүн структурасы бар ар кандай сабак интеграцияланган сабак боло алат.

Көбүнчө интеграцияланган сабактар алдын ала даярдалып, мугалимдер тарабынан биргелешип өтүлөт. Окуу предметтерин интеграциялоонун ар түрдүү болушу мүмкүн. Интеграция – бул окуу материалынын өзгөчө айкалышуусу гана эмес, окуу материалын ар кандай позициялардан талдоо, негизги нерсени бөлүп алуу, белгилүү болгон менен операцияларды жаңы аспектиде жүргүзүү, окуу маселелерин чечүүнү жана аткарууну камтыган окуу ишин уюштуруунун ыкмасы.

«Ой жүгүртүү – адамдын дүйнө жөнүндөгү билиминин эң жогорку баскычы (сезимдерден, элестерден жана идеялардан кийин). Психологдор белгилегендей, адамдын ой жүгүртүүсү эки формада болот: сезүү-визуалдык ой жүгүртүү жана абстракттуу жалпыланган (же сөздүк-логикалык) ой жүгүртүүнүн ортосунда айырмаланат. Сенсордук-визуалдык ой жүгүртүү дүйнөнү конкреттүү нерселердин образдарында, ал эми абстракттуу жалпыланган ой жүгүртүү – түшүнүк түрүндө чагылдырат. Абстракттуу жалпыланган ой жүгүртүү менен гана тил байланышта, ал «адамдын ой жүгүртүүсүн ишке ашыруунун каражаты» катары иштейт» [6, 16-б.].

Бул сыяктуу пикирлердин айтылышы окутуучунун билим берүүдөгү негизги куралы болушу шарт.

Сабактын максаттары:

1) Көркөм тексти кылдаттык менен, терең ой жүгүртүп окууга негизделген тарбиялык маанисин, чыгарманын башкы каармандарынын образдарын, анын көркөм оригиналдуулугун ачуу. Чыгармадагы сүйлөмдөрдүн түзүлүшүнө көңүл буруу;

2) Логикалык, туура жана негиздүү сүйлөөгө үйрөтүү; тексттин темасын, идеясын ачуу үчүн жеке тилдик каражаттардын, көркөм ыкмалардын колдонулушун байкоо; сүйлөм түзүүдө көркөм каражаттарды колдонуу;

3) Студенттерди жакшылык менен жамандыктын түбөлүктүү көйгөйлөрү, жакынына болгон сүйүү жана кайдыгерлик жөнүндө ой жүгүртүүгө тарбиялоо; окуянын терең драмасын жана кылдат психологиясын ачуу; жалпы адамзаттык, маданий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды сүйүүгө тарбиялоо; тилдик өзгөчөлүктөргө көңүл буруу. Мисалы, кыргыз тили сабагындагы Фразеологизмдер темасын бышыктоо үчүн Ч.Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги каармандарга фразеологизмдер менен мүнөздөмө берүү аркылуу чыгарманын негизги идеясын да, фразеологизмдерди да бирдей алып кетүү менен бирге, студенттердин предметке болгон кызыгуусун ойгото алабыз.

Билим берүү чөйрөсүндөгү интеграция түшүнүгү бир нече кылымдарга созулган. Негизинен илимий билимдерди бириктирүү (интеграциялоо) идеясы байыркы Грецияда пайда болгон. Философ Демокрит (б.э.ч. 460-370-ж.ж.) математика, тарых ж.б. илимдерди бирдикте карап, окумуштуу наамына татыган. Улуу философтор Сократ, Платон, Аристотель улантып, кийинчерээк бул идеялар Кант менен Гегелдин философиялык көз караштарында да кездешет. Конфуцийден тартып Орто кылымдагы Рудакиге, О.Хайямга, М.Кашкариге жана да Ж.Баласагынга чейинки чыгыш ойчулдары да бир эле мезгилде ар түрдүү илимдерди биргеликте изилдеп үйрөнүшкөндүгүн билебиз.

Педагогика илиминин тарыхына кайрылсак, XVII кылымдарда гуманист-педагогдор Ж.Ж.Руссо, Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, И.Ф.Гербарт, А.Дистерверг ж.б. илимдерди интеграциялоо тууралуу айтып кетишкен. XX к. башында Улуу Британияда, АКШ университеттеринде интеграциялап окутууну практикада кеңири колдонууну башташкан. Кийинчерээк педагогикалык интеграциянын көйгөйлөрү орус окумуштууларынын эмгектеринде ар түрдүү изилденгени байкалат. Мисалы, К.Д.Ушинский, В.С.Безрукова, А.Я.Данилюк, В.М.Максимова, И.П.Яковлева, В.В.Краевский, Л.А.Шевченко, В.Н.Фёдо-

рова, Н.Ф.Талызинанын эмгектеринде педагогикалык интеграциялоо маселелери ар башка илимдердин ички байланыштары аркылуу берилген.

Кыргыз педагогика илиминде кыргыз тилин адабият менен интеграциялап окутуунун өзүнчө методдорун иштеп чыгуунун методикалык проблемаларын чечүү маселеси актуалдуу болуп саналат. И.Б.Бекбоев, Э.М.Мамбетакунов сыяктуу окумуштуулардын бир катар эмгектеринде интеграциялап окутуунун багыттары, өзгөчөлүктөрү, функциялары жөнүндөгү идеялар камтылган. Ушул темага М.Тешебаев кеңири илимий изилдөө жүргүзгөн жана педагог-окумуштуулар С.Рысбаев, Н.Ишекеев, Т.Маразыковдор кайрылышып, о.э жаш илимпоздор М.Мадумарова, Т.Халиловалар да бир канча эмгектерди жаратышты. Кыргыз адабиятын башка предметтер менен байланышта окутуу маселесинин теориялык негиздери А.Муратовдун, К.Иманалиевдин, Б.Алымовдун, И.Исамидиновдун, Ү.Култаеванын жана З.Мамбетованын илимий эмгектеринде каралган.

Бул теманы жакындан иликтеп чыккан Т.Халилова өз диссертациясында кыргыз окумуштууларынан кимдер кайрылгандыгы тууралуу төмөнкүчө жазган: «Кыргыз педагогикасында предмет аралык байланыш, интеграциялап окутуунун теориялык жана практикалык маселелери Эл мугалими И. Бекбоевдин эмгектеринде, айрыкча Э.Мамбетакуновдун өткөн кылымдын 70-жылдарынан бери жарык көргөн бир нече эмгегинде кеңири талдоого алынган. Автордун 2015-жылы жарык көргөн «Дидактические функции межпредметных связей в формировании у учащихся естественно-научных понятий» аттуу эмгек бул проблемага арналган көп жылдык изилдөөлөрүнүн соңку жыйынтыгы болуп саналат» [7, 4-б.].

Демек, билим берүүдө интеграциялап окутууну изилдөө жөнгө салынып келе жатат.

Интеграциялап окутуунун артыкчылыгы тууралуу М.Мадумарова илимий ишинде төмөнкүчө жазаган: «Интеграциялоо түшү-

нүгү интеграцияланган окутуу системасындагы дидактикалык процесстерди уюштуруу жана өткөрүү методдорун окуу процессинде талаптагыдай колдоно билүүнү көздөйт. Ал эми интегративдүү окутууну уюштуруу студенттердин ой жүгүртүүсүнүн өнүгүүсүнө жана чыгармачыл инсан катары калыптануусуна өбөлгө түзөт» [8, 6-б.].

Э.Мамбеткунов, Т.М.Сияев «Педагогиканын негиздери» деп аталган эмгегинде өзгөчө окуу процессин уюштуруу, окутуу формалары, окутуу формасынын өнүгүшү, стандарттык жана стандарттык эмес сабактар, окутуу формаларынын башка түрлөрү, окутуунун каражаттары окутуу жана ал каражаттарын колдонуу боюнча кенен кайрылып кетишкен [9, 16-б.].

Т.А. Каясова өзүнүн диссертациясында предмет аралык байланыш илимий педагогикада жана практикада жаңылык эмес экендигин айтат. Я.К.Каменский «Окутуунун кыска жолундагы» аныктамаларында: «Өз ара байланышта болгон нерсе, ошол байланыш боюнча окутулуш керек» деген орус окумуштуусунун мисалында предметтерди байланыштырып окутуунун негизин бере алган [10, 12-б.]. Демек, интеграциялап окутуу маселеси изилдөөчүлөрдүн көңүл чордонунда болуп келе жатат.

Окутуу процессинин тарбиялык милдеттер менен интеграциясы, мугалимдин окуучунун өзгөчөлүктөрүн таануу, ага гумандуу мамиле кылуу менен бирдикте, жүрүм-турумуна баам салып, сабактагы ыңгайлуу кырдаалдарды балдардын адептик нормалар тууралуу билимин тереңдетүү, жүрүм-турумга көнүктүрүү, кемчиликтерин түзөтүү ишмердүүлүгүнө жараша болот. Окутуунун жана тарбиялоонун интегративдик мүнөзү, предметтик мугалимдердин, тарбиячылардын, билим берүү мекемесинин администрациясынын жана ата-энелердин көз-караштарынын биримдиги аркылуу бекемделет. Окуучуларга багытталган адептик эрежелер сабакта талап кылынбаса же сабактын мазмунунда ачыкталган адептик баалуулуктар сабактан сырткаркы мезгилде актуалдашпаса, жугуму, таасири тайыз болот [11, 180-б.].

Изилдөө ишин жүзөгө ашырууда кыргыз тил, адабият, педагогика, психология, методика илимдеринин соңку жаңылыктары окуп үйрөнүлөт, алардын принциптери, жоболору эске алынат. Биздин изилдөө ишибизде кыргыз тилин адабият менен интеграциялап окутуунун мазмунун аныктоо, бирдиктүү моделин түзүү жана аны жүзөгө ашыруунун каражаттары менен методдорун иштеп чыгуу каралмакчы. Ошону менен бирге, тил менен адабияттын өз ара байланышын бекемдөө, илимпоздордун фактылар менен байланыштырган көз караштары, олуттуу пикирлери, терең изилдөөлөрү аркылуу мазмундук жактан интеграциялап, тилдин грамматикалык сабаттуулугун жана адабияттын көркөм табиятын үйрөтүү проблемасын чечүү өтө маанилүү.

Практика көрсөткөндөй, компьютерди, телефонду ашыкча сүйгөн азыркы жаштар баарлашууда жаргон сөздөрдү, кыскартылган сөздөрдү колдонушат, көбүнчө жандуу, маданияттуу кепти алмаштырышат. Мындай балдар өз алдынча пикир алышууда, өзгөчө жазуу жүзүндө билдирүүлөрдү жасоодо кыйынчылыктарга дуушар болушат. Ошондуктан студенттердин маданий байланыш проблемасы бүгүнкү күндө эң актуалдуу проблемалардын бири деп ишеним менен айта алабыз. Анткени, бул коммуникативдик компетенттүүлүк негизги ролду ойной баштайт, кесиптик окууга жана ишке орноштурууга жардам берет.

Көркөм адабият жаштарды акыл-эс, адеп-ахлактык жана эстетикалык жактан тарбиялоонун кубаттуу, таасирдүү каражаты болуп саналат, алардын кебин өнүктүрүүгө жана байытууга зор таасирин тийгизет. Адабий образдарда көркөм адабият адамга коомдун жана жаратылыштын турмушун, адамдык сезимдери, өз ара мамилелери дүйнөсүн ачып, түшүндүрөт. Ал сезимдерди байытып, фантазиясын азыктандырып, балага кыргыз адабий тилинин эң сонун үлгүлөрүн берет.

Демек, көркөм адабият жаштарды тарбиялоодо чоң мааниге ээ болуп, алардын

кебин өнүктүрүүнүн жана байытуунун эң күчтүү каражаттарынын бири болуп саналат.

Адабият бардык доорлордо жогору бааланып келген. Ал инсандын калыптанышында, дүйнө тааныманын калыптанышында, кээде кесип тандоодо башкы ролду ойнойт.

Адабият гуманисттик принциптерге негизделет, түбөлүктүү жалпы адамзаттык баалуулуктарды бекитет; ошондуктан ал адамдар үчүн жакын жана өтө зарыл.

Текстти окугандан кийинки аткарылчу иштер мына булар:

-Тексттин мазмунун мугалимдин берген суроолоруна жараша үстүртөн, кыскача, ар кайсы жеринен, же жалпылап айтып берүү;

- Грамматикалык формалар катышкан айрым сөздөрдү мугалимдин көрсөтмөсүнө жараша талдоо;

- Тексттин тарбиялык маанисин ачуу, баа берүү;

- Тексттеги каармандардын кызык-жоруктарын мүнөздөө;

- Үзүндүлөрдү образдуу, көрктүү окуу;

- Өтүлгөн грамматикалык материалдын мүнөзүнө жараша текст боюнча кошумча жумуштарды аткаруу үчүн үйгө тапшырма берүү (жаңылмач айтып тил жатыктыруу, ыр жаттоо, макал-лакаптардын маанисин чечмелөө ж.б) [12, 69-б.].

Текст – кыргыз тили сабагында өнүгүп жаткан кеп чөйрөсүн түзүү үчүн негиз болуп саналат.

Кыргыз тилин үйрөнүүдө текстти пайдалануу окуучуларды эне тилинин жан дүйнө байлыгы жана кооздугу менен тааныштыруу, сөзгө кылдаттык менен жана ой жүгүртүү менен мамиле кылууну тарбиялоо сыяктуу тарбиянын маанилүү көйгөйлөрүн чечүүнү камсыз кылат.

Корутунду: Жыйынтыктап айтканда ЖОЖдордо эне тилин окутууда төмөндөгүдөй критерийлердин үстүндө иштеп чыгууну негиз кылса болот.

1. Темага ылайык келген илимий-теориялык, педагогикалык-методикалык адабияттарды изилдеп-талдоо, аларды жалпылаштыруу;

2. Окуу предметтеринин материалдарын предмет аралык байланышта үйрөтүүнүн дүйнөлүк тажрыйбаларын үйрөнүү менен Кыргызстандын шартына ылайык жолдорун аныктоо;

3. Кыргыз тилин окутууда кыргыз адабиятынын материалдарын ЖОЖдордо тил өстүрүү каражаты катары колдонуунун моделин, методдору менен ыкмаларын иштеп чыгуу.

Адабияттар:

1. Кадочникова Е.А. Культура: язык и искусство // Молодежный научно-технический вестник [Электронный ресурс]. – 2013, <http://ainsnt.ru/doc/583228.html>
2. Ефимова Н.В. МБОУ «Интеграция в преподавании русского языка и литературы» [Электронный ресурс]. – 2015. Uchportfolio.ru
3. Гончаренко С. Украинский педагогический словарь, Лыбедь, Глоссарий современного образования. – Киев, 1997. – С. 60.
4. Куралбаева А.А. Инновационные процессы в гуманитарных и общественных науках. – Белгород, 2021. – Москва, 2012. – С. 75-79.
5. Веременикова И.П. Интеграция как современная технология обучения на уроках русского языка и литературы // Все для учителя. – 2014. №10. – С. 2-5.
6. Панфилов В.З. Категории мышления и языка. Становление и развитие категории качества. Взаимоотношение языка и логики. – М., 1976. – С. 3-21.
7. Халилова Т.Т. Жогорку класстарда кыргыз тилин адабияты менен интеграциялап окутуунун дидактикалык негиздери // Диссертация. УДК 811.512.154:37.091.33. – 1-162-бб.
8. Мадумарова М.К. Жогорку окуу жайларда манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун илимий-методикалык негиздери // Диссертация. УДК 378:378.14:398.22:930.1 – 258 б.

9. Мамбетакунов Э., Сияев Т.М. // Педагогиканын негиздери. – Б., 2008. – 1-304-б.
10. Каясова Т.А. Интеграция как основа формирования литературного пространства на уроках литературного чтения и русского языка в начальной школе // Диссертация. 6107-13/3159/2007. – 12-б.
11. Алимбеков А., Мамытов А. Окуучу жаштарды руханий адеп-ахлактык өнүктүрүү жана дене тарбиялоо концепциясы // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 1 (53). – С. 166-192.
12. Рысбаев С.К., Абдухамидова Б.А. Көркөм текст менен иштөөнүн жолдору // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – № 1 (53). – С. 66-70.
11. Алимбеков А., Мамытов А. Окуучу жаштарды руханий адеп-ахлактык өнүк-

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ
ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ
HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

*Асаналиева Чынара Ниязалиевна,
ага окутуучу,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: chynara26.10@mail.ru*

*Карабалаева Гулмира Таштановна,
педагогика илимдеринин доктору,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: gulmira240864@mail.ru*

**ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРАКТИКАНЫ УЮШТУРУУНУН МАЗМУНУ
ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

*Асаналиева Чинара Ниязалиевна,
старший преподаватель,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: chynara26.10@mail.ru*

*Карабалаева Гульмира Таштановна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: gulmira240864@mail.ru*

**СОДЕРЖАНИЕ И ТЕХНОЛОГИИ ОРГАНИЗАЦИИ
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ**

*Asanalieva Chinara Niyazalievna,
Senior Lecturer,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: chynara26.10@mail.ru*

*Karabalaeva Gulmira Tashtanovna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: gulmira240864@mail.ru*

**CONTENT AND TECHNOLOGIES OF THE ORGANIZATION
OF PEDAGOGICAL PRACTICE**

Аннотация: Макалада педагогикалык практика темасына кайрылган көптөгөн изилдөөчүлөрдүн аныктамалары чагылдырылды. Педагогикалык практиканы уюштуруунун жалпы эле мазмуну жана технологиялары, программалык-вариативдик ыкманы колдонуу идеясы, функциялары, милдеттеринин принциптерин иштеп чыгуунун илимий негиздери, педагогикалык практиканын баалуулукка багытталган, инновациялык, маданий функциялары, мектептеги практика учурундагы маселелерди чечүүгө студенттердин катышуусун шарттаган тапшырмалардын системасы жөнүндө кеңири сөз болду. Андан тышкары Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетиндеги педагогикалык практиканын үч түрү жана мазмундары чагылдырылды.

Аннотация: В статье отражены определение темы педагогической практики многих исследователей. Были обсуждены содержание и технологии организации педагогической практики в целом, идея использования программно-вариационного метода, научная основа разработки принципов функций и задач, ценностно-ориентированная, инновационная, культурная функция педагогической практики, система заданий, позволяющая студентам участвовать в решении задач школьной практики. Кроме того, были отражены три вида педагогической практики и их содержание в Кыргызском национальном университете имени Ж. Баласагына.

Annotation: The article reflects the definitions of many researchers addressing the topic of pedagogical practice. The content and technologies of the organization of pedagogical practice in general, the idea of using the program-variation method, the scientific basis for the development of the principles of functions and tasks, the value-oriented, innovative, cultural function of pedagogical practice, the system of tasks that allows students to participate in solving the problems of school practice were discussed. In addition, three types and content of pedagogical practice at the

Kyrgyz National University named after Zh. Balasagyn were reflected.

Түйүндүү сөздөр: технологиялар, квазипрофессиялык ишмердик, программалык-вариативдик ыкма, инновациялык, партисипативдик ыкма, кесиптик компетенция.

Ключевые слова: технологии, квазипрофессиональная деятельность, программно-вариативный подход, инновационный, партисипативный подход, профессиональные компетенции.

Key words: technologies, quasi-professional activity, software-variable approach, innovative, participatory approach, professional competencies.

Киришүү. Заманбап шарттарда, билим берүү жана кадрдык адистерди даярдоо системасы биздин коомдо, жашообузда жүргүзүлүп жаткан реформалары менен үзгүлтүксүз жана ар тараптуу байланышта болушу керек. Биздин алдыбызда Кыргызстан эгемендүү мамлекет болгондон кийин ал жаңы мазмунга өттү да төмөнкүдөй муктаждыктарды чечүү керектигин ачыктады:

1. Кыргызстандан жогорку кесиптик билим алган жарандын ааламдашуу процессинде жүрүп жаткан эмгек базарына катышып, анда өз мүмкүнчүлүгүн көрсөтүүгө шарт түзүү [1, 101-б.];

2. Жаңы окуу программаларды иштеп чыгуу менен, жогорку окуу жай структураларында үзгүлтүксүз билим берүү жаңы окутуу технологияларын жана алардын мазмунун жакшыртуу.

«Заманбап адис маданият аралык илимий байланыштарды түзүүгө, эл аралык конференцияларга катышууга, илимдин белгилүү бир тармагындагы чет өлкөлүк тажрыйбаны үйрөнүүгө, ишкердик жана өнөктөштүк байланыштарды түзүүгө даяр болушу керек» [2, 48-б.]. Студенттердин билим сапатын жогорулаткан технологияларды иштеп чыгуу жана аларды турмушка ашыруу, бүгүнкү коомдун чакырыктарына жооп бере ала турган келечектеги квалификациялуу мугалимдерди даярдоо, өзгөчө

бакалавр-педагогдор менен болгон иш-аракеттерде, ыкмаларды, окутуу формаларын жана мазмунун жакшыртуу бүгүнкү коом талабы. Бул өнүгтөн алганда билим берүү мекемелериндеги системалуу кесиптик-практикалык иште студенттердин теориялык билимдерин ырааттуу колдонууну талап кылган педагогикалык практика өзгөчө мааниге ээ. Заманбап билим берүү ишмердүүлүгүнө коюлган талаптарды чыгылдырган «Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндө» мыйзамында билимди, көндүмдү жана тажрыйбаны калыптандыруу, инсандын чыгармачыл өнүгүүсү, ал үчүн тиешелүү педагогикалык технологияларды колдонуу менен анын жөндөмдүүлүктөрүн жана билимге болгон кызыкчылыктарын канааттандыруу зарылдыгы айтылган. Учурда өсүп келе жаткан келечек муундарга билим берүү иш-аракети аларды – кеңири маалымат агымына багыттоого, оригиналдуу ой жүгүртүүгө, жаңы нерсени кабыл алууга жана жаратууга жөндөмдүү кылып калыптандырууга багытталган, ал үчүн учурдагы билим берүүнү өркүндөтүп, жаңы педагогикалык технологияларды иштеп чыгуу керек, ал ар бир окуучунун чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө жана жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берет [5, 33-б.].

Изилдөөнүн максаты. Бул маселени изилдөөдө төмөнкүдөй максат коюуга болот: теориялык жана практикалык кызыкчылык туудурган билим сапатын жогорулаткан технологияларды иштеп чыгуу жана аларды турмушка ашыруу жана келечектеги квалификациялуу мугалимдерди даярдоо маселеге анализ жүргүзүү.

Изилдөөнүн милдети. Бул проблеманы изилдөө үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

1. Кыргызстанда жаңы кабыл алынган жогорку кесиптик билим берүү стандарттары койгон талаптардын негизинде окуу жайларда окутулуп жаткан англис тили сабактарынын мазмуну жарандардын ааламдашуу процессине аралашуусуна кандай кам көрүп жатканына анализ жүргүзүү;

2. Педагогикалык практика учурундагы студенттин аткарган иши мугалимдин практикалык ишмердүүлүгүн моделдөөнүн ыкмаларын өздөштүрүүгө, пайда болгон маселелерди мугалим менен студент диалогдук негиздеги адекваттуу педагогикалык процессте чечүүсүнө багыт алуу.

Изилдөөнүн методикасы. Маселени изилдөө педагогиканын талаптарына ылайык аткарылыш үчүн студенттердин педагогикалык практикасын уюштурууга *программалык-вариативдик* (программно-вариативного) ыкманы колдонуу идеясын жана педагогикалык практика учурундагы студенттин аткарган иши мугалимдин практикалык ишмердүүлүгүн моделдөөнүн ыкмаларын өздөштүрүүгө, пайда болгон маселелерди мугалим менен студент диалогдук негиздеги адекваттуу педагогикалык процессте чечүүсүнө багытталган *партисипативдик ыкмалар* колдонулат.

Негизги мазмуну. Бул макалада изилдене турган негизги маселе Кыргызстанда жогорку кесиптик билим берүү тармагында чет тили адистиги боюнча студенттердин педагогикалык практика учурунда кесиптик компетенттүүлүгүн арттыруу жана практиканы уюштуруунун технологияларын жана мазмунун жакшыртуу турат. Ал төмөнкүдөй багыттарда жүргүзүлдү:

1. Педагогикалык практика учурундагы студенттин аткарган иши мугалимдин практикалык ишмердүүлүгүн моделдөөнүн ыкмаларын өздөштүрүүгө, пайда болгон маселелерди мугалим менен студент диалогдук негиздеги адекваттуу педагогикалык процессте чечүүсүнө багытталган. Педагогикалык практиканы мына ушундай түшүнүү партисипативдик ыкмага кайрылууну талап кылат. Анткени, ал ыкма педагогикалык практиканын алдына коюлган милдеттерин аткарууга жетишүү максатында эффективдүү өз ара алкаларды ишке ашыруу үчүн билим берүү процессинин катышуучуларынын потенциалдырынын актуалдашуусунун негизинде алардын жүрүм-турумдарынын стилин өзгөртүүгө жөндөмдүү. Биздин көз карашта педагогикалык практиканы уюштурууда жана аны ишке

ашырууда биз партисипативдик ыкманын негизги жоболорун колдонушубуз керек аларга төмөндөгүлөр кирет:

- ар бир студент – уникалдуу инсан, ошондуктан, компетенттүү адисти даярдоодо стандарттуу теориялык-усулдук ыкмалар бардык эле учурда биз каалаган жыйынтыкты бербейт, ошол себептүү конкреттүү ар бир адамга, кырдаалга жараша ыкмалар иштелип чыгуусу зарыл;

- окуу тайпаларында жана негизги жалпы баалуулуктарды орнотууда студенттердин индивидуалдык өзгөчөлүктөрүнүн бири-бири менен айкалышуусу алардын интеллектуалдык потенциалдары толук түрдө иш жүзүнө ашуусун шарттайт;

- жалпы максаттардын негизинде мугалимдер менен студенттердин ортосунда мазмундуу байланыш болуусу зарыл, ал өз ара алакалар алардын чыгармачыл энергияларын ошол алдыга койгон максаттарга жетүүгө конструктивдүү багыттап турат;

- педагогикалык кырдаалдарды, алардын келечектеги өнүгүүсүн анализдөөдө, биргелешип алып бара турган иш-чараларды пландоодо, алынган жыйынтыктарды баалоодо студенттер менен мугалимдер чогуу катышуулары зарыл.

Жогорку окуу жайлардагы студенттердин педагогикалык практикасын жүргүзүүдө Е.Ю.Никитинанын [4, с. 159.] партисипативдик ыкмасын колдонуу төмөндөгүлөрдү камсыз кылат деп ишенебиз:

- биргелешип уюштурган иш-чаралардын алкагында студент менен мугалим кесиптик- таанып билүүчүлүк ишмердүүлүк боюнча өздөрү иштеп чыккан стратегияны бирге кабыл алышат;

- келечектеги чет тили мугалиминин нукура баалуулуктарга негизделген багыттарын идентификациялоо, ошондой эле алардын алдында турган педагогикалык практиканын милдеттерин кыйшайуусуз иш жүзүнө ашыруу;

- педагогикалык маселелердин көп кырдуулугу келечектеги кесипкөйлөрдүн педагогикалык практикасын уюштурууда

ийкемдүү педагогикалык технологияларды колдонууну талап кылат;

- инновациянын ар кандай түрлөрүнө студенттердин көнүшү алардын чыгармачыл ой жүгүртүүсүнө ийкемдүү шарт түзөт.

2. С. Торохтий, М.В. Гуковская, [6, с. 204.] студенттердин педагогикалык практикасын уюштурууга программалык-вариативдик (программно-вариативного) ыкманы колдонуу идеясын сунушташат. Себеби, бул ыкма «бардык студенттер тарабынан билимдердин, көндүмдөрдүн, тажрыйбалардын өздөштүрүлүшүн камсыздайт, практиканттардын милдеттүү педагогикалык ошондой эле социалдык-педагогикалык ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүнө активдүү аралашуусун шарттайт жана экинчи жагынан студенттерге алардын кесиптик даярдыгынын деңгээлин жана индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен педагогикалык ишмердүүлүктүн, аткарыла турган тапшырмалардын мазмунун, формасын өзгөртүүнү сунуштайт». Жаш педагог-практиканттардын топтогон тажрыйбалары менен теорияларынын жетишкендиги бир жагынан кесипкөй компетенттүү адистин калыптануусунун эффективдүүлүгүнүн жогорулашына түрткү берет, экинчи жагынан ошол чөйрөдөгү көйгөйлөрдү таасын көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

3. Ал эми, Н.В. Неводниченконун [3, с. 24.] изилдөөсү, педагогикалык практиканын баалуулукка багытталган, инновациялык, маданий функцияларын бөлүп кароого мүмкүндүк берди.

Биз педагогикалык практиканы чет тили мугалимин адис кылып даярдоонун прагматикалык жагына жооп берген бирдиктүү билим берүү процессинин манилүү бир бөлүгү катары карап, педагогикалык практиканы система катары кароо менен биз анын төмөндөгүдөй үч курамын бөлүп карайбыз: мазмундук, технологиялык жана уюштуруучулук.

Изилдөөнүн негизинде англис тилин окутуудагы төмөндөгү негизги маселелер аныкталды:

Келечектеги чет тилин окуткан мугалимдин кесиптик компетенцияларынын

калыптанышынын фактору катары педагогикалык практиканын мазмунун потенциалын ачып берүү үчүн бүгүнкү күндөгү КР жогорку билим берүү системасындагы ишмердүүлүктүн дал ушул түрүн анализге алуу зарыл. Биздин анализ «Билим берүү жөнүндө», «Жогорку билим берүүнүн мамлекеттик стандарты жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде окутуу жана педагогикалык практика жөнүндө иштелип чыккан жобого таянат. Жогорку билим берүүнүн деңгээли (бакалавриат) багыты 550300 «Филологиялык билим берүү» адистиги боюнча даярдоо. Бакалавриат деңгээлинде билим берүү программасынын негизги бөлүгүн «Практика» түзөт, ал студенттерди кесиптик-багытта даярдоого багытталган милдеттүү түрдөгү окуу иштеринин бир бөлүгү болуп саналат. Педагогикалык практика өзүнө студенттердин иш-аракеттеринин бир нече этаптарын камтыйт: чет тили мугалиминин сабактарына пассивдүү практикалык байкоо жүргүзүүдөн баштап сабактардын толугу менен иштелип чыккан программаларына чейин өз кучагына алат. Мына ушундай түзүлгөн иреттүүлүк студенттердин акырындык менен педагог кесибиндеги алгачкы тажрыйбаларды максаттуу топтой башташына өбөлгө түзөт, алар өздөрүнүн кесибинин баалуу экендигине ынанышат жана келечектеги ишмердүүлүктөрүнүн пландарын долбоорлоп аларга индивидуалдуу мамиле жасоого өтүшөт. Окутуу процессинде студент-бакалавр төмөндөгүдөй практикаларды өтөт:

1. *Адаптациялык-педагогикалык практика* экинчи курстан баштап милдеттүү түрдө өтүлөт жана окуу процессинин графигине киргизилип, сабактардын жүгүртмөсү түзүлгөндө сөзсүз эске алынат. Экинчи курстун студенттеринин «Мектеп күнү» деп аталган практиканын бөлүгүндөгү негизги милдеттери класстан жана мектептен сырткаркы тарбия иштерин уюштуруу, окуу-тарбия процесси менен жакындан таанышуу, ошондой эле орто билим берүү мекемелериндеги тарбиялык иштерди жүргүзүү

боюнча алгачкы практикалык тажрыйбаларды топтоо болуп саналат. Бул мезгилде студенттер мектептеги окутуу, тарбия иштери менен таанышып, чогулуштарды, рейддерди, майрамдарды, сүйлөшүүлөрдү өткөрүүгө болгон даярдыктарга катышышат, ошондой эле окуучулар менен кошумча жана жекече сабактарды өткөрүп, предметтик мугалимдерге, класс жетекчиге өзгөчө көмөк көрсөтүшөт. Практиканын жыйынтыгы боюнча практиканттар проектилерди жазышып, ар бир жылдын аягында жазуу түрүндө отчет беришет.

2. *Кесиптик-базалык практика* билим берүү мекемелеринде алтынчы семестрде жүргүзүлөт. Үчүнчү курста кесиптик-базалык практика учурунда студенттер класстарда окутуу, тарбия иштерин жүргүзүүнүн ыкмаларын өздөштүрүшөт, предметтик кабинеттин иштери, ийримдердин, коомдук уюмдардын ишмердүүлүктөрүнүн мазмуну жана ыкмасы менен таанышышат, предметтик кечелерди, окутуу, тарбия жана класстан сырткаркы сабактарды өткөрүүнү үйрөнүшөт, класстык жамааттын жана айрым окуучулардын жүрүм-турумдарына байкоо жүргүзүүдө керектүү болгон сапаттарга ээ боло башташат. Кесиптик-базалык практиканын аягында студент практиканын жыйынтыгы боюнча отчет тапшырат жана практиканын жетекчиси ойпикирин жазып берет. Натыйжада дифференциаланган баа коюлат.

3. *Кесиптик-профилдик практика* мезгилинде студенттер ортоңку жана жогорку класстарда чет тили мугалиминин милдетин аткарышат. Кесиптик-профилдик педагогикалык практиканын мазмуну студенттерди профилдик даярдоонун максаттарына шайкеш келүүсү керек. Студенттердин илимий-изилдөөчүлүк долбоорлору педагогикалык практиканын бөлүгү катары каралышы мүмкүн. Эгерде ушундай учур болуп кала турган болсо жогорку окуу жай студентке тандоо мүмкүнчүлүгүн бериши керек:

- илимий-педагогикалык адабияттарды, башка атайын маалыматтарды, илимий иш жүргүзүлүп жаткан чөйрөгө байланыштуу

чет элдик, ата мекендик илим жана билим берүү жаатындагы жетишкендиктерди изилдөө;

- илимий изилдөөлөрдү же долбоорлорду иштеп чыгууга катышуу;
- темага ылайык илимий-педагогикалык маалыматтарды чогултуу, иштеп чыгуу, анализдөө жана системалаштыруу;
- изилденип жаткан тема же анын бөлүгү боюнча отчетторду түзүү;
- конференцияларда доклад менен чыгуу.

Келечектеги чет тили мугалимин даярдоонун мазмуну – 550300 «Филологиялык билим берүү» (бакалавриат деңгээли) боюнча адистерди даярдоонун Мамлекеттик стандартына ылайык универсалдык (*жалпы илимий, инструменталдык, социалдык-инсандык жана жалпы маданий*) жана кесиптик компетенциялардын курамын илимий негиздеген нормативдик моделдин квалификациялык мүнөздөмөсүндө чагылдырылган. Жогорку билим берүүнүн Мамлекеттик стандартына ылайык ушул багыт боюнча компетенциялардын тизмеги такталуусу зарыл, аларды келечектеги чет тили мугалими билүүсү жана өздөштүрүүсү

милдеттүү. Компетенциялар өзүнө окутуунун баалуулук жана дүйнөгө болгон көз караштын калыптанышын камтыган билимдердин, көндүмдөрдүн, тажрыйбалардын кандайдыр бир интегративдик биримдигин түшүндүрөт, ушуга ылайык кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүк келечектеги мугалимдин өзүнүн жашоодо топтогон тажрыйбасына жана компетенцияларына таянып социалдык, кесиптик, билим берүү маселелерин чечүүсүнө жардам берет. Биздин оюубузча дал ушул педагогикалык практика теориялык алкактагы компетенцияларды практикалык иш-аракет чөйрөсүнө максималдуу тезирээк алып өтүүгө мүмкүндүк берет. Университеттерде окуу планына ылайык педагогикалык практикалар уюштурулуп турат, натыйжада келечектеги чет тили мугалими кесиптик-практикалык ишмердүүлүк учурунда функционалдык милдеттерин аткаруу менен байкоочу, жардамчы, практикант, аткаруучу, изилдөөчүнүн ролун ойнойт. Педагогикалык практиканын мазмуну, формалары, максаты жана милдеттери 1-4-курстардагы окутуу учуру менен байланыштуу. Практиканын мазмуну төмөндөгү 1-таблицада чагылдырылган.

Педагогикалык практиканын мазмуну

1-таблица

№	Практиканын түрү	Практиканын максаты жана милдети	Аткарыла турган ишмердүүлүктүн мүнөзү	Компетенциялар	Окуу иш-чаралары	Калыптанган көндүмдөр
1.	Адаптациялык-педагогикалык практика	Максаттары: -тандаган адистигин өздөштүрүүдө таанышуу калыптандыруу; -алгачкы кесиптик көндүмдөрдү иштеп чыгуу; Милдеттери: -Тандаган кесибинин негизи менен таанышуу; -студенттин окуу	Репродуктивдүү: - чет тили мугалиминин иш-аркеттерин аткаруу; - окутуунун ыкмаларын имитациялоо; - конкреттүү кырдаалга жараша ыкмаларды колдонуу; - класс жетекчинин тарбиялык иш-аракеттерин үйрөнүү.	Инструменталдык(ИК): -жаңы кырдаалга жана анын натыйжаларына баа берет, ага адаптацияланат (ИК-5); Социалдык - инсандык жана жалпы маданий (СИЖМ): - өз жетишкендиктерине жана	Окутуу процессин долбоорлоо. Ар кандай ресурстарды колдонуу. Окуудан сырткары иш-чараларды уюштуруу. Билим берүү процессинин ар кандай субъектилери менен баарлашуу (мугалим-	Окутуу жана тарбия ыкмаларын өздөштүрүү, коммуникациянын ар кандай каражаттары аркылуу окуучулар менен байланышуунун жолдорун үйрөнүү.

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ
№2 (57) 2022

		<p>процессинде алган билимин бышыктоо; - студенттин практикалык даярдоо орду же мекеме менен таанышуу; - адистин эмгек шарты менен таанышуу; - мекеменин иш шартына адаптация алышы; - мекеменин эмгек жана башкаруу чөйрөсү менен таанышуу.</p>		<p>кемчиликтери- не сынчыл баа бере алат, кадыр-баркты өстүрүүнүн жана кемчиликтерди жоюунун каражаттарын тандай алат, жолдорун белгилей алат (СИЖМ-4); Жалпы кесиптик: - келечектеги кесибинин социалдык маанилүүлүгүн баамдоо, кесиптик ишмердиктин ишке ашышына мотивацияга ээ болуу (ЖЖК-1).</p>	<p>предметник, кл. жетекчи, психолого, соц. педагог ж.б.). Сабактардын системасында өзүнүн сабагынын ордун аныктоо. Класстан сырткары тарбиялык иш-чаранын, сабактын максатын жана милдетин аныктоо. Окуу материалын тандоо. Схемага таянып сабакты анализдөө, схемага таянып тарбиялык иш-чараны анализдөө.</p>	
2.	Кесиптик- базалык практика	<p>Методикалык аспектинин максаты: - тандаган адистиктери боюнча студенттердин окуу жана ишмердиктерин байкоо, анализ жасоо; - студент өз алдынча окуучуларды таанып билүүсү активдешүү менен, аудиторияда методикалык ыкмаларды сабагында колдонуу; - окуучулар менен бирдикте уюштуруучулук жана тарбиялык иштерди аткаруу жана кесиптик педагогикалык шыктарды үйрөнүүгө шарт түзүү;</p>	<p>Локалдык- моделдөө: - сүйлөө ишмердүүлүгүнүн түрүнө ылайык окутуу системасын өз алдынча иштеп чыгуу; - сабак өтүүнүн ар кандай моделдерин айкалыштыруу; - чет тилин окутуунун жана тарбиялоонун белгилүү технологияларын өздөштүрүү жана аларды конкреттүү кырдаалда колдоно билүү; - конкреттүү шартка ылайык окутуу жана тарбия каражаттарын тандай билүү.</p>	<p>Инструменталдык (ИК): - бир чет тилин коомдук пикир алышуу деңгээлинде билет (ИК-3); Социалдык - инсандык жана жалпы маданий (СИЖМ): - мектеп коомчулугунун деңгээлинде личносттор аралык жана кесиптик толеранттуу мамилелерди түзө алат (СИЖМ-1); Профессионалдык (кесиптик) (ПК): - кесиптик маселелерди чечүүчүн психологиялык - педагогикалык компетенттүү-</p>	<p>Технологияларды тандоо жана системдүү анализ жүргүзүү. Окутуунун жана тарбиянын ар кандай учурларын каттоо. Окуучулардын иш- аракеттерин пландоо жана уюштуруу. Калыптанган көндүмдөрдү көзөмөлдөө. Усулдук материалдарды иштеп чыгуу. Окуу ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары боюнча иш- аракеттерди түзөтүү.</p>	<p>Долбоорлоо ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын өздөштүрүү.</p>

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ
№2 (57) 2022**

		-студенттин окутуунун ар түрдүү этаптарында (башында, ортосунда, аягында) адистиги боюнча окутуу көндүмүнө ээ болуп, берилген материалдарга конкреттүү иш ыкмаларын колдонуусу, же болбосо кесибине байланыштуу педагогикалык базаны түзө алуусу.		лүктөрдү колдонууга даяр жана кесиптик ишмердүүлүгүндө педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын колдонууга жөндөмдүү (ПК-1);		
3.	Кесиптик – профилдик педагогикалык практика	Университеттин окуу планынын методикалык бөлүмүндөгү жана предмет боюнча психологиялык-педагогикалык билимдерди системалаштыруу, окуу мекемедеги окуучулар менен окуу- тарбиялык иштерди класс жетекчи жана окуу предметтик мугалиминин функцияларын толук аткарууга даярдануу	Системалык моделдөө: - социомаданий өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен коммуникативдик компетенциялардын калыптанышына багытталган ишмердүүлүктүн системасын моделдөө; - окуучуларга тарбиялык таасир этүү; -бүгүнкү күндөгү технологияларды эске алуу менен сабактардын индивидуалдык стратегияларын түзүү.	Профессионалдык (кесиптик) (ПК): -методикалык көйгөйлөрдү чечүүнүн ыкмаларын (окутуунун моделдерин, методдорун технологияларын жана жолдорун) билет жана окутуу сапатын баалоонун технологияларын колдонууга жөндөмдүү (ПК-2); -кесиптик маселелерди чечүүчүн психологиялык -педагогикалык компетенттүүлүктөрдү колдонууга даяр жана кесиптик ишмердүүлүгүндө педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын	Жаңы идеяларды жаратуу үчүн теориялык билимдерди колдонуу. Эксперименталдык-тажырыйбалык иштерди жүргүзүү. Чыгымачылыгы талап кылган тапшырмаларды иштеп чыгуу. Өз алдынча жүргүзө турган иштерди уюштуруу ж.б.	Кесиптик билимдерди, көндүмдөрдү өркүндөтүүнүн жолдорун өздөштүрүү, изилдөө иштеринин ыкмаларын үйрөнүү, кесиптик маалымат айдыңында туура багыт табуунун жолдорун билүү.

				колдонууга жөндөмдүү		
--	--	--	--	-------------------------	--	--

Практиканын мазмундук бөлүгү практиканын жүрүшүндө студенттин ишмердүүлүгүн (байкоо жүргүзүү күндөлүгү, сабакка анализ берүүнүн схемасы, сабактын план- конспектси ж.б.) коштоп жүрүүнү камсыздаган окуу материалдарын өзүнө камтыган маалыматтык-дидактикалык жабдуулардан турат.

Педагогикалык практиканын технологиялык курамы – бул окуучулардын реалдуу социомаданий мейкиндикти өздөштүрүүсү менен байланышкан, студентти чет тилинде жүргүзүлө турган жемиштүү ишмердүүлүккө аралаштырууга багытталган студент менен мугалимдин ишмердүүлүктөрүнүн алгоритми. Бул ишмердүүлүк студенттин когнитивдик жана чыгармачыл потенциалын ишке ашырууну камсыздайт, педагогикалык ишмердүүлүктүн стратегиясын өздөштүрүүсүнө ошондой эле тандап алган кесипте өз алдынча тажрыйба топтоого мүмкүндүк берет. Бул айтылган аныктаманын негизинде алган билимди бардык кырдаалдарда колдоно билүү төмөндөгүдөй иш-аракеттердин аткарылышын шарттайт:

- ишмердүүлүк параметри: кесиптик таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктүн ыкмаларын, стратегияларын өздөштүрүү жана окуу иштерин о.э., окуучунун ишмердүүлүгүн, башкача айтканда коюлган максаттан жыйынтыкты баалоого чейинки процессти башкаруу;

- инсандык параметрлер: кесиптик таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктүн бардык этаптарына карата жоопкерчиликтүү чечимдерди кабыл алууга, педагогикалык реалдуулукту туура чагылдырууга, топтолгон тажрыйбаны окутуу процессиндеги жаңы пайда болгон кырдаалдарга колдоно билүү жөндөмдүүлүгү, окуу процессиндеги ар кандай шарттарга ийкемдүү болуу, өзүнүн ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарына жоопкерчиликти алуу, жеке тажрыйба топтоонун зарылдыгын түшүнүү, өз алдынчалуулук,

«Мен – мугалиммин» деген бекем көз караштын пайда болушу.

Педагогикалык практиканын уюштуруучулук курамы алдыга коюлган максатка жетүүнүн даражаларын аныктоо жолдорун камсыздайт, бул студент өзүн окутуу процессин башкаруу боюнча ишмердүүлүктүн субъектиси катары түшүнүүсү менен байланыштуу жана ал төмөндөгүдөй элементтерден турат:

- чет тилин үйрөтүү жана анын механизмдери боюнча ишмердүүлүктүн негизги компоненттерине ой жүгүртүү;

- айтылган ишмердүүлүктү өз алдынча башкарууга, жеке тажрыйбаны сын көз караш менен кабыл алууга, текст менен иштөөнү демилгелөөгө, бардык кырдаалдарда баарлашуу башкача айтканда чет тилин баарлашуунун каражаты катары колдоно билүүгө болгон жөндөмдүүлүк;

- өзүн-өзү өнүктүрүүгө болгон жөндөмдүүлүк.

Жыйынтык. Жогорудагы айтылгангандарды анализдөөнүн негизинде төмөндөгүдөй корутунду чыгарсак болот, бүгүнкү күндөгү өнүккөн билим берүү системасынын алкагында кесипкөй адисти даярдоонун маселелери ар тараптуу, терең изилденүүдө, ал эми практика логикалык жактан бири-бири менен тыгыз байланышкан жана шартталган звенолордун, системанын жыйындысы.

Ошентип, педагогикалык практика төмөндөгүдөй милдеттерди аткарат: дайыма динамикалуу өнүккөн кесиптик ишмердүүлүк жөнүндө студенттердин бүтүндүү көз карашын калыптандырат; жекече чечимдерди кабыл алуунун тажрыйбаларын өздөштүрүүнү камсыздайт; кесиптик деңгээлде теориялык жана практикалык ой жүгүртүүнү шарттайт; кесиптик мотивациялардын өнүгүүсүнө шарт түзөт.

Практика учурунда студент таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктүн бардык этаптарына карата жоопкерчиликтүү чечимдерди

кабыл алууга, педагогикалык реалдуулукту туура чагылдырууга, топтолгон тажрыйбаны окутуу процессиндеги жаңы пайда болгон кырдаалдарга колдоно билүү жөндөмдүүлүгү, окуу процессиндеги ар кандай шарттарга ийкемдүү болуу, өзүнүн ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарына жоопкерчиликти алуу, жеке тажрыйба топтоонунун зарылдыгын түшүнүү, өз алдынчалуулук ийкемдерине ээ болуусуна калыптанат.

Адабияттар:

1. Бекматова Ж.Т. Ааламдашуу шартында Кыргызстандагы жогорку кесиптик билим берүүдө англис тилин окутуу процессинде кептик компетенттүүлүктү калыптандыруунун зарылдыгы // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №1(53). – С. 99-106.
2. Иметова Ж.К. Англис тилин үйрөнүүдөгү айрым маселелер жана аларды чечүүнүн жолдору // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №3 (55). – С. 47-50.
3. Неводниченко Н.В. Педагогическая практика как средство подготовки будущего учителя к инновационной педагогической деятельности // автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 – Н. Новгород, 2005. – 24 с.
4. Никитина Е.Ю. Об использовании партисипативных методов развития у учащихся учебных заведений начального профессионального образования умений делового общения [Текст] / Никитина Е.Ю., Ковалева Ю.С. – Педагогические науки. – 2006. – С. 159-160.
5. Орозали кызы Гулкайыр. Өспүрүм курактагы окуучулардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүнүн педагогикалык технологияларынын компоненттери // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2021. – №3 (55). – С. 32-36.
6. Торохтий В.С. Актуальные проблемы современной социальной педагогики (избранные статьи) / В.С. Торохтий. – М.: МГППУ, 2011. – 204 с.

Рецензиялаган:
Турдугулов А.Т.,
филология илимдеринин доктору, профессор

**«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар**

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын дарегин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылышы керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы – MS Word.

- гарнитурасы – Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) – 14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) – 1

- абзацтык ачык жер – 1,5

- бардык талаачалар – 2 см

- мүмкүн болгон ажыратуулар – курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - бааштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, шаары, өлкөсү – кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук дарегин (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы – чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация – кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Макаланын структуралык түзүлүшү:

- Киришүү
- Изилдөөнүн максаты
- Изилдөөнүн методу
- Негизги мазмуну
- Корутунду
- Адабияттар тизмеси

Адабияттардын тизмеси 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ширифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө). Адабияттар тизмесин ГОСТ боюнча түзүү.

Шилтемелердин (цитирование) орун алышы; “КББАнын кабарлары” журналына шилтеме келтирүү.

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана мүчө-корреспонденттери үчүн – акысыз.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн – 500 сом,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – 1000 сом,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – 3500 сом.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным в файл и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи статьи;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) – 14.
- Междустрочный интервал – одинарный.
- Абзацный отступ – 1,5
- Поля – все по 2 см.
- Допустимые выделения – курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки включенные в список литературы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения – в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия, инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (на кыргызском, русском и английском языках), электронный адрес (размер шрифта – 14 кегель, полужирный, выравнивание – по правому краю).
- Название статьи – заглавными буквами на кыргызском, русском и английском языках

(размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание – по центру).

Аннотация: на кыргызском, русском и английском языках (Annotation) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы).

Объем аннотации 3-5 предложений. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – на кыргызском, русском и английском языках (Key words) (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание – по ширине страницы.

Структура статьи:

- Введение*
- Цель исследования*
- Методы исследования*
- Основное содержание*
- Выводы*
- Список литературы*

Список литературы: 5-15 источников (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы). Составление библиографии в соответствии ГОСТ.

Размещение ссылок (цитирование), ссылка на журнал «Известия КАО».

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и членов-корреспондентов КАО – бесплатно.

Для сотрудников и аспирантов КАО – 500 сомов.

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана – 1000 сомов.

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья – 3500 сомов.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

**Жумашова Гүлзада Султановна,
Арстанов Сабыркул Абдиманатович**

**Zhumashova Gulzada Sultanovna,
Arstanov Sabyrkul Abdimanapovich**

Заманбап билим берүүнүн баалуулуктары.....	3
Ценности современного образования.....	3
Values of modern education.....	3

**Калыбаева Анаркан Бектемировна,
Kalybaeva Anarkan Bektemirovna**

Айтматов ааламы – сабакта.....	9
Вселенная Айтматова – на уроке.....	9
Aitmatov's world – in class.....	9

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

**Матанова Калыскан,
Дөлөшайева Айсалкын**

**Matanova Kalyskan,
Doloshayeva Aisalkyn**

MAPLEде экинчи тартиптеги борбордук ийри сызыктарды каноникалык түргө келтирүү.....	14
Приведение центральных линий второго порядка к каноническому виду с помощью MAPLE.....	14
Reducing the second-order central lines to a canonical form using the MAPLE package.....	14

**Жуманова Гулзат Тилековна,
Аликова Аида Мамырбаевна,
Торогельдиева Конуржан Макишевна**

**Zhumanova Gulzat Tilekovna,
Alikova Aida Mamyrbayevna,
Torogeldieva Konurjan Makishevna**

К вопросу использования интерактивных геометрических программ на уроке стереометрии.....	22
Стереометрия сабагында интерактивдүү геометриялык программаларды колдонуу маселесинде.....	22
On the use of interactive geometric programs in the lesson of stereometry.....	22

Кожомбердиева Каныкей Мамасалиевна
Kozhombardieva Kanykey Mamasalievna

Окуучунун таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн окутуу процессиндеги өзгөчөлүктөрү.....	31
Особенности познавательной деятельности учащегося в процессе обучения.....	31
Features of cognitive activity of a student in the process of learning.....	31

Чыныбаев Рысалы Рысбекович
Chunyaev Rysaly Ryspekovich

Мектептин изилдөөчүлүк мүнөздөгү эксперименталдык иштеринин PISA тесттирлөөсүнүн болжолдуу тапшырмаларында колдонулушу.....	39
Использование школьных экспериментальных работ исследовательского характера в примерных задачах тестирования PISA.....	39
The use of school experimental works of a research nature in the approximate tasks of PISA testing.....	39

Элебесова Айгүл Бейшенакуновна
Elebesova Aigul Beishenakupovna

Тарых сабагын окутууда STREAM-технологиянын маанилүүлүгү.....	44
Значение STREAM-технологии в преподавании истории.....	44
The significance of STREAM-technology in history teaching.....	44

Ибрагимов Жайнак Усенович
Ibragimov Zhainak Usenovich

Педагогикалык кызматкерлердин информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун айрым технологиялары.....	52
Некоторые технологии формирования информационно-коммуникационной компетентности педагогических работников.....	52
Some technologies of forming information and communication competence of pedagogical workers.....	52

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

Мурзалиева Зина Кочековна
Murzalieva Zina Kochekovna

«Манас» үчилтигин окутуунун заманбап технологиялары.....	58
Современные технологии преподавания трилогии «Манас».....	58
Modern technologies of teaching the trilogy «Manas».....	58

Колдошев Мисирали Колдошович
Koldoshev Misirali Koldoshovich

«Манас» эпосунда тартууга келген кыздардын эркин тандоосу – кыргыз гуманизминин символу (элдик «Манас» эпосунун мисалында).....	66
Свободный выбор девушек, преподнесенных в качестве дара в эпосе «Манас», как символ кыргызского гуманизма (на примере народного эпоса «Манас»).....	66
Free choice of girls presented as a gift in the epos «Manas» as a symbol of kyrgyz humanism (on the example of the folk epic «Manas»).....	66

Кожомбердиева Каныкей Мамасалиевна
Kozhombardieva Kanykey Mamasalievna

Баланын табияты, аны эмне үчүн билүү керек?.....	71
Природа ребенка, почему надо ее знать?.....	71
The nature of the child, why do we need to know it?.....	71

Шабданова Гүлмира Оңолкановна
Shabdanova Gulmira Ongolkanovna

Көркөм образдарды окутуу.....	79
Изучение художественных образов.....	79
Art image training.....	79

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ
ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ
HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

Паштанов Султан Усенович
Pashtanov Sultan Usenovich

Диагностика готовности будущих учителей к профессиональной деятельности.....	85
Келечек мугалимдердин кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын диагностикалоо.....	85
Diagnosis of readiness of future teachers for professional activities.....	85

Шаршенова Рысбү Айылчиевна
Sharshenova Rysbu Aiylchievna

ЖОЖдордун филологиялык эмес факультеттеринде кыргыз тилин адабият менен интеграциялап окутуунун маселелери.....	92
Проблемы интегрированного обучения кыргызскому языку с литературой на нефилологических факультетах ВУЗов.....	92
Problems of integrated teaching of the kyrgyz language with literature at non-philological faculties of universities.....	92

Асаналиева Чынара Ниязалиевна,
Карабалаева Гулмира Таштановна

Asanalieva Chinara Niyazalievna,
Karabalaeva Gulmira Tashtanovna

Педагогикалык практиканы уюштуруунун мазмуну жана технологиялары.....	102
Содержание и технологии организации педагогической практики.....	102
Content and techologies of the organization of pedagogical practice.....	102

Ответственный секретарь: Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Компьютерная верстка: Дербишова Н.А.

Офсетная бумага А4

Тираж 50 экз.

Отпечатано в типографии КАО

Кыргызская Республика, 720040, г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25.

Тел.: +996 (312) 622368